

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

DUDÁS KÁROLY NOVELLÁJA
FÜLÖP GÁBOR: LEÓ-VERSEK
TOLNAI OTTÓ: A SZŰK KÚT
RADOVAN ŽDRALE KISPRÓZÁJA
VARGA ZOLTÁN: MONDANIVALÓ
ÉS KONSTRUÁLTSAĞ
HÓDI SÁNDOR: HÉTKÖZNAP ÉS ÜNNEP
BODOR ANIKÓ: EGY TRUBADÚRDAL
ÉS NÉPZENEI EMLÉKEI
A VAJDASÁGI ÉPÍTÉSZETI SZECCESSZIÓ
TÖRTÉNETÉBŐL (II.)

KÖNYV-
SZÍNHÁZ- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1979

Február

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLIII. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szelei István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Szerkesztő: Bordás Győző
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

Számunk nyomdai megmunkálása már befejeződött, amikor — február 10-én — elhunyt Edvard Kardelj, forradalmár és tudós, a JSZSZK Elnökségének és a JKSZ Központi Bizottsága Elnökségének tagja, Tito elnök legközvetlenebb munkatársa, forradalmi valóságunk fáradhatatlan harcosa. Kardelj elvtárs Tito elnök mellett, marxista politikai gondolkodásunk megalapítója, akinek a szocialista öngazgatásról, az el nem kötelezett politikáról, társadalmi valóságunk egészéről szóló értekezéseit, valamint forradalmi publicisztikáját számos kötet, közöttük több magyar nyelven is megjelent munka őrzi. Folyóiratunk, amely eddig is nagy figyelemmel kísérte e sokoldalú munkásságot, elkövetkező számaiban hagyományainak megfelelően szándékozik méltatni korunk szellemi nagyságának, Edvard Kardeljnek gazdag alkotómunkásságát.

TARTALOM

<i>Dudás Károly:</i> Fénymagot esznek a papagájok (elbeszélés)	133
<i>Fülöp Gábor:</i> Leó-versek	148
<i>Tolnai Ottó:</i> A szűk kút (próza)	152
<i>Tari István</i> versei	164

FÉNYMAGOT ESZNEK A PAPAGÁJOK

DUDÁS KÁROLY

Ébredése óta szinte egyfolytában a tegnap délutáni temetésre gondol. Pontosabban fogalmazva: nem is ébredés volt ez, inkább valami zavaros, hirtelen fölriadás, mint amikor az emberrel váratlan rándulással elindul a felvonó, s a rándulást puha suhanásra váltva viszi a tetőlakás felé, amelynek közeledtére egyedül a feje fölött felvillanó s nyomban kihunyó számokból s a gyomrában fokozatosan erősödő nyomásból következtethet; városban járva gyakorta voltak hasonló észlelései. Még öt óra sem volt, az előszoba falán a faragott madárház lakója legalábbis semmi ilyesmit nem jelzett harsány és megbízható kakukkolással, évek múltak el anélkül, hogy magától egyszer is ilyen korán fölébredt volna, nyolc vagy tíz másodpercig nem kapott levegőt, a torkához nyúlt a sötétben, a mellére tapasztotta a tenyerét, erőlködve nyelni próbált, most fordult elő vele harmadszor ilyesmi. Negyvenhez közeledve ez szinte természetes, mondta az orvos, azt kéne természetellenesnek tekintenünk, ha nem következett volna be, hirtelen abbahagyott mindenféle sportolást, mozgástere a minimálisra csökkent, nem kell túlságosan aggódnia miatta, magától el fog majd múlni, reménykedjünk legalábbis, a vizontlátásra. Az ablakon a sűrű függönyök, akár ott, a halottas szobában, a virradat gyér fényei elé teszülnek, a tekintetnek sehol semmi kapaszkodó, átlátszó, légmentes műanyag fóliába burkolva a halottak, szorosan egymás mellett a két fehér koporsó, reszkető gyertyafényben a férfi vértelen, földszürke arca, s az asszonyén a torzító széles vágás a homlokától egészen az álla hegyéig, a műanyag koszorúk orrba-szájba befurakodó friss aranyfestékillata.

Mint amikor a felvonó tompa kis ütődéssel megérkezik: a légszomj hirtelen megszűnt, sikerült kiadósakat nyelni, s ettől gyom-

rából egyszerre, mint harmadik kakasszóra a hazajáró lélek, távozott a nyomás, csak a szájában maradt meg tartósan valami lepedékes fanyar íz. Szeme fokozatosan megszokja a sötétséget, s ahol előbb a műanyag lepelbe göngyöltett halottak feküldtek, kibontakoznak az íróasztal, a könyvszekrény, a televíziókészülék körvonalai. Nem kel még föl, egy ideig így marad hanyatt fekve, megkönnyebbülten mélyeket lélegzik, majd csak elmúlik a reggel, a nap legkellemetlenebb szaka, aztán már sokkal de sokkal könnyebb lesz minden, másképpen látja a dolgokat, egyértelműbben és reményteljesebben, a szemét meresztgeti, nehogy újból a feketeségbe vesszenek a bútorai, nehogy feszüljön megint az aranyrojtos függöny, ágaskodjanak a talpas gyertyatartók, s egyszerre meghallja a felesége szabályos szuszogását. A meglepetés parányi rándulásával billenti oldalra a fejét, áll a rét közepén, alig látszik még ki a fűből, s mintha a földből nőttek volna ki, ott nyerítenek körülötte a napszűgű csikók, szakasztott egyformára csutakolva, ágaskodnak és nyerítenek, aztán ahogyan megjelentek, éppoly váratlanul továbbrobognak, tisztuló tekintetével próbálja kitapogatni a takaró szép hátú halmát, az asszony párnába sülyedt arcát, a nedvesen borzolódó hajtincseket, s amikor bizonyos idő elteltével mindez sikerül neki, alig észrevehetően bólint, s megnyugodva fordul újra teljes figyelmével a feltételezett mennyezet felé. Eszébe jut a tizenkettőkor kezdődő tűzoltóparádé, még rendelkezésére áll az egész délelőtt, hogy becsületesen fölkészüljön, rendelkezésére állhat-e az embernek egyáltalán az idő?; a nagyütkör előtt utolsó alkalommal ölti majd magára gondosan kivasalt, kikéfélt, használatra előkészített egyenruháját, oldalára akasztja a szekrényaljból előkerült fekete nyelű tiszti baltát, még egyszer fejére teszi a csákót, melyet a felesége fényesített ki hét közben szidollal, aztán méltóságteljes léptekkel elindul a falu központja felé, az öreg tűzoltó-laktanya irányába. Az omladékos falak között folsorakozik majd a legénység, hogy a parancsnokot *feszes tartással, éles fővetéssel, a jobb kéznek a csákó ellenzőjéhez való gyors fel- és leemeléssel, a bal kéznek pedig a balta nyelének a combhoz szorításával* utoljára üdvözölje. Fölöttük, mint elhagyatott tengerpart kavicsai közé kivetett halgerinc, őrt áll a bedeszakáztatlan megfigyelőtorony, amelyet már hetekkel előbb elkezdtek bontani. Elképzelhető, hogy addigra hideg őszi eső esik, lecsorog a fényességes szép sisak taraja mentén, közben persze be is ködösíti szidolos ragyogását a köpönyege galérja mögött a nyakába szivárog, végiggurul a hátgerincén, de áll

ott majd feszes vigyázzállásban, az *Önkéntes Tűzoltó Testület a falu büszkesége, a tűzoltóparancsnok a falusi ember példaképe*, azonkívül szinte biztosra vehető, hogy a községi tűzfelügyelő is jelen lesz az ünnepélyen. Magát a parádét, a nagygyakorlatot a laktanya siralmas állapota miatt a lóversenypályán bonyolítják le, de az ünnepi beszédek hagyománytiszteletből ott hangzanak el a bontás alatt levő falmaradványok között, még ha szégyenkezni kell is emiatt a rangos vendégek előtt, s a legénység végleges szélnekeresztését megelőzően itt tartja majd meg ő is utolsó előadását *A tűz tulajdonságai, a fecskendő szívóképessége, a tűzoltóság és az árvédelem* címmel. Hozzá közel állók a témák, úgy is mondhatni, a vesszőparipái, évek óta behatóan foglalkozik velük, de a jegyzetet, a szakkönyveket ennek ellenére legalább még egyszer tüzetesen át kell tanulmányoznia, nehogy bármiféle hiba csússzon az előadásba, nehogy valamelyik megállapítása szakmai félreértésre adjon okot. *A tűz kellékei az éghető anyag, a melegség és a levegő. Ahol ez a három kellék megvan, ott keletkezhet tűz. Természetesen ezen három kellék meglevő mennyisége erősen befolyásolja a tűz keletkezését, és bármelyiknek az elvonása megszünteti a tüzet. Ezen alapszik a tűzoltásunk, és erre törekszünk tűzoltásunk alkalmával. Levegő, illetőleg a levegő alkotórésze, az oxigén nélkül nincs égés. Elméletileg tehát a tűzoltás igen egyszerűen megoldható, azonban gyakorlatilag már nehezebben vihető keresztül. Igen könnyen megoldható lenne, ha a levegőt mint a tűznek éltető elemét bírnánk és tudnánk egyszerűen és tökéletesen elzárni az égő tárgytól. Azonban éppen ez a legnehezebb teendőnk. A modern tűzoltás állandóan keres olyan kémiai anyagokat és vegyületeket, amelyek képesek a levegőt teljesen elzárni és annak érintkezését az égő tárggyal lehetetlenné tenni. Tűzoltásunk alkalmával tehát teljesen és tökéletesen kell a levegőt elvonnunk az égő tárgytól, csak akkor érhetünk el eredményt.*

Idegesen simít végig a homlokán, enyhén nyirkos marad a tenyere, mintha minden előlopakodó gondolatot el akarna hessegetni magától, feküdni nyugodtan, gondolatok nélkül, ez most a legajánlatosabb testhelyzet, de megmagyarázhatatlan módon egyszerre hideglelősen ideges lesz, kibírhatatlanul hasogatni kezd a feje. A halálhír a Nagyvendéglőben érte: éjfél körül ott mulatott a legénység néhány közel álló tagjával, éppen felemelte a mutatóujját, valami jó dacos nótát akart rendelni a zenészeknél, a szaxofonos beidegződött mozdulatokkal már cserélte is fel a hangszert klarinét-

ra, ismerte nagyon jól, efféle nótát egy egy istenért sem hagyott volna szaxofonon játszani, s hogy még a szerszám összeszerelése közben se unatkozzon a vendég, aki azonfelül, hogy jól kereső hivatalnok és tűzoltóparancsnok, félig-meddig barát is, ivócimbora is, elkezdte mondani. Úgy szedték le őket a fáról, a Százegyes állítólag valami piros Škodát előzött, de az is meglehet, hogy egész kocsisort, nem tudni pontosan, kérlek szépen, erős köd volt, nyirkos az aszfalt, a széle kimarva, tudod, kérlek szépen, milyenek az utaink, ráfuthattak valamire, s már repültek is lefelé. Az asszony mindjárt a helyszínen meghalt, a férfi a kórházban, állítólag még magához tért, mi van a feleségemmel, minden rendben, egészen jól van, nyugodjon meg, magának most nem szabad beszélnie, tudod, hogy szokták ezt, kérlek szépen. A kisfiú a gerincét sértette meg, de már állítólag túl van az életveszélyen, a kislánynak csudállatosképp semmi baja, egy ideig még mindkettőjüket bent tartják a kórházban. A főorvos áldott lelkű ember, azt mondja nekik, hogy a szüleik a fertőző osztályon fekszenek, egyelőre nem szabad látogatni őket, értelmes, nagy gyerekek már, egyből megértették, a kisfiú hatodik osztályba jár, a kislány elsőbe; a halottakat állítólag két vagy három nap múlva hozzák csak haza, elhúzódik, kérlek szépen az ilyesmi, nem is tudni pontosan, mikor lesz a temetés. Most persze elrontottam a hangulatodat, hogy erre előbb nem gondoltam, hiszen majdnemhogy a barátod volt, halaszthattam volna későbbre is az újságot, de ez az én fecsegő szájam, hogy a görcs állna bele, akkor most ugye hiába szereltem össze a klarinétot.

A fejével kéne csinálni valamit, már egy jó éve, vagy több is, hogy szinte megállás nélkül hasogat, hiába a sok Bayer-aszpirin, a kámforos oldat, a vietnami zsír, kárba vesznek orvosbarátja saját készítésű cseppjei és tanácsai, valami régi nagy tűznél túlságosan kimelegedhetett, s amikor óvatlanul lekapta a sisakot, hogy gyorsabban megszáritkozzon, akkor fázhattak át a fejcsonthajai. Most, hogy feloszlik a testület, végre istenigazából kipihenheti magát, még az is megeshet, hogy néhány hétre bevonul valami szanatóriumba, törölközőturbános fejjel sétálgat a rendezett park csikorgó kavicsösvényein, s tán arra is lesz módja és érkezése, hogy a nyarat valamelyik olcsó tengerparti szállodában töltsse. Olcsó tengerparti szálloda, olyan a szemed, mint ott a sziklák között a tenger, furcsa a kiejtésed, külföldi vagy?, ebben az országban élek, csak nekem nem ez az anyanyelvem, hát az meg hogyan lehetséges?, akkor te mégis csak külföldi vagy, a tengerpartra minössze

háromszor jutott el életében, még valamikor középiskolás korában, mert később minden szabad idejét magának követelte a testület, fürdőzés és bolondozás közben majd, ki tudja hányadszor már, szoba hozzák a feleségével, okosan tették-e, amikor annak idején úgy határoztak, ne legyeny gyerekek, beléjük szakad a bolondozás, ülnek egymással szembe fordulva a tűző napon, milyenek lennének a gyerek kilátásai, idegen nyelveket kellene tanulnia, nekünk rettenetes a nyelvérzékünk, ezt az egyet biztosan tőlük örökölné, anélkül pedig nehezen boldogulna. Most majd, ha délutánoként mindketten hazajönnek a hivatalból, s neki nem kell többé minduntalan egyenruhába bújva gyakorlatokra szaladgálnia, valóságos vagy álrasztások nyomán tüzesetekhez kivonulnia, sokkal több időt töltenek majd együtt, s ez a téma bizonyára egyre gyakrabban kerül véget nem érő beszélgetéseik középpontjába, meg persze az is, hogy a két évtized, amelyet a testületre pazarolt, annak felosztásával egy csapásra értelmét veszti, üressé és hiábavalóvá válik, mint a híd, amely alatt kiszáradt a folyó, az önök testülete felett bizony eljárt az idő, mi a tűzoltás korszerűbb, szervezettebb, egyszersmind hatékonyabb formáit pártfogoljuk.

Nyolcéves volt, amikor leégett a nagyapja tanyája, s ha erősen lehunyja a szemét, a kifeszített fekete vászonon még most is ott lobognak a lángok. A parázsló szürkületben komikus gyorsasággal ide-oda futkározó emberek, ahogy vödörökben, levert zománcú fazekakban hordják a vizet a kútról, lötytyintik az égő ajtófélfákra, ablakokra, lángoló tetőre, sistereg, gőzöl, pattog minden, még tán a vízbe is belekapnak a lángok. Sorba áll ő is a fakávas, nyirkorgó csigájú kútnál, a kutyától elől fölkapott cseréptányéért szorongatja, várakozik türelmesen, lötytyinti kevéske vizét a lángok közé, szemét marja a füst, amelynek olyan szaga van, mint a kéményüknek koromégetéskor, a haja, a szemöldöke megerzselődik, elmész innen, rád is vigyázzunk, még csak az hiányzik, hogy beleégyél. Már nincs sehoh a tanya, csak a lángok. Nagyapja megtorpan az udvar közepén, félúton a kút meg a lángkazlak között, maga elé ejti a bádognánttal megerősített teli vödört, bocskorára loccsan a víz, hagyjátok emberek, ez ellen nekünk már nincsen ol-tótszerünk, a tanyának pusztulnia kell, kár hadakoznunk. S már csak a lángok: az udvaron, a fészkerben, a tanya helyén, a szárkúpokon, mindenfelé.

Erős szívdobogása van, a szobában nagy fényesség, és a villany, megszunnyadhatott egy pillanatra. A felesége már kosztümben,

csizmában, útra készen, indul a hivatalba, maradj csak fekve, rád fér a pihenés, nyugtalan álmod volt, fölösleges kikísérned, hideg szél fúj, még megfáznál, majd a parádé után találkozunk. Szemét szűrja a fény, egyedül így reggel felé normális az áramerősség, napközben és este alig pislákolnak a százwattos égők, a tévékészülék ekránján legtöbbször meg sem jelenik a kép, leég a hűtőszekrény motorja, a bojlerban langyos marad a víz, elavultak, rosszak a vezetékek, túlságosan messze van a trafó, ez itt az örökös áramkorlátozások utcája, el kellene oltani a villanyt, nem éri el a kapcsolót, a szobában erősen lehűlt a levegő, inkább fekve marad még egy ideig, elfordulva a fénytől, arcát a párnába temetve.

A fél falu ott volt, csak kevesen értek be a szűk udvarba, a kívül rekedtek az utca két oldalán tolongtak, sokaknak már csak a kocsiúton jutott hely, lábujjhegyre álltak, egymás válla felett próbáltak belesni az udvarba, nehogy bármi is elkerülje a figyelmüket, alig tudott tőlük a ház közelébe férkőzni a két halálkocsi. A fehérre meszelt falakon a tartósított művirág koszorúk, a felszalagozott szegfűcsokrok, az akácfa törzsén ottfelejtett rozoga kosárlabdapalánk, a kerítés tövében gerezdes gumilabda, a fészker irányából a bezárt kutya rekedt vonítása. A koszorúfesték-szagú szobában szorosan egymás mellett a két fehér koporsó, átlátszó, légmentes műanyag fóliába burkolva a halottak, a fekete ruhás, valószínűleg sápadt hozzátartozók zokogása, gyertyafényben a férfi vértelen arca, s az asszonyén a torzító vágás, a homlokától egészen az álla hegyéig. Ahogy állt ott fölöttük esetlenül, várta, hogy meglepjék az emlékképek, kimerevített felvételek közös gyakorlatokról, gyorsfénykép egy kirándulásról, születésnapról, esküvőről, keresztelőről, bármiről, de csak a beüvegezett arcokat látta, az aranyrojtos fekete függönyöket, a koszorúkat a pingált falon, s behallatszott a kutya bántón közeli szűkülése. Lám, hogy összejöttek a régi és mostani tisztársak, a nyugalmi állomány és az aktív legénység, érdekes, ők sem öltöttek egyenruhát, ott várakoznak a lobogók alatt, felkészülve a két kilométeres nagy útra, arcukon nyoma sincs a türelmetlenségnek, van, amelyikük távoli városból utazott ide, egy közülük még külföldről is időben megérkezett, várakoznak sötét öltönyükben, enyhén szürkülő fejjel, ez az a kor, amikor a férfiak halántékán kész nyereség az ezüst hajsza, hetedik társukat kísérik ki immár ebből a negyvenen inneni korosztályból, öngyilkosság, üzemi baleset, autószerencsétlenség, szívbaj, negyvenhez közeledve ez szinte természetes, azt kéne természetellenesnek

tekintenünk, ha nem következett volna be, heten a huszonötből, a legújabb UNESCO-adatok szerint világszerte biztatóan megnövekedett az emberek átlagéletkora. A pap hozzákezdett a szertartáshoz, fiatal ember, megilletődve, csendesen beszélt, ahogy a halottakra nézett, elbizonytalanodott, *menj be tehát koporsódba gyarló test hajlékodba higgyed hogy ottan nem maradsz bizonyára feltámadsz, a kántor hömpölygő búcsúénekének soha nem akart vége szakadni, óh mily borzasztó itt minden a nap is hiába kel a nagy bánatnak éjjelét óh nem oszlathatja el gyászol itten gyászol minden a bús könnyek ömlenek ily siralmas nagy bánatot eltitkolni nem lehet hogy milyen rettentő a csapás azt ki nem mondhatja szó kivált a két kis árvának ez nem lesz pótolható hisz atyjuk sincs s anyjukat sem lelik már e világon olyan árvák ezután már mint a madár az ágon, de bármily nagy a fájdalom s el nem lehet titkolni azért isten akaratán mégis meg kell nyugodni, a pap szentelőjének tétova lendülései, a koporsóleszegezés bántó zajai, minden kalapácsütéssel erősödő zokogások, a halottakat kivitték a felkoszorúzott, megkopott mázú fekete kocsikra, a gyeplőszár suhagása, nyikorogva fordultak a nagy küllős kerekek.*

Most már végső ideje fölkelni, úristen, kilenc óra, fél tizenkettőre be kell érnie a tűzoltó-laktanyára, alig több mint két órája maradt, hogy megmosakodjon, borotválkozzon, reggelizzen, egyszer legalább még átnézze a jegyzeteit, a szakkönyvekre ezúttal már nem futja az idejéből, úristen, hogy szúr a fény, megint ez az átkozott szívdobogás, mintha nagy küllőjű nehéz kerekek fordulásának a mellkasában, *én haltam meg ámde nem te győztél halál hanem én*, milyen hideg van itt a szobában, mi lesz még majd a télen, hány fok hideget bírhat ki az ember. Pofozza a lapos párnákat, hajtogatja a paplanokat, nagy csattanással csukja össze a széles francia ágyat, az egyik ismerőse papagájokat tenyészít, azokból akar megélni, házat építék az árukból, egyszer még autót is vesznek, jelenleg hatvan párat tart a garázsban, fénymagot szórok eléjük, az a kedvenc eledelük, tudod-e, mi az a fénymag?, aranyfényt hintő parányi szemek, csak nagy ritkán jutok hozzá, bekeverem a köles közé, elvakítja a papagájaimat, úgy kapkodják, hogy néha már magam is elhiszem, fénymaggá változott a köles, mit csinálsz majd velük télen, hogyha az ivóvizük befagy a garázsban?, te csak ne aggódj miattuk, minden rájuk vonatkozó szakirodalmat töviről hegyire áttanulmányoztam, tudok bánni velük, a papagáj mínusz húsz fokot is játszva kibír, ha már nagyon fázik,

Maurits Ferenc szövegrajza

öklömnyi lyukat váj a falba, ott húzza meg magát, amíg csak nem enyhül az idő, kemény a csőre, még a téglafalba is játszva beás, hány fokot bír ki mínuszban az ember, hova ássa be magát?, puha a körme, még a vert falba is beletörik, olyan lesz majd a garázsod, mint nagyapám leégett tanyája közelében az agyagos partoldal: csak úgy feketéllett a sok mély torkú partifecske-lyuktól; beszélni tanítom a papagájaimat, így a háromszoros árat is megkapom értük, ahány nyelv, annnyival többet érnek, néhány mondat magyarul, néhány mondat szerbül, németül, gyerekjáték, tudok én velük bálni, pár hónap múlva több nyelven társalognak a vevőkkel, belerekednek a nagy igyekezetbe, hallanád azt a hangzavart, rikácsolni már el is felejtene. A csap üresen szörcsög, füttyülve tódul bele a levegő, már megint nincs víz, errefelé a központ egyszerűen lekapcsolja az utcákat, néha napokig nincs víz, pedig fizeti mindenki rendesen a vízadót, a helyi járulékot, most majd be kell gyújtania, jó, hogy annak idején nem dobták ki a tűzhelyet, melegít egy nagyfazék vizet, így kapcsolják ki napokra a villanyáramot is, ez itt mellékgáz lehet, városban kéne élni, abban, ahova bejár a hivatalba, vagy még nagyobbban, ott talán jobban becsülik a fogyasztót, vagy még ennyire sem?, mindenesetre meg kellene próbálni, ott viszont biztosan valami betonkalitkát kapna a tizedik emeleten, neki pedig, mióta az eszét tudja, tériszonya van, ha csak tehette, a tűzoltólétrát mindig átengedte másoknak, elsősorban talán azért is lett parancsnok: ördögmalomként kezdett vele forogni a világ, ha fellépett a tűzoltólétrára. Az áramerősség még mindig egészen normális, úgy látszik, ez valami különleges világnap, a százwattos égő tejfehér fényt csurgat végig a fürdőszobatükörön New Gillette foamy mentol pjena za brijanje, Soled pink deo spray, Blendax fresh international s fluorom, Hättric extra dry, arcán valószínűtlenül mélyek a ráncok, idegen férfiarc, különösen a szeme sarkában s a homlokán, szeme alatt szépen puffadó, rendes könnyzacskó, hetedik társukat kísérték ki ebből a negyvenen inneni korosztályból; a halálkocsik csak a temetőkapuig mentek, ott négyen-négyen markolták meg a koporsók sarkát, négyen-négyen a legközelebbi munkatársak, tisztársak közül, ha jobban meggondoljuk, nem is olyan könnyű egy ember. *S egész marad majd nélkülem ez a széles világ válásomat nem érzi csak e síró család egy embernek halála olyan kicsi eset hogy nem is veszik észre a boldog emberek pedig egy egész világ dűlt össze e napon holtig tart ez a bánat kedves családomon a nap fénye sötétebb s hidegebb lesz a nyár*

idegen a ház mert nincs a gondos atya már, ott a helyszínen aggregátor bufogott, innen nyerték az áramot a mikrofon és a hangszórók, a falusi temetés legújabb és legfontosabb kellékei, előbbre lépett a kijelölt temetőszónok, dragi družje bio si častan čovek uvek koristan za našu zajednicu marljiv i primeran stručnjak našeg Ooura savestan član naše samoupravne radničke kontrole szóki-mondó voltál barátunk a munkástanács ülésein mindig következetes magaddal és másokkal szemben részt vállaltál a munkaközösség szabályzatainak meghozatalában tmaszod csak szép emlékekkel búcsúzhatsz tőled nyugodj békében. Nem messze az új kápolna, a temető díszje, mint valami modern szobor: réztetővel, mintás téglával, színes üveglakokkal, a fekete márványlapokba mélyen belelévésre az adományozók ránc nélküli arcvonásai, átmásolva a régi esküvői képről, távolabb fakeresztek, kőkeresztek IT NJUKSZIK LÁPSZKI ISTVÁN É SÍRKÖVET EMELTETIK KÉT LÁNJA KÉT VEJE ÉS TESTVÉRJE ÁNDRÁŠ, A VARGA CSALÁD SIRBOLTJA, OVDJE POČIVA VIKTORIJA IRGE, A KIRCHERMEIER CSALÁD SIRBOLTJA, IT NJUKSZIK MIHÁLY MOLNÁR SZÜL. 1905 + 1968. EM EMLÉTI FELESÉGÉ ÉS GJERÉKEJI, kőkereszt, állj itt, feleselj a mulandósággal, neki itt alig van halottja, nagyapja valahol a Soča partján pihen, apját Bolmánánál lőtték le a németek. Hatéves korában még itt laktak a temető mögött, a kertvége nézett a temetőre, anyjával állandóan a vaksi kis ablak előtt ácsorogtak, kinyitni nem merték, pedig már hetek óta nem hallatszott lövöldözés, a megprepedt üvegen keresztül lesték a dűlőutat, mintha bizonyosak lettek volna benne, hogy az apja egyedül abból az irányból érkezhetsz, könyökükkel nem győzték törölgetni lehetetük nedves foltjait, azon a hajnalon is ott toporogtak az ablak közelében, amikor az utcán a rettentő csendességben egyszer csak fölhangzott a katonacsizmák, a lópaták szabályos dobogása, a megvasalt kocsikerék gördülése, a kiskapukat, az ablakokat ököllel verték, fölriadt emberek ijedt hangú kiáltozása, parancsszavak, moccanástalan vártak, még reszketni is elfelejtettek, a zajok szertefoszlottak, aztán a temető felé vezető dűlőúton álltak össze újra, a kukoricaföld irányából vezényszavak, sortűz, emberek dűltek, a kúpokban forgácsolódott a kukoricaszár. S mi lesz tiéd azokból miért szíved eped földi vagyond még a síríg sem megy veled s ha még hozzá élted is olyan bizonytalan egy-két napért vétkezni jaj de haszontalan. Évekig lehetett

november elején friss krizantémokat látni az élesre vágott kutúk között, mintha korai hó esett volna, úgy világított a zsiros fekete föld. Húzni kezdte a cigánybanda, diszkréten, pianóban, tudta már a módját, most van a nap lemenőben, kimegyek a temetőbe, jaj de szépen muzsikálnak a temetőkapuban, a halott kedvenc nótáit húzta, persze csak a lassúakat, az alkalomhoz illőket, úgy dukálna, hogy a tűzoltó-zenekar legyen kint a végtisztetség-adásnál, de fölbomlott jó tíz éve, szétszéledtek a fúvósok, akár az Önkéntes Tűzoltó Testület színjátészó együttese, milyen bálakat, színdarabokat rendeztek itt valamikor, most majd föloszlik a testület is, ami igaz, igaz: az utóbbi években alig volt tüzeset a faluban; ugyanazok a zenészek húzták, akiknél a Nagyvendéglőben mulatott, a zömök szaxofonos ott állt közvetlenül mellette, finoman oldalba bökte a könyökével, neked majd klarinéton fújom, kérlek szépen, ha tégedet kísérünk így ki, Maros vize folyik csendesen. Homály telepedett a keresztek ágaira, feketébb lett az embertömeg, arra följebb, a kukoricaföldek mezsgyéjénél a megdőlt kőkeresztek már csak sejlettek, oda évtizedek óta nem temetnek, a kutúk köze feketéllett, sehol sem lehetett látni szétszórt krizantémot. Amikor az egyik Tisza menti kisvárosban az ékszerész fülébe jutott, így hallotta mesélni a hivatalban, hogy bezárják a régi temetőt, nem temetnek többé oda, minden sürgős rendelést félretéve sietett a kommunális vállalat irodájába, igaz-e a hír, hogy a régi temetőben megszűnik a félfogadás?, igaz bizony, az elvtárs jól van értesülve, szombaton temetünk oda utoljára, de kérem, nekem az apám, az édesanyám, a feleségem, ugyan már, mintha az nem lenne mindegy, hazament, reggelre ott találták kiborotválva, ünnepelőbe öltözve a padlásfeljáróban, a létra fokára akasztotta föl magát, még a csokornyakkendője sem csúszott félre. *Érdemes előljárásság képviselő testület kikkel együtt fáradoztam Isten már ti veletek tartsatok meg emléktekben szomszéd jó barátimmal Isten áldjon minden rokon s végtisztelet adókkal.* A cigánybanda lépésben elvonult, a tisztársak vitték a nyélre csavart lobogókat, oszlófélben volt a sokaság, az emberek feje fölötti homályban a hangszórók ezüstös oszlopvégei világítottak.

Ököllet megverik az ablakot, az utcán dobogó lépések, összerезzen, értetlenül bámul a kivilágított tükörbe, hallgatózik, lassan nyugszik csak meg, biztosan valami csintalankodó gyerek, más-kor is megtörtént már ilyesmi, úristen, csorog róla a veríték, tenyerét a halántékára tapasztja, nem furcsa: a fejfájása teljesen el-

múlt. Előkeresi a gyufát, tüzet gyújt, a sporheltnben, milyen jó, hogy a felesége mindenre gondol, a gyújtóst, a fát bekészítette, víz is van a nagyfazékban, ennyi vízben pontosan meg lehet mosakodni, amíg melegszik, bekap néhány falatot, csak éppen hogy ne legyen üres a gyomra, a páradé után úgyis lesz valami búcsúbankett, kieszem őket a vagyonukból, most már nem a magamét eszem, darab sajt, szelet kenyér, néhány karika házikolbász, borotválkoznia is kell, sörtés vagy, mint a vaddisznó háta, szokta mondani a felesége, sohasem kérdezte még meg tőle, simított-e egyszer is végig vaddisznóháton, mindig sietett, sohasem volt rá érkezése, Gillette foamy mentol pjena za brijanje, Hätric extra dry, a tűz helyen suhog a víz, mosakodhat, Soled pink deo spray, Blendax fresh international s fluorom, a vízcsap még mindig üresen szörtyög. *A gyakorlati szívómagasság felső határa, amit egy tökéletesen épített fecskendőből elvárunk, 8,00 méter. (A terep tengerszint feletti 150 m magasság és 15 C° víz hőmérséklet mellett.) Ez azonban nem jelenti azt, hogy a fecskendő üzeme alatt tényleg képes lesz 8,00 m mélyről vizet szállítani, mert a szívóképességre több tényező befolyással vannak. A valóságos szívóképességet a következő dolgok befolyásolják: 1. A levegő nyomása a fecskendő felállítás helyén. 2. A folyadék hőfoka. 3. A folyadék fajsúlya. 4. A vízszlop áramlása, gyorsulása a tömlőben. 5. A szívótömlőben előálló surlódás. 6. Görbületeknél, kanyarulatoknál való ellenállás. 7. Szűkülés vagy bővülés a tömlő keresztmetszetében. 8. Szűrőkosárnál fellépő ellenállás. 9. Szelep ellenállása. 10. A szívóvezetékekben levő tömítetlenségek, úgyszintén a szivattyúban fennálló rossz tömítések és esetleges légszákok. Magától értetődik, hogy ha szivattyúba levegő hatol be, akkor a szívóképesség is csökken, olyan mértékben, amilyen mértékű a tömítetlenség. A szívóképesség változásánál nem kell mindjárt arra gondolni, hogy a fecskendő nem jól működik. Ez menni fog, mint a karikacspás, itt semmiféleképpen nem csúszhat be hiba, könyvet is akart erről a problémákról írni, illetve írt is, a kézirat évekig állt a kiadónál, a szerkesztők nem tudtak vele mit kezdeni, minek tekintsük elsősorban, szakkönyvnek, tankönyvnek, népszerű stílusban írt tudományos műnek?, nincsenek szakembereink, akik a könyvben szereplő adatokat ellenőrizhetnék, megbízható módon összevetnék a valósággal, mi kérem, nem vállalhatjuk a kockázatot, három év után visszadták, most majd részleteket idézhet belőle a parádén, ennyi hasznát legalább lássa. Kétnyelvű előadást tart, hogy a szakkifejezé-*

seket mindenki értse, jó, hogy a felesége élet vasalt a nadrágjának, így kevésbé látszanak a flekkek a sötétkék posztón, fehér ing, sötétkék nyakkendő, föl kéne tenni a kitüntetéseit is, hova rakhatta el őket a felesége. A hivatalban sohasem visel nyakkendőt, öltönyt is csak a legritkábban, valahogy idegenkedik tőle, a munkatársai sokáig ki is nézték maguk közül, ez az új keletű bürokrataréteg még inkább tartja magát az írott és íratlan szabályokhoz, mint előző korokban elődei tették, főleg itt faluhelyen, valahogy azért csak megszokták kigombolt ingű, pulóveres jelenlétét, nézd csak, a szvetteres tűzoltóparancsnok, amióta pedig a munkástanács elnöke lett, a többség már utánozza is öltözködés-módjában, így tökéletes a dialektika. Mióta egyébként a munkástanács elnöke, alaptevékenységével alig tud foglalkozni, de ez valahogy nem is nyugtalanítja különösképpen, egyre több időt tölt az ülésteremben, megnyitja az értekezleteket, lehetőleg röviden beszél, s ez így a természetes, hiszen a megvitatásra kerülő témákkal kapcsolatban nemigen van mondanivalója, nyalábszám kézbesítik neki a nagyborítékokba rejtett vaskos anyagokat, a szomszéd falu nemrég üzembe helyezett cukorgyáranak statútuma, az alapbank belső szervezeti felépítésének utólagos véleményezése, a tagság többsége hosszan és kimerítően elemzi a kérdést, két körmondat közé tűzve, hogy ugyan számára nem egészen világos dolgokról fejt ki a véleményét, de az öngazgató minden esetben éljen jogával és tegyen eleget kötelezettségének, a hivatalban ezalatt áll a munka, a felek egyre türelmetlenebbül toporognak a tolóablakok előtt.

A legénység majd *feszes tartással, éles fővetéssel, a jobb kéznek a csákó ellenzőjéhez való gyors fel- és leemeléssel, a bal kéznek pedig a balta nyelének a combhoz szorításával üdvözl* még egyszer a parancsnokát, egészen előírásosan, a renddel, a fegyelemmel, az előírásokkal itt sohasem volt baj, mielőtt a megrogygyant bolthajtás alatt belépne a laktanyaudvarra, pillantása, mint annyiszor, most is beleakad a föliratba: **ÖNKÉNTES TŰZ**, a többit lemosták a szapora esők, a mindent lemosók, csak nehogy fölbukjon a bontás óta mindenfelé széthajigált téglákban, igazán nem illene az alkalom ünnepélyességéhez, kiáltások, vezényszavak, a saját hangja, idegen kiáltozik benne, sohasem tudta megszokni a vezényszavakat, a kiskapukat ököllel verik, fölriadt emberek ijedt hangú kiáltozása, sortűz, emberek dőlnek, forgá-

csolódik a kukoricaszár, vigyázz! pihenj!, üdvözlő beszédek, elbúcsúztatják a legénységet, a parancsnokot, a testületet, megköszönik és eltúlozzák az eddigi áldozatkészséget, biztosan szót kér majd a községi tűzfelügyelő, felolvassák az egykori tagoktól érkező és a nekik küldendő dísztáviratokat, következhet az előadás. *A nyugvó víz nyomásának a nagysága a víz magasságával, illetve mélységével egyenes arányban áll, míg a hullámzásnál a gát oldalára gyakorolt nyomás is a hullám magasságának megfelelően növekszik. Minél nagyobb az árvíz nyomása vagyis magassága és minél tovább tart az árvíz, annál nagyobb az átszivárgás. Az árvíz átszivárgása okozza a töltés testének átázását, az pedig, ha nagyobb méretet ér el, előidézője lehet a töltés megcsuszamlásának, amiből kellő védekezés nélkül töltésszakadás keletkezhet. A töltés ugyanis földből lévén építve és mint ilyen nem vízálló, hanem olyan test, mely a vizet többé-kevésbé magán átérteszti, átszűri, átszivároztatja és emellett el is ázik. Az átszivárgás és a vele járó átázás nem történhet olyan egyenes és vízszintes vonalban, mely az átszivárgást okozó árvíz szintjével egyenlő magasságban fekszik. Az átszivárgó víznek ugyanis bizonyos akadályokat kell a gát testében leküzdenie és az akadályok leküzdése a víz nyomómagasságának bizonyos részét fölemésztii. Minél távolabb megyünk az árvíz szélétől, az átszivárgó víz annál alacsonyabba emelkedhet föl. Az átszivárgó víz tehát annál mélyebben marad az átszivárgást okozó árvíz színe alatt. Minél nagyobb akadályokat kell az átszivárgó víznek leküzdenie, tehát minél tömörebb földtömegem kell áthatolnia, annál gyorsabban fölemésztődik az árvíz nyomómagassága, és az átszivárgás fölszínének vonala annál meredekebben hanyatlík alá. Széles és szabad hullámtéren, kellő vízmélység mellett a hullámverés nagysága elsősorban a szél erejétől függ. Egyenlő körülmények között minél nagyobb a szél ereje és a víztükör szélessége, és bizonyos határok között a víz mélysége, annál nagyobb hullámok képződnek. Ellenben minél sűrűbb és magasabb növények, fák vannak a hullámtéren, annál kisebbek a hullámok. A szelek által felkorbácsolt hullámok rendszeren nagy hosszúságokban egyidejűleg támadják meg a töltés oldalát, és szünet nélkül szaggatják, rombolják, nyaldossák, elmosják azt, amiből kellő védekezés nélkül nagy veszedelem keletkezhet. Ezenkívül a hullámok fel-felcsapódó és szereloccsanó vízfoszlányaikkal átáztatván a töltéstestet, fokozzák a töltéscsuszamlás veszélyét is. Vállveregető, bátorító, vigasztaló*

kézfogások, leveszik a csonka feliratot, most már a bolthajtás puszttításához is neki lehet kezdeni, ne rontsa tovább a központ városiasodó képét, fegyelmезetten elindulnak a lóversenypályára, duzzadnak a tömlők, combjukon csattog a balta nyele, hörögve buzog a víz; volt már készenlétben is a tűzoltóság, menetkészen várakoztak a tartálykocsik, egyenruhában aludt a legénység, a szél idáig hozta az ágyúdörgést, ördögszekeret sem görgethetett volna maga előtt különül, aztán nagygyakorlatot tartottak, nekihevülten oltották a maguk gyújtotta tüzeket, néha már-már megfélelkeztek róla, hogy gyakorlaton vannak, úgy belelovalták magukat, az utóbbi években nem volt igazi tűzesetük, hörögött a fecskendő torka, mit tehet a vízszugár a tankok ellenében, egymás útjának, szuverenitásának a legnagyobb mértékben való tiszteletben tartása, az országhatárok sérthetetlenek, ezüstvégű csöveken buzog a vízszugár, csupa szökőkút a világ.

Most még a csákó, hogy csillog-villog, igazi parádéra való régi ünnepi csákó, a fekete nyelű balta és a kitüntetések. Kihúzza magát a fényben úszó fürdőszobaturkó előtt, gyengébbre kellene cserélni az égőt, negyven- vagy hatvanwattosra, kiveri az ember szemét ez a százwattos fény. Megnézi a karóráját: tizenegy. Pontosan egy óra múlva kezdetét veszi a tűzoltóparádé.

LEÓ-VERSEK

FÜLÖP GÁBOR

LEÓ ÉS BELZEBUB

Időnként
megjelenik nálunk
Marci bácsi
és nagy belzebubot
nyom a fejemre.
Pedig már enélkül is
trappolok eleget
két kormos patámmal
és van nekem a fejemen
belzebub elég.

LEÓ MINT TANÍTÓ

Szoktam ilyet játszani:
begörbítem egyik kezem
ujjait, mint Drakula
(aki vámpírok közt volt jeles —
tudjátok),
másik kezemben
nádipálcát szorongatok
és csapkodom vele az asztalt
cudarul.
De oda se füttyül senki.

LEÓ HÍREKET MOND

Bangkok —
kirabolták a bankot.
Lagoszban
térdig járnak a koszban.
Róma —
belerúgtak egy lóba.
Újvidék —
beragadt egy kézifék.
Velencében
három kislány szerencsétlen.
Temerin mellett
egy szökött krumpli meglett.
London —
bolhát találtak egy lordon.
Én meg itt ülök
a szomámban rettegve —
este kilenc is alig van még —
és jön anya,
hogy bedugjon az utálatos
fürdőkádba,

LEÓ ÉS HANGA

Van egy apró húgom —
Hanga.
Nem mennék vele a bankba.
Úgy ordít néha,
hogy elszaladna előlünk
minden pénz.
Meg a tolóablak is.
Máskülönben
nincs vele semmi baj.

A VÍZÁGYÚ ÉS LEÓ

Nem: előbb jövök én,
 a vízágyú aztán.
 (Vízágyú, aki a fordítottját kitalálta!)
 Na, szóval a vízágyú olyasmi
 mint a bodzapuska,
 csak kóc helyett vizet lövell.
 Talán most már
 mindenki érti
 a műtűrke működését,
 csak azt nem tudom,
 hogy miért fröcsköl vizet
 kóc helyett.

LEÓ A PÁLYAVÁLASZTÁSRÓL

Azt hiszem,
 egyelőre tűzoltóparancsnok leszek.
 Nem baj, hogy nincs bajszom,
 meg trombitálni sem
 tudok éppen.
 A szirénázáshoz
 annál jobban értek.
 Órültül szirénázva
 felmászom
 a lángoló felhőkarcoló közepéig
 (tűzoltólétrán persze)
 és számba röpül
 a sültgalamb.

LEÓ ÉS A CSODALÁMPA

Én mindig *zsebtretett*
zseblámpával kószálok,
 hadd legyen kéznél a szellem.
 Egyszer például
 — amikor nagyanyánál kerestek éppen —

a temetőben nyomoztam éjjel.
Hirtelen hallok valami mocorgást
egy kriptánál.
Tüstént előkaptam zseblámpám
és azt mondtam: HUUH!
Lett olyan futkosás,
hogy csak!

LEÓ-NIDÁSZ A HŐS

Hehe —
még hogy *hős*.
Ez nem fejezi ki
a történeteket.
(Volt ugyan egy . . . nidász,
de nem mint Leó,
hanem mint görög.)
Csakhogy,
amikor én *kifeszítettem*
az ajtót,
bevittem
a spájzba a hokedlit,
és *leemeltem*
a legfelső polcról a kompótot,
azt nem lehet ilyen *egyszerűen*
KIFEJEZNI.

INNEN MÁR CSAK 10 KM LEÓ

Én tettem ki
ezt a táblát.
Ez a határvövényem.

A SZÚK KÚT

TOLNAI OTTÓ

KÖNYÖKCSÖVET IS

Kályhacsövet rövidítettünk, fűrésztünk. Nagyon nehezen ment, de amikor végre sikeresen átvágtuk, annyira megörültünk neki, hogy lefűrésztünk még egy darabot, majd fellelkesülve, betüzesedve a második kísérlet szerencsés kimenetelén: feldaraboltuk az egészet.

Most, hogy barátom távozott, új csövek után szaglászok a kamrákban, a padlásokon, sőt az sincs kizárva, elkarikázok a vaske-
reskedésbe, és veszek egy köteget, köztük vörös és kék zománcosat is. Érdekes, könyökcsövet is óhajtok aprítani.

A VASALÓDESZKA

Nem tudom, érdemes-e belekezdenem a magyarázkodásba? Nem hiszem. És különben is észrevettem már, hogy mind többet magyarázkodok, hogy már tulajdonképpen mást sem csinálók, mint magyarázkodok — indázok mint egy végtelen szecessziós lépcsődísz. Ó, nincsenek már nekem direktjeim! Szóval, nem hiszem, hogy érdemes lenne belekezdeni. Sok időre, helyre lenne szükség és akkor sem egészen biztos, hogy sikerülne kimagyarázkodnom. És hát különben sem vagyok én egy hosszúkás epikus, legfeljebb egy epés lírikus... De viszont, ha mégis belekezek, tán sikerül kitörölnöm emlékezetemből azt a puha mosolyú figurát, vagy legalábbis elhomályosodik kissé az emléke...

Ülök a vécén. Szemben velem, nagy Cumi befejezetlen olajfestménye (mely tetszik Domingéznek, melyre valaki borotvaszappanvagy szőnyegtisztító habot csapott) mellett, a sarokba állítva: a vasalódeszka.

A ház egykori tulajdonosai, majd lakói hagyták itt. Persze — és itt kezdődik az a bizonyos magyarzkodás! —, nem nekünk, hanem egyik ismerősünknek, aki segédkezett nekik a hurcolkodásnál, annak az úgynevezett puha mosolyú figurának. De ő nem vitte el, nem vihette el, mert én finoman kiemeltem, kiloptam a díófa alatt felhalmozott limlom közül, és felvittem a padlásra. Eldugtam. De különben is csak egyszer-kétszer fordult a Zastava után kötött kis kordéval (akkor is csúnyán befarolt a bukszusok közé), és a limlom nagy részét itthagyta.

Igaz, a vasalódeszkát kereste. A teraszajtó rácsos kis ablakán lestem, hogyan nyomoz utána. Belesett a kamrákba, a garázsba, a terasz alá, felmászott a galambpadlásra (ahol másnap azt a szép kis napernyőt, azt a kitűnő szemeteslapátot és azt a nagy rézdróttekereszt találtam). Azonnal tudtam, a vasalódeszka után szaglász, hogy sem a kék polc, sem a szép ágyvégek, sem a képrámák, sem a kovácsoltvas virágtartók nem izgatják — csak a vasalódeszka. Láttam, mindent itt fog hagyni, itt a törött parvist, a traktorkezeket, a kőműves- és favágóbakokat, az olajoshordókat, az ammóniákos hűtőszekrényt, a kaszanyelet, a katonaládát, a vödörket, kosarakat, az üstházat, de a vasalódeszkáról nem fog egyikőnnyen lemondani. Pedig hát lényegében egy egyszerű, közönséges vasalódeszkáról van szó, még csak nem is olyanról, amely be van vonva, amelynek lába is van.

Afféle hosszúkás gyűrődeszka; ha ránéz az ember, az az érzése, őt szentelik, szentelik, mint a beszáradt vasalónivalót, szentelik, mint térdepelő hívőt a templomban, az az érzése, őt vasalják nagy és apró langyos vasakkal...

Amikor feljött a teraszra és bekopogott, és a deszka felől kezdett érdeklődni, durván elutasítottam, majdhogynem kizavartam. Még sosem kiabáltam így emberre, még sosem zavartam el így senkit. Pucoljon és pakoljon, kiabáltam, mert holnap még több dolog fog hiányozni... Távozása után is még sokáig rezegtem, éreztem, nagyon közel voltam ahhoz, hogy fizikailag is leszámoljak vele. Én nem szoktam verekedni, de apámmal és bátyámmal többször megtörtént már, hogy ráncba szedték a kávéházat...

Estefelé felmentem, fellopakodtam a padlásra, és a sötétben, akár egy puha, meleg állatot, megsimogattam, majd hirtelen magamhoz öleltem a deszkát.

Ahogy most itt a vécén elnézem, arra gondolok, hogy ez a deszka még valamelyik bácsordasi sváb házból való, ugyanis házam volt tulajdonosa a felszabadulás után, Bácsordason is igazgatós-kodott.

Bácsordason csak egyetlenegy német család maradt. Egyszer voltam az udvarukban és még mindig emlékszem a dünnögő, nagy kötényes nénikre, bácsikra. És jártam a bácsordasi sváb temetőben, kriptákban is: jól és élesen emlékszem a kis copfos koponyákra, a csontvázak lábán levő bőrpapucsokra — szinte még mindig fényesek voltak. Az egyik olyan copfos kis koponyát meg is találták a rendőrök a *Symposion* szekrényében, amikor az M-ek lopásügyében kutattak — volt ott egy gém-csontváz is, meg ott volt I. kis bézs kesztyűje . . .

Ülök tehát szemben a vasalódeszkával. Nem használjuk, egyszer sem használtuk, mert a konyhaasztalunk ideális vasalásra. Ülök és máris valami pázsiton, valami pázsit fölött látom lebegni . . . Lebeg az erős napfényben, akár egy hipnotizált karcsú nő. És rajta, ott: ciklámenceruzám! Sosem különösebb, különösebben felszerelt íróasztalt!

Ciklámenceruzámmal sosem szoktam írni, és hát éppen elég asztalt használok már így is (a manzardi fémpatájú végtelent, a kerek és a kocka alakú fehérret, a redőnyös feketét, a konyhai gyalultat), de most mégis úgy érzem: én szentelek és írok vasalva. Ezek szerint, mondom, ciklámenceruzám: szentel és vasalva ír. Felemeltem tekintetemet a nem létező papírról, és a láthatár szélén, a finom ecetillatban, megpillantom a fehér pulykakat . . .

MÓSUSZ-MONSZUN

Kedves kis Piusz!

Igazad van: általad vitalistának nevezett ifjúkori programomat (ez is a te szavad) néhány barátom, barátnőm valóban szépen és maradéktalanul (egykor azt mondtam volna, meredeken) realizálta. Igen. Jól meglested, meglestél bennünket. De hát, jómagam sem

csináltam mást az elmúlt évtizedben: akár egy másik éneket figyeltem, kísértem őket, drukoltam nekik.

Bakota, mint te is tudod, Görögországban él. Nem mindennapi színészi tehetség, Szophoklész-imádatát a pincérkedésbe, valamiféle kubisztikus pincérkedésbe öltve — ott a nagy fehér kövek közvetlen közelében. Minden este úgy lép fel fehér zsakettjében, ovális nikkeltálcájával, akárha a napot tálalná fel, akárha maga Szophoklész is ott ülne a vendégek között. Nem hinném, hogy dolgozik ma a világon Bakotánál eredetibb pincér, noha már minden bizonynyal jócskán beteg, hiszen tyúkszemai, mája, fogai, végbele, tüdeje...

Kinga, ha jól tudom, egy angolhoz ment feleségül, és minden biztonnyal ugyanúgy mozog kis kerékpárján a Sohóban is, mint mozgott itt a Telepen. Tehetséges volt, ahogy T. mondaná *u svim pravcima*. Nem tudom, végül is melyik irányba indult el, melyiket választotta, nem is lényeges, nem, az sem, hogy választott-e egyáltalán. Kinek mi köze hozzá. Kuss, mondaná vékony hangján, akárha egy kispoharat roppantana össze szép fogaival. Ha valaki, hát Kinga tudta, az élet nem az eminens tanulók versengése. Elég látnom, még képzeletben is, ahogy szívja a cigarettát (egykor, emlékszel, a kék fedelű rovinji Moravát), ahogy megemeli a szél szőke haját, ahogy féloldalvást, kicsit kacsázva lép, olvas, táncol, rajzol, úszik, teniszezik...

Jácint éppen a napokban fog végezni a Vansenen (utoljára azt írta: P. J. Juve lesz a témája — a *Paulina 188*-at már akárha vele olvastam volna), és természetesen már legalább annyira otthon van Párizsban (miután mexicói esküvőjéről lelépett, vagy ahogy mi, kanizsaiak mondjuk, lelécelt — tudod, fantasztikus esküvői ruháját még sokáig ott őrizte egy fekete ládában kis szobája közepén), mint amennyire te szerettél volna Hemingway- és Henry Miller-olvasmányaid hatása alatt. Rúék akkor voltak nála, amikor még éjszánkint a *Katmanduban* dolgozott...

Dénes minden biztonnyal a legkülönösebb taxi drayver Ausztráliában. Előbb börtönőr, edző, jampec, művész volt, hogy aztán, mint Bakota a pincérkedésre, a taxizásra összpontosítson. És nagy

dolgot tudott kihozni belőle, valóban nagyot. Hidd el, Kis Piusz, egyáltalán nem túlzok, ha azt mondom, ő a taxizás Goethéje.

Hermina zsebében, amikor szökés közben beleesett abba a gödörbe (csapdába), a határőrök egy Heidegger-könyvet találtak és semmi mást, és nem értették, mit keres ott a farkasverem fenekén az a Heideggerrel... Amikor Bohata ráfutott a Latin negyedben, mezítláb volt, mezítláb a kis űzött őzike. Persze, Bohata azonnal becipelte az első cipőüzletbe. Tudod, mennyire zavarták a budapesti írók szandálai is.

Bár lábbelitek legyen kifogástalan, oktató bennünket.

Balassa lediplomált a gépészetben, és most szabó Belgrádban — nem folytatom, hiszen már engem is bosszant, milyen ügyetlen krokikat dobok itt fel neked róluk, de hát jól tudom, akármmivel is próbálkoznák, akárhogy is színezném, minden dilettantizmusnak tűnne...

Igen.

És — hallom le nem írt, de annál hangsúlyozottabb kérdéset: mi van velem?!

Nem tudok válaszolni, nem, Kis Piusz. Illetve, csak közvetve.

Íme, lila gyerek, íme válaszom, már amennyire majd válasznak lesz nevezhető.

Ma reggel 7 órakor egy döglött macskát találtam a tearózsák (*rosa chinensis*) között. A zöld és arany legyek szokatlan sűrű cikázása hívta fel rá a figyelmemet. Azt hittem, valaki bedobta a kerítésen.

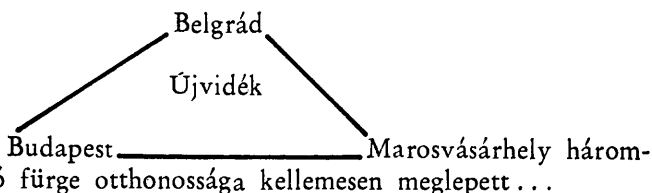
Döglött macskát dobtak a *Virág utca 3*-ba!!!

Ledöbbszemem. Létezik a világon valaki, aki haragszik ránk, aki dögöt dobna kertünkbe?! Az perverzítés lenne, az a valaki minden bizonnyal önmagával tévesztene össze bennünket...

Közelebb lépve azonban megállapítottam: dogom harapta át a gerincét. Zsemleszínű.

Ismertem, kedveltem is, oroszlánkölyöknek neveztem. A kamrában, a csirkeeledelnél vadászta az egereket. A dog jócskán elpiszkolta, sokáig játszhatott vele.

9-kor a Limánon (új cirkusz érkezett), aláírtam a szerződést *A fekete kabát* című drámára (egy melankolikus, kedélybeteg pacák el akarja földelni nem létező télikabátját, és összehívja barátjait stb.) az Újvidéki Színházban. Az igazgatóra várakozva egy fiatal színésszel beszélgettem és intelligenciája,

Délben egy URH-műsort csináltam az ábráról. Ne csodálkozz, ne ámuldozz, Kis Piusz: az ábráról. Tudom, nem ábrándulsz ki belőlem, csak azt mondod, mindig is abszurd dolgokról ábrándoztam...

Az ábrás cet bikához hasonlít. A kalmár és a polip a csemegéje...

Míg a bemondók olvastak, én a technikus mellett egy papirosra firkáltam:

A bika az ábrás cethez hasonlít... A misling és a here a csemegéje. Az én csemegém a kalmár és a polip...

Visszafelé jövet, már fáradtan, izzadtságfoltos inggel, belekezdtem egy vers tartófáinak, síneinek lerakásába (formátlan kis sztoriban összehozni az ámbrát az Alhambrával!), majd befordultam Józsuához.

Kávézás közben, észrevétlenül, az ábrára tereltem a beszélgetést, ugyanis Józsuá felesége illatszer-specialista — üvegcséi most is itt vannak asztalomon (Parfümöl Vetivier, Parfümöl Grandseigneur, Concentré pour Extrait EDT...). Józsuá közbeszólt, hogy a mósusz finomabb dolog, mint az ámbrá. Vettem a labdát. Hát legyen: mósusz! Baktatva a temetőn át, a gledícsiafák alatt, azt kérdeztem magamtól, kivel is kellene mósusz-műsort csináltatnom és hogy milyen zene is menne hozzá.

Majd lemegyek H-hoz, határoztam el, és szép kis mellei közé szögezem a kérdést: milyen zene megy a mósuszhoz?! Valóban, milyen is, Kis Piusz? Milyen is? Látom zavarodat. Látod, a nagy kérdések előtt mindig megtorpantunk, tétováztunk...

Szétrozsdásodott kapunk előtt hirtelen elejtettem a kulcsot: a macska elviselhetetlenül büzlött a kukában.

És a szemetes csak három nap múlva jön, kiáltottam fel keservesen, öklömet az égre emelve.

Öllemek

HALKABBAN, MINT ÁRNYÉKOM

Szóke volt. Cuclizott. Csak cuclizott.

Savószín szemei sosem is láttak.

Gerincéből egy kis puha lábfej nőtt ki. Ezen lépked utánam: halkabban, mint árnyékom.

Miféle láb ez, kérdik.

Összecsukható, akár egy zsebporhár, mondom. Istentelenül rossz hasonlat, mégis ragaszkodom hozzá.

Szóke volt szegény. Azt hiszem, Dáriának hívták. Őrizni fogom emlékét.

MEGÉRINTEM AZ ASZTALT

Bár egyedül vagyok, mégis magamra zárom a szobaajtót.

Megérintem az asztalt.

Összeparosítom a zoknikat. Beállítom az órát, de nem húzom fel.

Megérintem az asztalt.

Nézem a tarhós bögrét. Leáztatok két zöld bélyeget. Előkeresem a kristálykoponya fényképét.

Megérintem az asztalt, meg, mind finomabban,

Kizárom az ajtót. Majd holnap folytatom.

Nincsenek illúzióim: engem sosem fog megérinteni az asztal.

Menet közben felhúzom az órát, de nem állítom be.

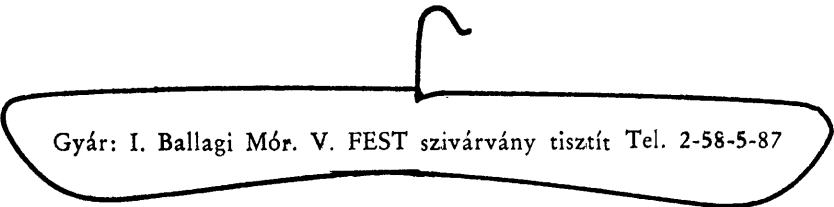
A LA MAGRITTE

Szeretem a csontszínűvé sötétült, magas, nagyon magas fehér ajtókat. Szeretek szemben ülni velük, s nézni a végtelen azúrból kopogás nélkül érkező felhőket — à la Magritte.

A NAGY FEHÉR FÉSŰ

Rú itt lesz egy hétig az árumintavásáron, és nálunk fog lakni. Ő a kanizsai stand főnöke, ő írta a prospektus szövegét is („*Kanizsa Vajdaság észak-keleti részén fekszik, felső határa megegyezik a jugoszláv—magyar országhatárral. Írott emléken Kanizsa neve 1093-ban jelentkezik először...*”), melyet, mint mondja, velem akartak megírtni a városatyák, de hát engem lehetetlen megtalálni, elcsípni, úgy ugrálok Újvidék és Kanizsa között, akár egy bolha — még a felderítő csapat negyedszázados jubileumi ünnepségére sem mentem el, hogy átvegyem az alapítótagnak járó plakettet... Ahogy felvezettem a padlásszobába, ahol előtte K, a pesti rádió rendezője lakott — végérvényesen rádiófonikussá téve a *Virág utca 3-at!* —, a vállfák még ugyanúgy lógtak könyvespolcaimon, ahogy K itthagya őket. Rú azonnal szétrakta ingeit, öltönyeit, ne gyűrődjenek az utazotáskában, nylontasakokban — szépek, vigyáznom kell, ébernek kell lennem éjjel-nappal, nehogy őt is összevérezze a kutya, mint nemegyszer K-t.

A SZIVÁRVÁNY-vállfára egy hongkongi sötétlila és egy rózsaszín Cardin-inget akasztott: most valóban szivárvány az én kedvenc vállfám, amely, fogalmam sincs, hogyan került a házba, hiszen mi Magyarországon nem vásárolunk ruhaneműt — mi csak a könyvet kubikoljuk, kubikoljuk át —, de az a fontos, hogy idekerült, hogy itt van, és most már örökre szivárványt görbít a padlásszoba ferde firmamentumára:

Gyár: I. Ballagi Mór. V. FEST szivárvány tisztít Tel. 2-58-5-87

Már fejből tudom szövegét, és már-már bennem is feszül szép íve. (Sok-sok ilyen vállfa-szöveget kellene megtanulnom, magam fölé feszítenem! A telefonszámot pedig majd a helyszínen kell leellenőriznem: Halló, ott SZIVÁRVÁNY?)

Este a városba indultunk. Gondoltuk, betérünk a Katolikus portai Jazz-klubba is, ahol Zó, Rú fia a *The art ensemble of Chicago* lemezét is le fogja forgatni — érdekkel az a zenekar...

Az ott az ecetgyár, mutattam neki az isteni őszi égre rajzolóddó, kis vörös égővel kivilágított kéményre.

Éppen csodálkoztam, mondta, honnan ez az ecetillat.

Nagyokat szippantottunk, akárha az egész város ecetes paprikát dunsztolna, akárha mi is szép macedón paradicsompaprikák lennénk, de azt is megállapítottuk azon nyomban, hogy már a krizantém nehéz illata is belevegyült a finom savanyú párába.

Közel már a halottak napja, mondtam.

Közel, mondta Rú.

Ilyenkor mindig haza szeretnék utazni — ezek nem az én temetőim... Nagy, műanyag lapokkal fedett krizantém-kertek mellett haladtunk el. A macskák úgy viselkedtek a szép őszi estében, mintha csak február lenne...

Tán az ecetillat inspirálja, gerjeszti őket, kérdezte.

Minden bizonnyal, mondtam, hiszen engem is sokszor...

Nem találok azt az Újvidéket, nem találok, sóhajtott fel váratlanul Rú, aki különben egyáltalán nem hajlamos a sóhajtozásra, egyszerűen: nincs. Szó szoros értelemben új várost csináltak Újvidékből, egy vadonatúj várost, egy vadonatúj Újvidéket — de hová tűntették a régit, a régi, az ó Újvidéket? Vagy nem is volt? Vagy nem is voltam fiatal?! Egyetlen ismerőst, egyetlen ismerős arcot sem tudok felfedezni, egyetlenegy sem. Néha, mondta, órákig figyelem az emberek arcát a vásáron vagy a katedrális előtt, de hiába, mintha egy ember sem élne itt azok közül, akik a 40-es évek végén itt éltek. Elnyelte őket a föld...

A limáni homok, mondtam.

Pedig mennyire szeretném látni még egyszer Olgát! Még egyszer legalább. Amikor elmentem katonának, mindenemet, egész vagyonomat Olgánál hagytam, hiszen úgy volt, ha leszerelek, feleségül veszem. Nála hagytam:

a tinten-kulit,
a sárhányó nélküli női biciklit,
a nagy fehér fésűt,
a karórát,
a pénztárcámat,
az esőkabátomat,
a hosszú szipkát...

A hosszú-hosszú szipkát, melyet a tengeren vásároltam, rézkarikákkal volt tele, és csak akkor vettem elő, ha a bárba mentem...

Igen, nála hagytam egész vagyonomat. Két hónap sem múlt

el, és máris jött a levél: férjhez megy. Rendben van, gondoltam, legyen boldog, de miért nem említi nála hagyott dolgaimat?! Majdnem felüvöltöttem ott a Šar planina alatt, kopaszon, nyakig érő hóban: és mi lesz nagy fehér fésűmmel?! Életemben nem láttam olyan gyönyörű fésűt. Ne mosolyogj, komolyan beszélek. Tán elefántcsontból csiszolták vagy valami állandóan langyos műanyagból... Elnyelte a föld, a limáni homok azt az Újvidéket, el hosszú szipkám, el a nagy fehér fésűt... Egyszer, néhány éve, láttam Olga apjának a gyászjelentését a *Magyar Szóban*, gondoltam, elmegyek a temetésére, hiszen felesége, Olga anyja, szeretett engem — pénztáros volt a menzán, és sokszor bón nélkül is ebédelhettem nála... De nem jöttem el, és így az utolsó lehetőség is vízbe, azaz a sárga agyagos földbe esett.

Rú, szeretnél itt élni újra Újvidéken, kérdeztem, közelebb lépve hozzá, szinte megijesztve a sötétben.

Nem, mondta, én megszoktam, hogy minden embernek köszönök, itt azt hinnék meghibbantam...

Beérve a központba, a kirakatok előtt álldogáltunk, a kivilágított püspöki palotában gyönyörködtünk.

Rú hófehér haját nézve, arra gondoltam, most már inkább egy nagy fekete fésűre lenne szüksége, egy nagy fekete hajfestő fésűre...

Hazafelé jövet a krizantém-kertek fölötti műanyag lapokon harmatgyöngy rezgett a holdvilágban, de a gyenge szél már más irányba vitte az ecet- és a krizantém illatot.

Milyen alakú volt az a nagy fehér fésű, kérdeztem, a kulcsot keresve köpenyem zsebeiben, a rácsnak ugráló kutyát nyugtatva.

Kifli, válaszolta, majd hozzátette, pártaként simult a fejre.

A DOBERMAN

Doberman... doberman... doberman... doberman...

Már egy éve, pontosabban, attól a naptól kezdve, amikor a Vén Palitól kijövet, kezemben a pintyekkel, megpillantottam szomszédja (később a TV asztalosát ismertük fel benne — ő készítette D-

éktől vásárolt családi ágyunkat...) szikár, karcsú, mély csillanású, éles mozgású kutyáját: állandóan csak a dobermanról beszéltem.

Doberman... doberman... doberman... doberman...

És aztán egy napon meg is jelent kerítésünk előtt egy kis fekete-vörös kóbor kutya. Kenyeret dobtam neki, fiammal vizet vitettem, nehogy megveszedjen, és fekete íróasztalom fölött (hol éppen befejeztem *A dog mint az antidogmatizmus szimbóluma* című hosszúra sikeredett értekezésemet) hozzákezdtem megfigyeléséhez. A vas-kerítésünk előtti füves sávot akár a veszett, elveszett és kóbor kutyák börzéjének is nevezhetném, ahogy a kutyák töltésünkön való vonulását meg a kóbor kutyák Golf-áramának neveztem volt ideköltözésünkkel... Fél óra sem telt, és üvöltve ugrottam fel, rohantam át a nappaliba:

Doberman... doberman... doberman... doberman...

Hogy onnan együtt rohanjunk a ház elé.

Hol látsz te itt dobermant, kérdezték ámuldozva, és máris a szomszédok tacsckóját, farkasát, dalmát ebét keresve kedvességükkel.

Nincs szemetek, kérdeztem ismét felemelve hangomat.

Hosszú szőr, nagy fülek, szinte lapos termet, sorolták röhögve. Hol van itt doberman? Hol?

Igen ám, védekeztem elszántan, de nézzétek isteni hegyes fejét, a fekete alól finoman előfeszülő vörös minőségét... Ha nem is tiszta doberman, de mérget veszek rá, hogy doberman-keverék, fél doberman...

Fél doberman, fél doberman, vonultak vissza kórusban énekelve. Igen, aznap, minden fél volt a számukra. Rú talált egy fél cserkészcsatot, Zú macskája egy fél egeret hozott a szobába — és most, íme, a fél doberman! Valóban, még csak ez hiányzott.

Fél doberman... fél doberman... fél doberman...

Néhány napra rá — éppen a Pedja Milosavljević-retrospektíván voltam Belgrádban (Zemunban szálltam le a buszról, és gyalog mentem a nagy esőben, monumentális varjak között, a Végrehajtó Tanács és a Központi Bizottság épületével szemben, a Száva-parton, a Modern Művészetek Múzeuma felé...): fiam beengedte az

udvarba a dobermant, a fél dobermant. Dogom szereti ezeket a kis kutyákat, játszik velük, minket sem zavarnak, mert hát úgysem ejthetik teherbe, nem érnek fel hozzá, ide-oda szaladgálnak a lábaj között. Ám ez a kis doberman, fél doberman, hopp, elkapta a fehér kakast, és kampec! Kampec a legszebb idei kakasunknak, amelyet az 50 közül választottunk ki, mivel az udvar koronázatlan királyát, a krédli kakast, valahogy likvidálni szerettük volna, legalábbis szerettük volna megfosztani trónjától...

Ahogy holtfáradtan hazaértem, láttam, hogy nincs, nem vár engem a kerítés tövében kis kóbor dobermanom. Tudtam, valami baj van.

Idegesen rohantam fel a vajszín teraszra.

Mit bántjátok az én dobermanomat, löktem be az előszobaajtót, mit bántjátok?! Végre sikerült egy dobermant találnom, ideédesgetnem, és erre ti, mihelyt kiteszem a lábamat Vajdaságból: likvidáljátok!!!

Nagy csönd fogadott. Nem válaszoltak, de ahogy levettem vízes gúnyamat és felvettem bermudámat, egy szakkönyvet toltak az orrom elé. Olvasni kezdtem:

DOBERMAN-PINSCHER

Meglehetősen vad, ingerlékeny, nyughatatlan, a végletekig bátor, gyakran gyenge idegzetű, idős korára morózussá válik...

A kutya többé nem mutatkozott, én sem emlegettem, de attól a naptól kezdve dobosnak, kisdobosnak kezdtek becézni, többször kínáltak meg dobostortával, és még amikor felrobbant a dobkályhánk (tán örökre megsértve dobhártyámat!), akkor is elnevelték magukat, el-, akár valami abszolút poénen.

dob... dob... dob... dob... dob... dob... dob... dob... dob...

TARI ISTVÁN VERSEI

AGGODALOM

mintha rovar ütődött volna
a telihold cintányérjához
felriad a beretva
a nyírógép
s az eszeveszett hersegésben
kattogásban
másvilági szépítkezésben
— sok minden
beleszólhat
a csatába

CODA

a piacon
lelketek kiöntitek
izgalmatokban
elfelejtetek szorozni
összeadni
kínatok leírhatatlan
nem tudjátok kiszámítani
mennyit ér az
amiért meg-
szakadtatok

évtizedekig
készültök
egy lagzira

és azon a poros
rózsaszín
vasárnap délutánon
kocsisbortól
émelygő viccektől kábultan
egy életre szeretnétek
kimulatni magatokat

amin nincs
ki megátalkodna

A FORDULATOK

fodros inged megmosolyogták a kocsmában
fejed
a biliárdasztal fölött
a csont-összezsattanásokban

jó lenne sokszor feladni
a nyeresre álló partit
félbeszakítani
a kitűnő befejezés reményével kecsgetető mon-
datot

a fordulatok összerántják az
anyagot

egy este
amikor a vergődés légyfogó szalagon zúgott
bejelentetted nekik

nem hitték

másnap reggel
a postás óbégatására
többen udvarotokba néztek
a meglilult szilvafára

menyasszony-egyenruhában
világít egy ház
nincs értelme visszatérni

rámenne az élet
másik fele

és minden úgy marad
ahogyan volt

csak az a ház világít

innen elég
szép

BIZTONSÁG

ideje kirakni
versemben
a közlekedési jeleket
útszűkülés
oldalszél
kőomlás jobbról
veszélyes emelkedő
zsákutca

ORRUNKNAK ÜTKÖZÜNK

elmerül
gyónójával
a gyóntatószék

tükörből kifogott halak

HAJNALI IGÉZET

VÍGH RUDOLF

Munkahelyén azt mondta, hogy családi okok miatt szabadságra van szüksége. Egyre vallatták, hogy azok meg milyen okok, de ő ennél többet nem nyilatkozott, csak állt konokul a munkavezető előtt, s rejtélyes búbánatot színészkedett.

Egy napot kapott, a pénteket. Ahhoz csatolta gondolatban a szabad szombatot és a vasárnapot, s meg is beszéltek a találkozást hétfőre, a gyárban, de a munkavezető kikötötte, hogy ezt az egy napot levonja Péter évi szabadságából, ha majd vetni megy vagy aratni. Mert ismerték Pétert csak földjének megművelésére használta ki az eddigi évek során a neki járó szabadságot, másra el nem fecsérelt volna egy órát sem! És most ez a rendellenesség volt a furcsa az egészben.

Olyan a falu, mint egy zsák kíváncsiság. Azt jól bekötni sose lehet, mert a nagy feszelgéstől mindig kioldódik, s aki a zsákot cipeli, az szórja maga után a legcifrább gondolatokat keltő magvakat. Hiába gyár a gyár, az is a faluban van, ott is azok az emberek ütik a vasat vagy csomagolják az apró csavart, akik munkaidő után istállótrágyát visznek a határba, vagy éppen csak sepregetnek a ház előtt. Itt úgy mondják, hogy emberek és asszonyok, mert már fél falu a gyárban dolgozik, mindenféle nép, keverve. S ha valaki egy nap szabadságot kér, családi okok miatt, az felettből nagyfokú kilengés az eseménytelenség keblekbe rejtett műszerén.

Péter nem volt különösebb ember a többinél. Megadta a nagy, széles tiszteletet mindenkinek, fegyelmezetten ment a falusi élet sorában: délelőtt a gyárban, kis gondolatokba botladozva, nagyokat vert a vásra, délután pedig a felesége gazdaságán, kint a földön, magában beszélgetett, kezével mutogatva hozzá. Napjai az

előző évekből hasonlítottak egymásra. Minden hónapnak minden hetében megvolt az általános valami, s azt tudta a falu. Péter ezt magában úgy rakta a polcra, hogy az év minden napjának arca van, s a napok járnak, akár az emberek, ilyen meg olyan arcki-fejezéssel, de nem sokat változnak, hacsak egyre nem komorabbak. De ez mindenképpen így lehet, mert a világgal is így van ez a komorság. Alighanem minden öregszik. Hangulatnak is mondják az ilyesmit, csendben, mert ezt aztán a falu el nem ismeri, hiába a parkettás szobában a televízió meg a sok műszálas szubszönyeg. Itt csak a nagy-nagy versengés van meg az óriási kíváncsiság. Pedig az ember néha fönt van magasan, s olyan könnyű a keble, hogy gondpihe se lebbenne benne, néha meg övig gázol a lábban, és legszívesebben teljesen alábukna, mégsem adhat jelt egyikről sem, mert akkor már nem az az észrevétlen falusi kerítésléc, s ez a könnyelműség az életébe is kerülhet. Ezért kell színeszkedni a bút, pedig éppen a jelen pillanatban nem csüng ilyesmi Péter orrán. Egészen másról van szó, a kinőtt szárnyú vágyakról, az ifjúkor felé, a rettentő émelégésről a mindennapok átalakulásában a szuper lakásban; szökésről van szó, valahova, ami már talán nincs is meg.

Negyvenesztendő koráig mendegélt a hétköznapi kordonkötele mellett a többivel. Meg volt győződve arról, hogy az élet egy szokás és semmi több. A mező illata a dolog illata volt — a gyárban a vas pengése érdekes újdonság, amiért bér jár. De az egész mindig összekeveredett, a napok meg egyre nyomasztóbbak: szép asszonya kipirosított, tétlen várakozás a kapuban, két iskola lánya pedig számára csendes lemondás mindenről. Sok oldala van ennek az egésznek. Feleségének azonban kornátsem tűnik fel, hogy az élet egy nagy lemondás, mert neki természetes, hogy másoknak az. Ezért kell most egy szusszanásnyi szabadság. El kell mennie oda, ahonnan meg lehet nézni ezt az egész bohóckodást egy más, eddig ismeretlen oldaláról is. Hogyan is alakult volna sorsa, ha vágyainak útjára lép?

Szabadság?... amikor nem kell az idő semmire, csak éppen lenni... Családi okok?... amikor ilyesmit esetleg a tévében mondogatnak... Kimenni egy harmadik határba céltalanul?... amikor ott semmi keresnivalója, csak mert ott született...

Pedig ez van most. Péter ballag a harmadik határban, és hangoosan nevet. Nem beszél magában mutogatva, csak nevet, mint aki aztán jól kibánt a negyven évével.

— Családi okok? — pislogott a gyárban a munkavezető, aki jól tudja, hogy ő feleségének egy durva szót sem szól soha. — Megértem én, de mégis... miféle?... Márhogy... hogyan értelmezzem én azt, Péter egykomám?...

És nevet, mert életében először úgy eljátszotta a családi okokat, hogy majdnem még a könnye is kiperdült. Miért? Hát őneki nem lehetnek családi okai egy kis menekülésre?

Amikor tíz évvel ezelőtt beköltöztek az új házba a tanyáról, fiatal felesége körömlakkot meg ilyesmit vásárolt a patikában, s sorra kipróbálták a finomabb élet színeit és ízeit, mindketten. A pomádék borotválkozás után jók voltak, de a szájpirosítótól köpködött, mire a felesége azt mondta neki, hogy ő már paraszt maradt, hiába van körülötte a sok fényes dolog.

A beköltözés éve afféle próbálkozás volt egy más világgal, de szorította őt nagyon az a gúnya, s csakhamar kék munkásruhát húzott magára. Hét hektár földet eladtak a szövetkezetnek, három hektár maradt meg nekik meg az új foglalkozás. A pénzt az asszony kezelte, már abból kifolyólag is, hogy jómódú, egyes lány volt, s a nagy szép házat is a szüleitől kapta. A nevéen is volt, teljes egészében. Beszélték eleinte, hogy a jómódtól a nagy cicomaca, de aztán a múlté lett a dolog. Falun se sokat hederítenek a múltra, de a pénz mindig akkora hatalom, amilyen csak az Ezeregyészaka meséiben van. Hát az asszonynak azóta piros a körme. Ő a megtestesült, csípőre tett kezű, saját magát untató, pénzes várakozás.

Ha megjönnek a lányok az iskolából, akkor sziszegnek a különböző spray-k. Asepsol... Aerosol... Desodorant... — Istálószag... Tyúkólpapucs... Akolklumpa... Jaj-jaj, apus!...

Kint a határban már ismerős rögök. Elszáll a nevetése, mert mindegyik göröngy hátán pihen fényesen egy-egy izzadságcseppe. Ez a földi Tejút. Fénylik végig a végtelenségen, mint amaz, ott fönt. Hogy is hívhatnák ezt a lentit?... Egyszerűen csak útnak?...

Éjfél után jött el otthonról. Akkor surrant el, amikor már mindenki mélyen aludt. Éppen csak annyit szól, hogy lepisszentse a kutyát. Kint aztán kifújta az orrából asszonya illatfelhőjének felgyülemlett szagát, aztán lépkedett a verejtékével évtizedeken át végiglocsolt csillogáson, amelyet még csak Emberek Útjának sem hívnak! Pedig hadak vonultak itt is, valódi hadak, nem olyanok, mint ott fönt... Itt vonult végig az egész tanyavilág,

be a faluba, bele az új élet tengerébe, olyan pirkadatkor, mint amilyent most remélt magának Péter... Itt költözött el a küzdelmes korszak, hogy elfelejtsen sok keserves, ködös éjt s nap-palt. Itt ment el a béres — embernek; a paraszt — munkásnak. Hát miért nincs ennek az útnak neve?!

Úgy szívta a levegőt magába, mintha a földek fölött mind csak az övé lenne, az ismerősé, aki megtért barátsággal, ölelkezni az emlékekkel.

Kis tanyájuk egyetlen düledező épülete felé kanyarodva, mesz-sziről látta, hogy valaki mozog a hajlott tetőn, szedi lefelé a cse-repet s csúsztatja egy traktor pótkocsijára. A tanyára befelé már nem volt út, rég felszántották, ezért a bent álló traktor friss nyomában lépkedett az ismeretlenek felé. Érdekes módon egyáltalán nem zavarta, hogy egy vadidegen bontja azt az épületet, amelyben ő született, hogy lopják tőle azt a hatalmasságot, ahol élt, s ahova most jött még egy kis életért; lopják tőle az ő egyetlen tényleges tulajdonát. Nem háborodott fel, sőt inkább olyan mosolygásfélél-vel mondta maga elé:

— Ni, valaki éppen meglóp...

Mielőtt a munkavezető elé állt volna, ez a tanya egy hatalmas mindenségként lebegett előtte. Az egyetlen biztos sziget. Másként ki sem tudta volna mondani, hogy „családi okok”, mert vannak dolgok, amik nem szavak láncá, s ha egyetlen láncszem is, mégsem jön mindenki szájára egykönnyen. Hát ezért játszotta meg a falu előtt az egész dolgot, mert szégyellte ezt a belső kényszert. Az asszonyra meg hadd gondoljanak bármit, azzal az iszonyatos kenekedéssel elfoglalva úgysem terem annál senkinek semmi... És most itt van az ő saját hajnalának a kellős közepén. Előtte cserepenként lopják tőle álma egyetlen várát, s nem érez semmit. Nézi a csúszó cserepet, közben akaratlanul a gyári futószalagon utazó vasdarabokra gondol, nem a mezőre meg az anyagi altató-dalra. Ahogy meg koppan a cserép, rá mindjárt jóval erősebben válszulon éles csengéssel az üllő. S érzi, fülének már visszavonhatatlanul ez utóbbi a zenéje.

— Jó munkát! — szól elsőnek, s gondolja: most lesz riadalom, mert az ember meg a gyerkőc, bárhogy is fest a dolog, csak lo-pásban van. És nevetne is, mert fönt porol az öreg, vacak, kis-alakú fekete cserép, amitől a tolvaj ember nem győz prüszkölni. Nem hiába mondta a felesége, amikor ő le akarta bontani a tanyát, hogy szemét bizony nem kell az ő tükrös portájára, ott

egye meg a fene!... S ez mindeddig fájt neki, most meg még azon se lepődik meg, amikor azt mondja természetes hangon a fönti ember, hogy:

— Megvan... Megvan...

A gyerek meg a pótkocsiból:

— Csó... kolom!

Mit is keres ő itt? Ugyan mit?

Végül leül egy tuskóra.

— Korán kezdtek — mondja.

— Az attól függ, kinek hogy!

— Attól.

— Nekünk így muszáj, mert egyszerre nem fér fel. Még egyet fordulunk...

— Megvették? — kérdi bátortalanul.

— Nem. A mienk ez — mondja magabiztosan a tolvajember, s mivel megtelt a pótkocsi, lelép a létrán az alacsony, rozoga tetőről, leüti nadrágjáról a port, és a traktor ülése alól kiemel egy üveg pálinkát. — Igyon — mondja Péternek. — Ilyenkor, hajnalban ez szétugraszítja az emberben a megfeneklett csomókat!

Péter bámul az üvegre, aztán jól meghúzza.

Ahogy a parázs járja az ereit, úgy vésődik minden tagjába, hogy ezért a korty jóleső melegségért most adta el életének valamijét, amit sose tudott megnevezni, sose tudott pontos helyre illeszteni.

Csípte az orrát a múlt lebegő pora. Ez a csípés a mezők illata mellett véletlenül sem jutott soha eszébe, s most mekkora szerepe lett hirtelen...

— Maga az új vadőr, ugye? — kérdezte az idegen.

Péter nem felelt. Felállt, mintha még egyszer be akarna menni abba a világító mennyezetű szobába, melynek földjébe az őt ringató bölcső vajt mély nyomot, de megtorpant, mert a gyerek mellette szegte a kérdést:

— És hol a puskája?

Péter zavarba jött, s már ment volna nagyon.

— Minek az — hebegte. Nemigen tudta, mit is mond. — Minek az?... Nincs itt már mire vigyázni...

— De azért meg kell jelennie, ugye?

— Hát meg... Néha... Úgy néha meg köll...

Aztán Péter lassan visszajön a jelenbe. Látja, hogy az idegen ember feldobja batyuját a cserép tetejére.

— Gyerünk, fiam — szól. Még visszajövünk a faanyagért.

— Hova viszik? — mutat Péter a megrakott pótkocsira.

— A faluba — felel az idegen. — Nem sokat ér, az igaz, de tyúkolnak jó lesz. Mállik szét az egész, megette az idő!

— Az idő... persze...

— Nem is dekáznánk vele, de az asszony vett ki a szövethozótól ezer tyúkot, és ólat kell teremteni ripsz-ropsz, arra jó lesz... Átmenetileg. Aztán meg, ha sikerül a tyúktenyésztés, akkor majd építünk egy modern ólat, azt mondják, kölcsönt is adnak rá... Addig meg megoldjuk valahogy...

— És, ami itt marad?... Mi lesz a falakkal?

— Ugyan már. Úgy összeomlik ez, mint a kártyavár. Tavaszra meg, ha traktorral átszántják, csak egy halom jelzi majd, hogy itt egykor alighanem valamiféle volt...

Reggelre Péter már ismét a falu alatt járt. Megállt egy pillanatra, mert észre sem vette, hogy idáig elért. Leült az árokpartra, rágyújtott, s hol a határ, hol pedig a falu felé nézett. Valami szorongatta, valami csípte a szemét, de mindezt a cigarettára fogta. El is szívott egymás után hármat.

Otthon akárhogy pissegett, a kutya nagy örömeiben felverte a házat. Felesége lebegő pongyolában, rostányi, hajcsavaros fejfel csapta össze tenyerét a teraszon:

— Nohát... Negyed hét! Elkéstél a gyárból!... Nohát, te...

Péter nézte a madárijesztő asszonyt. Nézte, s hirtelen elhatározta, hogy estére elkapja, belevágja a fürdőkádba, lesikál róla minden pomádét, és fodros cifraszágok nélkül lesz az ő asszonya. Ha kell, leken neki egy-két pofont, aztán csókolja, mert ez a nő az ő felesége, s nemcsak átmenetileg van itt, hanem örökre, mert már nekik van korszerű tyúkoljuk, csak éppen tiszta üres... Pomádé nélkül pedig ez az asszony olyan, hogy nincs párja!

— Tán elaludtál?

— El, de nagyon? — mondta Péter, és a tenyerébe sercintett, jól megdörzsölte, közben kemény tekintetét egy pillanatra sem vette le az ámuló kócoságról.

— Most mi lesz, te?...

— Azt bízd csak rám — mondta határozottan. — Kerékpáron megyek, hogy majd hamarább hazaérjek!

A gyárban valamit kiabált utána a portás, de ő csak legyintett.

— Újonc — mondta. — Mit ugrálsz? Majd ha tíz évig szagolod a vasat, akkor szólj!

Bent a csarnokban a munkavezető csak bámult rá.

— ...a szabadság?

— Nem köll.

— Hát a családi okok?

— Rendeztem!

— Az éjszaka?

— Hajnalban — mosolygott Péter. — Érti?

— Nem én, egykomám.

— Pedig érthetné, hiszen maga is nős ember, mester!

— Most írjam a szabadságot vagy ne írjam?

— Írjon, amit akar, én nem bánom — nevetett Péter —, mert máma én egy órával előbb úgyis elmegyek, az szentöltessék!

Jól megmutatta erős fogsorát az ámuló munkavezetőnek, aztán előrántott egy óriási, izzó végű sándarabot a sistergő tűzből, s akkorákat szózott rá a legnagyobb kalapáccsal, hogy a szikrák a csarnok tetejéig pattantak.

TÖRTÉNETEK AZ ÍRÓRÓL

R A D O V A N Ž D R A L E

TÖRTÉNET A CSALÁDI KÖNYVTÁRRÓL

Ebben a történetben az ódon családi könyvtár ablakából mélan szemléli a megtépzott intézők távozását. Nem volt egészen tisztában, mi történt velük, nem is őket sajnálta tulajdonképp: saját szerencsétlenségén kesergett. Közvetlenül apja halála után nagynénje, Klakla nővér a könyvtárba záratta. Azóta nem is igen hagyta el a fekete nyárfákkal övezett épületnek ezt a termét, ahol az irgalmas nővérek fölöttébb bonyolult műveletek végzésére készítették fel. Számtalanszor szemlélte az ablakból a környéket, s mindig úgy tűnt neki, hogy rabságának sohasem szakad vége, szigorú nagynénjének a halála után sem, mert arra ítéltetett, hogy életét a könyvek között élje le.

Mégis: az a nap, amikor az intézők meglátogatták a családi szentélyt, mintha valamiképpen szebb lett volna a többinél. Kivételesen ugyanis nem kötözték nagynénje íróasztalához, s egy sort sem kellett elolvasnia az ősei által írt vaskos könyvekből. Délig a kutyával játszott; a göndör szőrű, pajkos kis kutyus igen jó játszótársnak bizonyult. De amint teltek e csodás nap percei, órái, egyre határozottabban érezte, mint foszlik szerte a napfelkelte és a napnyugta közé ékelt szabadsága, s egyre inkább foglalkoztatta a gondolat, hogy a holnap ismét csak rabságot hoz számára.

Egyszerre csak megtorpant a vaskos könyvekkel teli, hatalmas könyvtárszoba közepén, s panaszos hangon szolt a karjai között levő kutyához:

Látod, kutyuskám, itt élek én, dicső múltú családom utolsó sarja. Ezt a szentélyt családunk Ádámja, őseim első őse építtette. Senki sem tudja, mikor, talán több, mint kétezer évvel ezelőtt...

Nagynénim szerint családi szentélyünk az emberiség iskolája... Könyvek, szavak, ismeretek halmaza. Itt élek születésem óta, vékony selyemzsinórral a nyakam körül... Tanulni, tanulni, csak tanulni. Százoldalas szövegeket fújok már könyv nélkül... Egy idő óta azonban semmi sem megy a kobakomba. Egyszerűen nem fog a fejem, nem tehetek róla. Nagynénim nagyon haragszik rám. Azt hiszem, minderre azért került sor, mert gyanakvó lettem. Nem hiszek többé semmiben.

Akkor kezdtem gyanakodni, amikor titkon elolvastam Isa apó egyik V. században írt könyvét. Isa apót családi körben Igazságtevőnek hívjuk *Az igazságtevő* című könyve miatt. Ezt a művet családunk valamennyi sarjának már gyermekkorában betéve kellett tudnia és utasításai szerint viselkedni. ... Magad is emlékezhetsz rá, hogy az első betűjétől az utolsóig fejből elmondtam neked... Most pedig szeretném minél előbb elfelejteni... Mert nézd csak, kutyuskám, miről is van szó: tizenöt évszázadon át egy képmutató, köpönyegforgató tanított minket igazságra. És mégis, amíg nem ismerkedtem meg Toša apó tanításaival, az Igazságtevő Isa apó szelleme gonosz ragadozóként nézett le rám ezekről a polcokról, mintha csak arra várt volna, hogy lecsaphasson rám egy esetleges ballépésem után. Az ettől való félelem olyannyira hatalmába kerített, hogy hasmenést kaptam, valahányszor szemtől szembe kerültem ezekkel a könyvekkel. A kétely akkor fogant meg bennem, amikor elolvastam azt a számomra tiltott könyvet, a kiváló alkotást, amelyben a törvénytelen fiú vall az apjáról. Csak ekkor ébredtem tudatára annak, micsoda aljas ember oktattott engem az igazságra. Borzasztóan lesújtó volt mindez számomra...

Ez pedig itt a bölcs III. Péter apó, „a boldogság mértani rendszerének” a megalkotója. Mennyi nehézséget okozott nekem a rengeteg képlet, tétel, tételek, mennyit görnyedtem a lapok fölött, hogy valamiképpen megtaláljam a boldogsághoz vezető utat... Ej, ej, Péter apó... Ha tudnád, milyen émelyítő mosolyra derítenek engem mostanában tanaid, bizonyára arcul ütnél. Azt pedig felejtjük el, ugye, hogy én is, sok-sok elődőmmel együtt, önimádatodnak és hazug jóslataidnak az áldozata lettem. Igaza volt feleségednek, II. Desa anyónak, amikor dühében ezeket a sorokat firkantotta egyik könyved margójára: „Ne bomolj, ember! Az én agyamat ne sózd! Hiszen egyetlen nézőpontod sincs, nemhogy kilencven! Tompa vagy, apuskám, egyre tompább!” Ez az, anyó,

úgy kell neki! Mindig hálás leszek neked ezért. Csak tudnám, milyen árat fizettél a vakmerőségedért...

Azt meg ott, balról a másodikat, a Szabadságszerető írta a II. században. Mindig nagy hévvel értekezett a szabadságról. Csak, persze, hiába. Hiábavaló volt a hév, a szenvedély, s hiábavaló a melegség is, amely könyvéből árad. Az a szobor ott őt ábrázolja, amint a szabadság felé vezető utat mutatja. S az emberiség csak megy, folyton megy, már tizenhét évszázada, abban az irányban, s a jó ég tudja, mikor érkezik meg. Az is lehet, hogy az ujj éppen az ellenkező irányba mutat. Vagy talán a végtelenbe? Mutatóujj, mely lázít és tébolyít egyszerre...

Tasa apót a dolgok lényege foglalkoztatta, annyit sem tudott azonban, mint nagyapja, IX. Jovan apó. Nem volt tudatában ugyanis annak, hogy „az élet értelmetlen bűvölet”. Jovan apót hibbantnak tartották hatalmas bunkósbotja miatt, melyet a destruktivitás megtestesítőjének hittek, s amelynek már a puszta látványa is elviselhetetlen volt a gyengébbek számára. Ezeknek az embereknek tulajdonképpen nem is igazságra, hanem vigaszra volt szükségük, ezért az igazságot hazugsággá nyilvánították, s Tasa apó ezüstpálcájában vélték felfedezni magát a szeplőtlen igazságot.

Ez az aranypálca pedig LIX. Sava apóé volt, s vele háritotta el az égből lesújtó baltaütéseket. A tudás hatalmáról szóló, vaktában a lényegre tapintó versikéjét szinte mindegyik ősem ismerte. De aranypálcája és versikéje lényegében semmin sem változtatott, sem a bárányon, sem a farkason, sem jómagamon. A farkas továbbra is szereti a bárányt, akárcsak a kecske a káposztát, s én is jobban szeretek egy jókorát a nadrágba durrantani, ahelyett hogy apránként engedném ki magamból a felgyülemlett gázokat. Jovan apót sem szédítette meg LIX. Sava apó aranypálcája: ő is tudott akkorákat durrantani, hogy — nyugodjék békében — a szomszédok esetenként mennydörgésnek vélték.

S amint látod, magam is ilyen vagyok. „Ti ketten vagytok családunk barbárjai”, mondogatta apám, és a nagynénim is folyton ezt vágja a fejemhez. Hiábavaló volt azonban minden, Jovan apót nem tudták meggyűlöltetni velem. Meggyőződésem, hogy kiváló könyveket írt. Egy helyütt például ezt mondja: „Ha valahol nekem úgy kell megőriznem méltóságomat, hogy csak két palacsintát eszem meg, akkor is, ha történetesen nyolccal sem érném be: hát köszönöm én az ilyen vendéglátást, az ilyen vendéglátót, az ilyen

életet.” Jómagam ugyanezt vallom, s jelenemet, jövőmet erre a nyolc palacsintára alapozom.

Ezért, pajtás, csiholjunk csak alá, az lesz a legjobb! Falják föl a lángok — egy kivételével — minden őszömet! Égjen csak, lobogjon „kínjaink szörnyű szentélye, a nagy, ékes, de fölöttébb ingatag igazságok szülőhelye. Legyen a tűz martalékkává a hely, ahol ezek az igazságok — vakmerő reformátorokként, mindannyiunkért vállalva a felelősséget — beépültek családunk jövőjébe”. (Idézet Jovan apó könyvéből.) Ha leég, senki sem menekülhet többé e falak közé, hogy „elrejtse emberségben és kegyetlenkedésben megfáradt testét; nem lesz többé menedékhely azok számára, akik a lét balgaságai és a mindennapok együgyűségei elől szöknek, s azok számára sem, akik a belekben tekergőző halál ellen keresnek lelki orvosságot, vagy akik az aranykeretes könyvek lapjaira próbálják átmenteni az élet kopár örömeit. Nem lesz többé menedékhely azok számára, akik vélt fenségükkel és magasztosságukkal kitarotán ostromolják az esetrendszer és a „nemes” nemiség fellegvárait, s azok sem találhatnak itt többé fedezékre, akik évszázadokon át titkolták a családunkat gyötrő rákfenét. Semmivé lesz a családi kutyaól, s nem lesz menedékhely, ahol utódaink abban a tévhitben élhetnek, hogy isteneket, Apollókat és Aphroditéket nemzenek (holott a valóságban csak apologétákat és antilopokat).” (Idézet Jovan apó könyvéből.)

Klakla néném hamarosan elpatkol, öreg is már, meg beteg is. A szentélyünket kezdettől fogva bitorló irgalmas nővérek, ezek az alattomos, züllött teremtések visszatérnek majd otthonukba. Te és én pedig, pajtás, világgá megyünk.

Hát igen, így lesz a legjobb, felperzselni mindent. Néném és az irgalmas nővérek alszanak, kimerítette őket az intézők látogatása. Ütött az óra!

Szemében felcsillantak a hirtelen született döntés fényei. Tekintetét még egyszer körüljártatta a könyvekkel, szobrokkal, szekrényekkel és vitrinekkel zsúfolt helyiségen. A párkányon ősidők óta lobogó lángok nem intették többé engedelmességre.

Nénje asztaláról papírt vett fel, idegesen összegyúrte, s a falmélyedésben lobogó örök tűz lángjai fölé tartotta. A kutya kíváncsian kísérte mozdulatait.

Amikor a lángok áterjedtek a másik polcra is, felkapta az állatot, kiszaladt, majd az épület körül őrködő fekete nyárfák felé rohant.

Sápadtan, zihálva húzódott le az övig érő fűbe. A kutya az egészből semmit sem értett.

A könyvtár ablakaiból előbb füst szivárgott, azután a lángok is kicsaptak.

Nézd csak, pajtás, nézd, hogy zsugorodik! Pattognak a száraz könyvespolcok, ropog az ezeréves deszkapadlás. A vastag, zsíros könyvek úgy sisteregnek, mint a szalonna... S az ég, fenn, a jegenyék csúcsai felett, csak nyeli a lángokat... Az egész épületet, az egész szentélyt a lángok emésztik!... Hallod? Az irgalmas nővérek segítségért kiáltoznak... Szinte hihetetlen!... Néró vagyok, aki a tűz martalékává tette az álszentségnek és az unalomnak ezt a fellegvárát. A tűz annyira elhatalmasodott, hogy valószínűleg egyetlen papírdarabkát sem tudnak kimenteni; a lángok mindent felemésztenek, akárcsak a régi Rómát, melyből egyetlen utcácska sem maradt fenn. Hamuvá lesz minden, s ez így van rendjén... A felperzselés gondolata már régen érlelődik, s kész csoda, hogy eddig senki sem szánta rá magát... Ezentúl a könyvekbe csak igazság kerül majd...

A lángok imbolygó fényében fel-felvillant a feketenyárfa-liget, hallatszott, mint omlik össze a tető és a falak, de a hőség nem ért el hozzájuk. Azután egy irgalmas nővér hangját hallotta. Őt kereste. Nem látott senkit, de a hangjából ítélve arra következtetett, hogy feléje tart.

Még ránk talál! Meneküljünk! El innen, minél messzebbre...

Átugrották az alacsony kerítést, lefelé vették útjukat, s lassan elnyelte őket a szakadék mélyén hullámzó növényzet békés zöldje. Elnyelte, örökre.

A CIPŐPUCOLÓNÁL

Mennyi lesz, pajtás, mért kérded, ha akarod, ingyen, ha nincs pénzed, kifizeted máskor, no, jól van, dolgozz, mi a fenének is kérdeztem, mennyibe fog kerülni, nézd csak, mennyi szerszáma van, öt üvegecske, két konzervdoboz, nem tudom, mi van bennük, fehér és vörös zsír, két nagyobb doboz, hat, nyolc, tíz, tizenöt kisebb-nagyobb kefe, fehér, fekete, piros, sárga, sárkefe, cipőkrémes dobozok a kézfejen sárga, fekete és vörös foltok, az ujjhegyeken és a körmökön levő repedések magukba szívták a festékanyagot, sehogyan, szappannal sem lehet lemosni, az arca piros, nagy pa-

radicsom, előbb ruhakefével megtisztítja a nadrágszár alját, a nőnek sincs ilyen ügyes mozdulata, mint egy zsonglőr, nem ártana még egy kis festék, lehet, nem tisztítja túl gyakran, nem, kár, hamar tönkremegy, nem baj, veszek másikat, olcsóbban megúszom, ha hozzám jár el, legalább egyszer hetente, olcsóbban csinálnám, mint másnak, feledékeny vagyok, majd én emlékeztetek rá, ha erre jársz, ritkán járok erre, ha erre jársz, mindenkit látok, aki itt halad el, mennyit keresel, mikor mennyit, van valakid, az asszony meg öt gyerek, egészségesek, nem éheznek, egészségesek és nem éheznek, és te, neked nincs egy se, boldog vagy, én is boldog vagyok, így van ez, csak megenyhüljön az idő, a cipőpucoláshoz jó idő kell, meleg, télen nem megy, megmered a kéz, a paszta megkeményedik, semennyiért se lennék cipőpucoló Szibériában, nem megy a fejembe, hogy bírják ki azok ott, mínusz negyvenen, ezt mondd meg nekem, meg tudja-e ezt nekem mondani, nem, pedig azt hittem, nem tudom, megtudhatná valahonnan, s megmondhatná nekem, ha valamelyik újságban ráakad, én nem olvasok újságot, inkább fél kiló kenyeret veszek helyette, maga biztosan szokott újságot olvasni, hozhatna néha egyet-egyed, nem baj, ha nem friss, épp érdekel ez a Szibéria, az is lehet, hogy ott nincsenek cipőpucolók, de ezt nem nagyon hinném, nálunk is szoktak nagy hidegek lenni, de hát ki lehet bírni, egy kis parázs egy konzervdobozban, leteszed magad elé, mint a napocska, felengednek az ujjaid, de a hátad megfagy, meg a lábad, hiába húzol harisnyát, hiába teszel bele papírt, nem ér semmit, sokszor szeretném megharapni az elébem rakott lábat, megharapni, igen, igen, biz' isten, akkor meg, tudod, arra gondolok, mért harapnám meg, hát ezért érdekel ez a Szibéria, lehet, hogy ott harapnak a cipőpucolók, de azért nem hiszem, mert hát csak elterjedne a híre, és senki se tenné oda a lábát eléjük, valahogy másképpen csinálhatják, összeszorítják a szívüket, s azt mondják: hasadj meg, ha tudsz, de nem hasadhatsz meg, mert acélból vagy, nem úgy, mint más embereknél, az én testem is acélból van, semmi, semmi ez nekem, csak néhány nap, a többi már tűrhető, jobbra fordul az idő, a tél nekem mínusz tíznél kezdődik, szeretném, ha egyszer mínusz negyven lenne, hadd lássam, hogy lehet azt kibírni, Veternicán hideg van, de azért nincs mínusz negyven, főleg éjjel és reggelenként, nem szoktam korán kezdeni a munkát, nem is lenne munkám korán reggel, talán untatom a beszédemmel, ó, nem, van, aki nem szereti, ha beszélek, én ezt számon tartom, nem szeretek senkit untatni, rendesen aka-

rok viselkedni, ha már megfizetnek, tudja, tetszik nekem ez a szakma, csak azt nem szeretem, hogy senki sem akar velem beszélgetni, lehet, hogy szégyellnek szóba állni velem, pedig én nagyon szeretek beszélgetni, kevesen vannak ilyenek, mint maga, hogy szóba állnak velem, azt hiszem, lehet, hogy tévedek, felvárnak, vagy egyszerűen ilyen a fajtájuk, mint például a szomszédom, kint lakok a város szélén, kis vert falú házban, egy szoba az egész, már kétszer lebontották, nincs engedélyem, azt mondják, miféle engedély, az anyjuk . . . , harmadszor is jöttek, de baltával vártam őket, látja, ha a magamfajta ember elkezd beszélni, akkor dől belőle a szó, de hát olyan ritkán van alkalmunk beszélni egymással, szegények vagyunk mindannyian, legalább négy gyerek van mindenütt, van, ahol kilenc is, etetni kell ezeket, mért csináltok annyit, hát, tudja, nem is akarjuk mi, de hát jólesik az asszonnyal lenni, aztán az ember megfélemedezik magáról, s ha megszületik, megint csak örül az ember, meg hát nem is olyan nehéz eltartani őket, csak úgy néz ki, én mondom neked, hogy nem, csak akkor kerülsz bajba, ha megbetegszik valamelyik, se az asszony, se én soha nem féltünk a holnaptól, attól, hogy nem lesz meg a betevő falat, mindig volt valahogy, s lesz is, nem mondom, hogy nem nehéz, az ember feje majd szétesik a sok gondtól, néha úgy érzi magát, mint ha a vesztőhelyen volna, de hát elmúlik ez is, mindig kijön valahogy a lépés, sose olyan rossz, hogy rosszabb ne lehetne, az élet mindig épp akkor fordul jobbra, amikor már azt hiszed, mindennek vége, befellegzett, akkor egyszerre jobbra fordul minden, az élet a legnagyobb jótévő, mindenki szánja a cipőpucolót, pedig nem kellene, tavasszal, nyáron isteni munka ez, ül az ember a kisszéken, dobol a ládikón, felhívja magára a járókelők figyelmét: kipp-kopp, van, akit ide tudsz csalni, van, akit nem, meleg van, olyan meleg, hogy a csontokból kiolvad a reuma, viszketni kezd a télen megfagyott hús, bőr, élvezettel vakargatod, valamelyik gyerek ebédet hoz, valami levesfélét, csak nézed a sok járókelőt, a szutykos meg a kiglancolt cipőket, a le-fől futkosó autókat, a kiöltözött nőket, a tehetetlen, vánszorgó öregeket, tudja, az ember másképpen látja a világot innen, a ládikó mögül, tudom, mert falun is éltem, egy ideig részes voltam, aztán, amikor a városba kerültem, a kőművesknél dolgoztam, jó kém lenne belőlem, mindent látok, mindent hallok, s rám se hederít senki, magára is én figyeltem fel, máskor gyakrabban láttam, néhány évvel ezelőtt még egész másképpen nézett ki, sovány volt, rosszul öltözött, most pedig, most egészen

más, biztosan autója is van, innen mindent látni lehet, kinek hogy megy a sora, kinek fordult jobbra, kinek rosszabbra, kié nem változik egyáltalán, mint az enyém, engem nem ver a sors, engem csak az eső ver, kitartóan, egyformán, de talán jobb is így, a változásokat nehéz elviselni, különösen, ha jóról rosszabbra fordul, ha az ember napról napra keserű kenyeret eszik, akkor néha a keserűt is édesnek érzi, nos, uram, készen van, mennyit fizetek, amennyit akar, köszönöm, minden jót.

Nem ver a sors, csak az eső: egész nap ezt ismételte magában, s később is gyakran eszébe jutott. Aztán egyszer végképp elfelejtette. Arra azonban mindig ügyelt, hogy ne kelljen elhaladnia a cipőpucoló mellett. S ha mégis úgy adódott, hogy ott kellett elmennie, vidám hangon üdvözölte, megkérdezte, hogy van, de soha többé nem tisztította vele a cipőjét.

TÖRTÉNET A PÓKRÓL

A pók az űrben lebeg, hosszú, vékony szálon, lábaival a tátongó sötétséget, a semmit tapogatja.

Leng, lebeg a vékony szálon, s, azt hiszem, nem fél a tátongó ürességtől.

Magam is így lengek az űrben, láthatatlan szálon függök, s himbálódzom a szenvedéstől az unalomig.

Az inga egyik végpontján tekintetem egy nő tekintetével találkozik, majd egy ifjúval, Szókratész fiával beszélgetek. Mindketten az ógörög Anakreónra emlékeztetnek.

Aztán a semmiben száguldva a másik végponthoz érkezem, s itt ugyanaz a látvány fogad: a nő, akivel az imént ismerkedtem meg, s az ifjú, Szókratész fia. Megismételjük a beszélgetést, mert képtelenek vagyunk más témába kezdeni. Akkor — a félelemtől dermedten — újra száguldani kezdek az űrben.

TÖRTÉNET AZ ÓZRÓL

Az őz a tisztáson áll, s a fiatal akáchajtások levelét rágcsálja. Gidája ott áll mögötte, vékony lábai inognak a szélben. Közelednek. Most, most! Távcsőves puskámmal célba veszem. A gida riadtan néz, nem menekül. Lelőhetném, de nem szabad. Már egészen közel vagyok hozzá, de nem mozdul. Nem tudja, ki vagyok.

Míg az anyját a vállamra vettem, a vékony lábú gidácska körülöttem forgolódott. Nem tudtam elzavarni. Menj innen, nem szabad, tilos.

Viszem az őzet a mezőn keresztül. Nehéz. Vidáman lépkedek.

TORTÉNET A FÁCÁNROL

Az elszáradt fűben húzódtam meg, s unalmamban a fűszálakat csipegetem. A reggelek már hidegebbek, a rétet sokáig köd borítja. Csőrömön harmatcsepp.

A fán, amelyen aludni szoktam, egyre kevesebb a levél. Akárcsak a kiáltásomat, a falevelet is magával ragadja a szél. Rejtélyes módon minden eltűnik: a zöld, majd a sárga búzamezők, a rét...

S ez így megy, amióta magamat tudom. Azt hiszem, a napraforgó is eltűnik egyszer az égről. Elveszik, mint kiáltásom a szélben.

Rókát sejtek a nádas felől, s az akácerdő felől is neszt hallok.

Vadászok! Két fűszál között látom őket. Valami pukkan a kezükben. Mintha kígyó lenne, de mégsem az. Jönnek. Az egyik egyenesen felém tart.

Az akácos felé repülök.

Nem hallottam saját kiáltásomat. Fölöttem a napraforgó. Szárnycsontom eltört. Tarka kutya fut felém.

Szememet leahunyom. Fű leszek, föld.

TORTÉNET A KISLIBÁRÓL

Semmi sincs: sem hold, sem csillagok, sem fájdalom. Mit is látam az éjjel a végtelenben? Sárga kisliba futkározik a fényes égbolton, apró kukoricát szemelget.

Az én éhes libuskám az, amelyik az este elveszett.

Kifutott az útra, hogy felszedje az elszórt kukoricaszemeket, pedig megtiltottam neki, mert féltem, hogy elgázolják.

A többiek is eltanulták tőle. Nagyon félek, hogy ezek is az ő sorsára jutnak. Vadul hajtanak ezen az úton, senki sem ügyel rájuk.

Ne jöjj le soha többé. Minden éjjel őrizni foglak tekintetemmel.

Junger Ferenc fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

MONDANIVALÓ ÉS KONSTRUÁLTSÁG

(John Barth regényéről*)

VARGA ZOLTÁN

Életérzés-regény, közérzet-regény, állapot-regény, többféleképpen is nevezhetjük.

Sajátos regénytípus, amelynek lényege, hogy egy kisebb vagy nagyobb, de szerepe szerint mindenképpen számottevő embercsoport, társadalmi típus életérzését fogalmazza meg, azt, ami a kérdéses típus képviselőire a tudatosság különböző fokán ugyanúgy jellemző, mint a regény központi figurájára. Vagy magára a mű alkotójára, lévén az ilyen jellegű regény mindig önéletrajzi fogantatású. Nem a cselekményt illetőleg természetesen, hanem olyképpen, hogy a főszereplő önélemezés, önmegfigyelés révén születik, végső fokon önvallomás közvetítője lesz, valójában részét képezve a szerzőnek, aki azonban mégsem azonosul vele maradéktalanul, hiszen ha ezt tenné, voltaképpen regényalakjának kritikával való szemléléséről, s a benne megtestesülő általánosabb értelemben jellemző tünetszerű jelenségek felmutatásáról kellene lemondania. Mérföldkőként jelzik egyébként az ilyen jellegű művek a különböző korok és tájak életérzés-változatait és -változásait, s ezzel egyúttal egy sajátosan dokumentáló szerepet is betöltenek, azt örökítve meg, s örökítve át a későbbi nemzetekre, amit e sajátos örökség természeténél fogva csakis az irodalom dokumentálhat.

Hogy többnyire a válság-tudatot, a rossz közérzetet, az ember önmagával és a társadalommal való mehasonlottságát, végső fokon az elidegenültség érzésének különböző formáit és fokait tárják fel az ilyen regények, s teszik azokat mások számára is átélhetővé (főleg olyanok számára persze, akikben szintén van valami a kérdéses életérzésből), az különben természetesnek látszik — azon egyszerű oknál fogva, hogy holmi diadalmasan egészséges, erőből duzzadó életérzés ritkán szülőanya csak irodalmi alkotásoknak. Mi sem természetesebb hát, mint

* *Az út vége*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977

hogy e regénytípus századunkbeli példáiént olyan, már klasszikusnak számító művek jutnak eszünkbe, amilyenek Moravia *Közönyösök* és *Unalom* című regényei, Sartre *Undora*, Camus *Közönye*, s persze folytathatnánk a felsorolását még a világirodalmi példákknak, az amerikai irodalomból Saul Bellow *Herzogját* említve mindenekeleltt. Végeredményben tehát egy nagyon is elterjedt regénytípussal állunk szemben, olyan „műfajjal”, aminek rég kialakult már a maga „receptje”, ami annak művelhetőségét, sőt „mímelhetőségét” is jelenti egyben. Azt, hogy — sajnos, vagy hála istennek — technikailag és filozófiailag kellőképpen felkészült írók akár még az autentikusság aranyfedezete nélkül is elkészíthetik.

John Barth, az újabb amerikai írónemzedék jelentős képviselője kapcsán szükségesnek látszik mindezt megemlíteni. Regénye, *Az út vége*, jellegét tekintve kétségtelenül ide tartozik. Főhősének, Jacob Horner tanárnak tudatállapota és általános emberi közérzete ugyanis amint azt a könyv címe is jelzi, mindenképpen a végső elidegenültség, a semmivel azonosulni nem tudás, a „tulajdonság nélkülség” végállomását jelzi. Nyilván nem csupán az írói szándék szerint, hanem a mögötte rejlő valóság alapján is az amerikai (s aligha csak az amerikai) értelmiség egy részének demoralizált-nihilista belső világát tükrözve vissza, olyan típusú embert személyesítve meg, aki mindent tud és mindennek az ellenkezőjét is, szüntelenül tudatában van önmagának, érzéseinek, szavainak és gesztusainak, szakadatlanul kívülről is látja önmagát. Szerepe ennek folytán kikerülhetetlenül csakis a szerepjátszás lehet, tekintve hogy szerepet *játszani*, de nem *élni* is azt egyúttal, éppen ebből a lényünk egy részével való kívülmaradásból fakad, ami különben a szerepből való bármikor ki lépés lehetőségét rejti magában. Horner alapvető belső állapota és magatartása tehát olyasvalami, amit legtalálébban alighanem a „lebegés” szóval nevezhetünk meg. Következésképpen Hornernek természetesen nem azért nincs meggyőződése, mert híjával van az ehhez szükséges ismereteknek, tájékozottságnak a világ dolgai között, hanem mert „túláságosan is sok” ismerettel rendelkezik, „túl okos”, ha úgy tesszük, s ennek folytán bármilyen nézet és álláspont védelmezésére is képes, anélkül, hogy azzal igazán azonosulna. Mint például az alábbi részlet során, amikor is egy, eredetileg nyelvtani tárgyú, de később máris irányba is kiszélesedő vita végén a következőket mondja diákjainak:

„A forradalmárok és a radikálisok mind olyan emberek, akik jól látják, hogy a szabályok gyakran — sőt mindig — végtelenen önkényesek, és ki tűr el szívesen önkényes szabályokat? Ezek a méltatlankodók a szabad szerelem hívei, az olyan nők, akik szivaroznak, a Greenwich Village lakói, akik nem vágatnak haját, és minden rendű és rangú reformerek. Mégis, a legradikálisabb minden társadalomban az, aki látja ugyan a szabályok és a társadalmi konvenciók önkényes voltát, de aki annyira megveti és lenézi a társadalmat, amelyikben él, hogy magára

veszi az egész vagonrakomány képtelenséget, és közben csak nevet. A legnagyobb lázadó az, aki a világ minden kincséért sem volna hajlandó megváltoztatni a társadalmat.”

Ezt *mondja* Horner, miközben a következőket gondolja az elmondottakról:

„Nnna! Ez a gondolat vég nélkül gyöttri majd az én nagyszerű fiatal-emberemet, az biztos, az osztály többi tanulója pedig nem ért belőle egy kukkot sem; bennem ráadásul mindez az éleselméjűség érzéséhez a csendesen mosolygó paradoxon finom árnyalatait is hozzávegyítette.” — Jacob Hornert, másképpen Jake-et tehát mindentudó lebegése valójában egyfajta „gyakorlati konzervatívizmusra” teszi kiválóan alkalmassá, más szavakkal arra, hogy anélkül legyen egy társadalom védelmezője, hogy hinne annak értékeiben.

Ehhez hasonló módon képes azonban bármiféle emberi helyzetbe és érzésbe is beleélni magát, képes a lelkiismerettől gyötört ember szerepének eljátszására is, ugyanakkor azonban minden tettehez megtalálja az önfeloldozás lehetőségét, ami végső fokon bármiféle felelősségvállalásra való alkalmatlanságot is jelent, voltaképpen egyfajta nullpontot, valamit, ami már-már egyenlő a nemlétezéssel. Mindenképpen a szó etikai értelmében, akkor is, ha ezt a nemlétezésről szóló megállapítást éppen a regény legetikátlanabb figurájától, a Doktortól, életének alakulására igencsak kiható, sarlatánnak is beillő, de kétségtelenül mélyen látó kezelőorvosától hallja Horner először. „A választás: létezés. Amilyen mértékben képtelenné válik az ember a választásra, olyan mértékben szűnik meg létezni” — mondja erről a Doktor még a Hornerral való ismerettségének elején. Barátjának, Joe Morgannak felesége, Rennie viszont, a két barát közt lezajló viták kapcsán, így beszél hozzá: „Néha úgy éreztem, nem vagyok biztos benne, hogy Joe erősebb-e, mint maga. Mire az ő érvei körülzárták magát, maga már nem volt az eredeti helyén, s ami ennél is rosszabb, még ha Joe szét is tudta rombolni a maga valamelyik állását, az volt a benyomásom, hogy *magát* képtelen megérinteni, mert maga már valahogy nincs jelen a saját hadállásaiban. (...) Ha maga nem a véleménye, akkor kicsoda? (...) Tudja, Jake, milyen véleményre jutottam? Hogy maga nem is létezik.”

Ugyanezt Horner önmagára vonatkoztatva másképp fogalmazza meg: „Bizonyos értelemben Jacob Horner vagyok”, kezdi a regényt, máshol viszont így szól saját magáról: „Jacob Horner egy középkori állatmese-gyűjteményből szalajtott bagoly, páva, kaméleon, szamár és papagáj egy személyben, és egyszerre óriás és törpe, teli és üres, bámulatos és sajnálatraméltó”, amely megfogalmazás érdekes módon érzékelteti, miképpen lesz itt a „minden” a „sommivel” egyenértékű, voltaképpen pedig arra a bénító öniróniára is utal, ami nem csupán része és megnyílvánulása, hanem meghatározója is állapotának. Elméállapotot is írhattunk volna egyébként, mivel ebből a szempontból nézve Horner gondolatvi-

lágát akár szkizofréniaként, hullámzó kedélyállapotát viszont mániás-depressziós kórként is jellemezhetjük, erkölcsi alapképlete pedig leginkább talán egy meglehetősen divatjamúlt kifejezéssel szólva *moral insanity*ként jelölhető meg. Pusztán hasonlatképpen, mivel a regény mondanivalójának lebecsülése volna, ha Horner személyiségét holmi patológikus esetként értékelnénk csak. Még ha figyelembe vesszük is, hogy a neurotikus és pszichotikus esetek mindig rengeteget tükröznek az őket körülvevő társadalom jelenségeiből, azáltal, hogy tartalmukat, az egyén biológiai gyökerű tulajdonságai mellett, az adott társadalom kultúrájának milyensége is meghatározza, nem szólva arról, hogy az irodalom számára csakis az ilyenfajta „őrület” lehet érdekes és érdemes a művészi feldolgozásra. Tekintettel azonban az amerikai kultúra és társadalom szélsőségesen „pszichologizált” mivoltára, Horner alakjának körülményeire ez a szempont sem mellőzhető, annál kevésbé, mivel a Doktor figurája mintha csak külön megtestesülése volna ennek a társadalmi-kulturális jelenségeket izoláltan pszichológiai problémaként kezelő, s az ezzel való visszaélő manipulálásra különösen is alkalmas szemléletmódnak.

Alapjában véve azonban sokkal többről van itt szó pusztán patológikus esetről. Horner ugyanis a maga sajátos háttérrel tükröző életérzésével és személyiségével nincsen egyedül.

Barátja és ellenfele, Joe Morgan, valójában ugyanennek az életérzésnek és tudatállapotnak más változatát képviseli. Ez pedig a kérdéses állapot, illetve közérzet kollektív mivoltára, közös talajára utal. Joe személyisége ugyanis voltaképpen csak határozottabb, keményebb, férfiasabb vonásai révén különbözik Hornerétől, kevésbé képlékeny jelleme, cselekvőbb hajlamai ezekből az „eleve adott”, biológiai gyökerű tulajdonságokból eredeztethetők. Hornertől eltérően, aki nem csupán nem ismer, de nem is keres semmiféle igazságot, tiszteletben tartandó elveket, sőt a maga „totális nihilizmusában” még jól is érzi magát, Joe nem tagadja alapvetően minden erkölcsi érték és igazság létezését inkább azok relativitását hangsúlyozza csak.

„Tételezzük fel továbbá, hogy Rennie titokban megcsal. Ezzel kettőnk kapcsolata az én szempontomból elveszíti a *raison d'être*-jét, s én valószínűleg simán faképnél hagyom őt, ha ugyan le nem lövöm, vagy magam öngyilkos nem leszek. A közösség szempontjából azonban továbbra is köteles vagyok támogatni őt, mert az olyan társadalom nem életképes, ahol az emberek ilyesféle családi okokból faképnél hagyják egymást. A közösség szempontjából engem kényszeríteni kell, hogy tartásdíjat fizessek, énnekem pedig semmi okom sem lehet amiatt panaszkodni, hogy az ő szempontjaik nem esnek egybe az enyémmel: nem is eshetnek egybe. Ugyanezen az alapon az államnak éppúgy igaza van abban, hogy felakaszt vagy bebörtönöz engem, amiért agyonlöttem a feleségem, mint nekem abban, hogy agyonlöttem, érted? Vagy a katolikus egyháznak, ha

történetesen katolikus vagyok, éppúgy igaza van abban, hogy megtagadja tőlem a beszentelt földbe való eltemettetést, mint nekem abban, hogy öngyilkos lettem, ha a házastársi kötelék számomra egy életre szóló lelki *adottság*. Teljesen ostoba volnék, ha azt várnám, hogy a világ csak azért megbocsássa a tetteimet, mert világosan meg tudom őket indokolni” — vall erről igen szemléletesen.

De mivel a „tettek embere”, a viszonylagosságnak ebből a szorításából is sajátosan „férfias” módon vágja ki magát:

„Tudod, házasságunk első hónapjaiban Rennie mindenkinek mentegetőzött aki csak beállított hozzánk, amiért olyan ikevés bútor van a házban. Nagyon jól tudta, hogy akkor sem vennénk több bútort, ha lenne rá pénzünk, mégis mentegetőzött a többiek előtt, amiért a mi elképzeléseink nem egyeznek az övéikkel. Egy nap mindennél hosszabban mentegetőzött, mikor aztán a vendégek elmentek, jól állon vágtam. El is ájult. Mikor magához tért, nagyon alaposan elmagyaráztam neki, miért ütöttem meg. Sírt, és mentegetőzni kezdett, amiért másoknak mentegetőzött. Újra állon vágtam” — meséli erről, s ez a megnyilatkozása tulajdonképpen csak indoklása tükrében válik érdekessé igazán: „Ha időről időre helyreigazítom Rennie-t, vagy felvilágosítom, hogy egyik-másik megállapítása feneketlen ostobaság, vagy odaszólok neki egyet, az mind csak azért van, mert tisztelem, és mert a tisztelet szerintem nem azt jelenti, hogy mindenféle engedményeket teszek neki.”

Mi egyébről van itt szó tehát, mint az erőszakra való hajlam racionalizálásáról, aminek belső mottója akár ez is lehetne: „én ugyan tudom, hogy neked ugyanúgy igazad van, mint nekem, de hát kettőnk közül én vagyok az erősebb.” Amint pedig tovább vizsgáljuk mindazt, ami itt Joe magatartása révén felszínre kerül, egyszerűben nem csupán Joe különbözősége tűnik fel Hornerral szemben, hanem hozzá való hasonlósága is világossá lesz, ami főleg fejtegetésének rabulisztikus szofisztikája folytán hat Horner fentebb idézett szó-zsonglórködése tejestvérének. Valójában két különbözőségében rokon, egymást kiegészítő magatartásformáról van itt szó, olyan egységről a különbségeknek, ami Hornert egy feltételezett közéleti-politikai síkon inkább egy magasabb, „filozófiai” szinten teszi alkalmassá az elvtelen manipulátori szerepre, Joe-t viszont az ököljog igazolójának gyakorlatibb feladatára predesztinálja a napi politika közvetlenebb szolgálatában. Annak ellenére, hogy a regény közvetlenül nem érinti a politika szféráját, sőt a szó szélesebb értelmében társadalomábrázolásról sem beszélhetünk vele kapcsolatban, cselekménye lényegében a magánélet területén belül marad, mégis, Horner és Morgan személyében olyasvalami testesül meg itt, ami mélyen gyökerezik az amerikai valóságban, az üzleti életben ugyanúgy, mint a politikában. Filozófiai megfogalmazással szólva mindkettőjükben egy tipikusan amerikai dolog, a pragmatizmus kel életre, ám kettejük közül, a maga kódex nélküli etikájával és „érveken túli” erőszakosságával, Joe

Morgan képviseli a hagyományosabb, szűkebb értelemben vett pragmatizmust, ami önmagában ugyan nem etikátlan dolog, értékét mindig az elérni kívánt célok határozzák meg, relativizmusánál fogva azonban mint filozófia könnyen válik pusztá szofisztikává, nemegyszer éppen az erőszak igazolásának szolgálatában, ahogyan azt Joe-nál fentebb láthattuk. Úgyhogy Horner minden képlékenységgel, semmihez sem kötődő mindentudásával és gyakorlati konzervativizmusával együtt tulajdonképpen ugyanabból a pragmatizmusból nő ki, s jelenti annak voltaképpen végkifejletét, ám megsemmisítését és tagadását is egyúttal. Az általa képviselt magatartás tehát újabb fejlemény, s egyben betetőzése is a dolgoknak, ami végeredményben Jake Joe feletti „győzelmében” is kifejeződik. Joe azonban, látszólag etikusabb lénye ellenére, éppen erőszakossága folytán semmivel sem kevésbé veszedelmes figura Jake-nél. Legfeljebb — látszatra és felületesen szemlélve — rokonszenvesebb. Anynyiban, hogy erkölcsi relativizmusa ellenére, házaseletében mégis egyfajta abszolútumra törekszik, hogy Rennie-vel való kapcsolatát pozitív életprogrammá igyekszik tenni, a szilárdság szigetévé emelni a viszonylagos értékek óceánjában. Ez a törekvése azonban megint csak erőszakosságából fakad, s a Hornerral Rennie-ért folyó jelképes erejű küzdelemben, azáltal, hogy abszurd és torz módon ragaszkodik a maga sajátosan értelmezett egzisztencialista „választás-filozófiájához”, voltaképpen a szadizmus egy formájába csap át, s lesz a végkifejletben a tragédia legfőbb okozója is.

De ez már a regény cselekményével áll szoros összefüggésben.

Itt azonban kételyeink támadnak. Főleg az illetőleg, hogy regényben leírt, önmagában véve meglehetősen triviálisnak tetsző háromszög-szituáció csakugyan alkalmas-e az imént bemutatni próbált rendkívül összetett mondanivaló hordozására. Fenntartásaink és kifogásaink ugyan is azzal párhuzamosan növekszenek és gyülemlenek fel, ahogy a regény eleinte csak kisszerűnek tetsző, később azonban egyre képtelenebbnek ható, hogy ne mondjuk, „cifrább” meséjével megismerkedünk. Bármennyire is napirendre tudunk térni kezdetben afelett, hogy Joe, Rennie gyónásából értesülve a Hornerral töltött éjszakáról, erőszakos alaptermészete ellenére nem ragadtatja el rögtön magát, elvégre nem csak erőszakra hajlamos ember, hanem a csontja velejéig értelmiségi is, aki képes várni és agresszivitását áttételesen érvényesíteni, lényegében hihető hát, hogy ne vigye mindjárt kenyértörésre a dolgokat, eltűrje és tudomásul vegye a viszony folytatódását. Nehezen hihetővé ez csak azáltal lesz, hogy Joe-nak tulajdonképpen semmi eltűrnivalója vagy tudomásul venni valója sincs, valójában sem Rennie, sem Horner nem kívánja különösebben a kapcsolat folytatását, ellenben maga Joe szorgalmazza ezt, még-hozzá elvontan „morális”, mondhatni filozófiai szempontokból kiindulva, olyanféle megokolással kényszerítve Rennie-t többször is Horner lakására, hogy az asszonnak tisztába kell jönnie önmagával, utólag kell

eldöntenie, mi vonzotta Hornerhoz, hogy azután választani tudjon ket-tejük között. Joe tehát maga kovácsolja tartóssá ezt a viszonyt, pusztán a belső indítékok számára mindennél fontosabb tisztázása érdekében, s ezt illetőleg indokai Rennie-t mindenáron megalázni kívánó szadizmu-sának racionalizációjaként, ha akarjuk, még hihetők is lehetnek. De csakis ilyenként. Csakhogy erről a szadizmusról még közvetett formá-ban sem esik szó sehol. S nemcsak a rákényszerített helyzetűl szenvedő, de a férjét továbbra is bálványozó Rennie nem vesz észre semmit belőle, pedig, ha észrevenné, ez a bálvány összeomlásához önmagában is elég lehetne, legalábbis, ami a kötődés „magasabb rendű” részét illeti. Hanem ugyanígy a tulajdon helyzetén és érzésein lénye egy részével mindig kívül maradó Horner sem észlel belőle semmit, annak ellenére, hogy önmagát és környezetét szüntelenül figyelve, valósággal „végigpszicholo-gizálja” a regényt, észrevételei pedig többnyire kíméletlenül találók is. Érthetetlen hát, hogy Rennie-hez hasonlóan, tulajdonképpen igazat ad Joe-nak, továbbra is csodálattal tekint rá, sőt a maga „fenntartásos” módján még büntudatot is érez vele szemben. Joe magatartása tehát ilyenformán nem utolsósorban éppen a főszereplő, azaz a szerző rész-letező módszere következtében hat képtelenségnek — kevésbé elemző közlésmód esetén talán észre sem vennénk, hogy Barth a jelek szerint nem is kívánta szadizmusnak beállítani Joe eljárását. Azt hihetnénk, mindössze csak az olvasónak kívánja átengedni annak észrevevését.

Igazán képtelenné azonban Rennie terhességével és Horner valószínű apaságával válik a helyzet. Annak kapcsán, hogy Rennie mindenáron meg kívánja szakítani terhességét. Mellesleg itt már az a gyanú is fel-merülhet, hogy Barth alkalmasint azért helyezte a cselekményt 1953-ba, mert azóta egy abortusz nyilván Amerikában is sokkal jelentéktelenebb „ügy”, s ennek folytán sokkal kevésbé alkalmas már arra, hogy drama-tizáljuk. Csakhogy ettől a további fejlemények még változatlanul kép-telenségnek hatnak. Horner ugyanis, igaz, hogy egy kis okirathamisítás árán, de a műtét formálisan törvényes lefolytatásához is módot talál, ám Rennie, Joe-tól támogatva (!) kijelenti, hogy az ügyben nem haj-landó Horner feleségeként szerepelni, sőt egyáltalán semmiféle hazug-ságra sem (istenem, mennyire „irodalmi” ez!), viszont a vetéléshez to-vábbra is ragaszkodnak, amennyiben tehát Horner nem talál olyan or-vost, aki a való helyzet ismerete mellett, de természetesen illegálisan vállalja a műtétet, végez magával. Horner pedig ettől annyira megijed, hogy nyomban fejveszette rohan más orvos után, sőt a megfelelő in-formációk ellenében még egy nőismerőst is hajlandó lenne feleségül venni, ha az végül is ki nem jelentené, hogy zsarolásával csak próbára kívánta tenni. Pedig hát a regénynek csak hasznára válna, ha Horner nem „gyulladna be” ennyire, mivel ez még kiutat kínálna a szerző szá-mára, aki ez esetben úgy fejezhetné be a regényt, hogy miután Horner nem vette komolyan Rennie fenyegetését, az asszony végül mégis be-

váltja, így fordítva tragédiába, ami mindenképpen annyira „komédiának” hat, hogy Hornertől se lehetne rossz néven venni, ha ilyennek látná. Maga a tragikus vég különben érthető, hiszen a regény mondanivalójának ez adhat súlyt mindenekelőtt. Történetének tragikus fordulatot ad tehát, ám az elképzelhető legrosszabb módon: Horner szorultságában végül is kezelőorvosához, a Doktorhoz viszi Rennie-t, s az aszszony végül is az íróasztalon fejezi be életét. Pardon: a műtőasztalon.

Mert persze elrásról van itt szó csupán, amire eredetileg a regény olvasását kísérő jegyzetelés folyamán került sor, akaratlanul, de talán mégsem mélyebb ok nélkül. Ezzel a befejezéssel ugyanis a regény cselekménye végképp konstruálttá lesz, úgyhogy a sztori mintha csak a „ne kívánd (fele)barátod feleségét” lapos tanulságát sugallná. Legálábbis, ha önmagában szemléljük. Erre viszont azért van okunk, mivel a fabula nem demonstrálja igazán azt a tudatállapotot és életérzést, aminek megmutatására tulajdonképpen hivatott lenne. Úgyhogy a mondanivaló ilyenformán nem az alapszituációval és a cselekménnyel szervesen egybeforrva, belőlük fakadva jelentkezik, hanem a történettől elkülönülve, arra mintegy ráaggatva csak, már-már fölöslegessé is téve azt egyben. Hiszen itt már az is felvethető, hogy ugyan mi szükség a történetre, ha egyszer semmivel sem teszi hitelesebbé a mondanivalót, mint amennyire az nélküle is hiteles lenne, sőt még az a megállapítás sem látszik egészen alaptalannak, hogy ez a cselekmény a maga konstruáltságával a mondanivaló hitelét rongja. Ezzel egyébként nem a konstruáltság létjogosultságát kívánjuk általában tagadni. Annál kevésbé, mivel könnyű volna egész garmadáját említeni az olyan, vitán felül álló értéket jelentő alkotásoknak, amelyeknek konstruált cselekménye minden tekintetben igazolt, azáltal, hogy mintegy kísérletileg demonstrálja a mondanivalót, úgy bizonyítja azt a maga logikus felépítettségével (bár többnyire egyszerűsítés, a valóságos világtól való bizonyos elszigetelés árán, amire éppen a tiszta kísérleti körülmények, a „modell” megteremtése érdekében van szükség), mint valami precízen működő műszer vagy könnyörtelen bizonyítóeljárás — azt bizonyítva be, amit másképp lehetetlen bizonyítani. Vagy inkább azt, ami logikai bizonyításra szorul. Csakhogy *Az út végének* mondanivalója végeredményben nem ilyen bizonyítást kíván, mivel abba az életérzésbe, illetve tudatállapotba, ami Horner személyisége révén tárul fel a regényben, elsősorban bele kell élni magunkat. Erre pedig meg is volna minden lehetőségünk, ha a mese a maga erőltetett fordulataival nem zökkentene ki gyakran bennünket, nem emlékeztetne minduntalan arra, hogy regényt olvasunk. Holott nem kellene ezt tennie, mert valójában nem hárul rá egyéb feladat, mint hogy Horner önelemzéseit, s a többnyire elvont párbeszédet és vitákat egybekapcsolja, illetve a regényfigura tudatállapotából fakadó magatartás gyakorlati következményét (de nem magát a tudatállapotot!) felmutassa, mintegy a hitelesség pecsétjével ellással. Ekképpen adva nyo-

matékot annak az életérzésnek, amit az önmaga feljelentésének gondolatával inkább csak játszó, mint vívódó Horner a regény végén a következő szavakkal juttat kifejezésre: „Az igazságtalanság szörnyű érzése cselekvésre serkentett, izmaim mindenáron működni akartak; tagjaim azonban meg voltak kötve, mint Laokoón tagjai, mert rám tekergőztek a Tudás és a Képzeltet kígyói, melyek az idők teljességében növekedve nemcsak megkísértettek, hanem meg is semmisítettek.” De talán betölthette volna ezt a hitelesítő-nyomatékosító funkciót ugyanez a mese is, ha a figurák, elsősorban Joe és Rennie, magatartásának motivációja meggyőzőbb, ha nem kizárólag elvont szempontok, hogy ne mondjuk, „filozófiai” meggondolások mozgatják őket.

Ennek következtében ugyanis a regény igazi értékeit inkább csak a „mesén kívüli” részek jelentik: az érdekes etikai kérdéseket feszegető párbeszéd, vagy a Doktor cinikus „szuperpragmatista” megnyilatkozásai. Félelmetesen „jón és rosszon túlnak”, egyben pedig kísértetiesen „modernnek” hatnak például azok az instrukciók amelyekkel a Doktor Rennie halála kapcsán látja el Hornert: „Most pedig jól figyeljen ide. A helyzet komoly, de nem lesz semmi baj, ha nem hagyja el magát. Már kivittük a holttestet a kocsijába. Ne próbálkozzon olyan ostobaságokkal, hogy titokban kirakja valahol. Már föl hívtam a nő férjét, és megmondtam, hogy az asszony egy idő múlva magához fog térni az altatásból. A legjobb, amit tehet, hogy egyenesen hazaviszi és megmondja a férjnek, hogy meghalt. Tegyen úgy, mintha pánikba esett volna. Mondja azt, hogy az út feléig minden rendben volt, akkor az asszony elkezdett hányni és megfulladt. A boncolás ezt teljesen alá fogja támasztani. A férj majd kihívja a mentőket, a kórházban pedig fölfedezik az abortuszt, de az akkor már nem számít. Magának mindenféle kérdést fognak föltenni, de az sem számít. Holnapig ne árulja el nekik, hogy hol történt a dolog: azután már teljesen mindegy.” S ugyanilyen telibe találóak, kíméletlenül lényegre tapintóak Horner önmagát és környezetét görcsű alá vevő monológjai is, amelyek egyébként a szerző kitűnő pszichológiai érzékére vallanak. Vagy talán megtanult ismereteire csupán, melyekkel mintha statikus formában tudna élni csak, hangulatok, lelkiállapotok magyarázatok, de amelyek furcsa módon azonnal cserbenhagyják, amint figuráit mozgatni kezdi.

Sajnos, tehetjük hozzá. Annál is inkább, mivel elképzelhető, hogy itt valahol rejlik annak magyarázata, miért viseli magán a „csináltság” jegyeit *Az út vége*, miért jó regény csupán, de mégsem olyan jelentős állomás a bevezetőben említett közérzet-regények sorában, mint amennyire azt mondanivalója, a tárgyul választott tudatállapot alapján megérdemelné.

HÉTKÖZNAPEK ÉS ÜNNEP

Megjegyzések az ünnepi idill luxuskritikájához

HÓDI SÁNDOR

Felér egy vaskos tanulmánykötettel a *Világosság* 1978. augusztusi—szeptemberi kettős száma, amely nem kevesebb, mint húsz szerzőtől közlő tematikus összeállítást az ünnep problémájáról. A folyóirat olvasói számára minden bizonnyal sokféle meglepetést tartogatott ez a sokszínű, gondolatébresztő összeállítás.

Meglepetéssel szolgálhatott mindenekelőtt már maga a téma is: az ünnep. Hiszen az ember a lehető legritkább esetben szokott az ünnep *mi-benléte* fölött töprengeni, azon egyszerű oknál fogva, hogy dolgos napjaink ezernyi gondja-baja után legkevesbé az ünnep viszonylagos nyugalomát és gondtalan örömet találja megoldást sürgető problémának. Életünk sivár egyhangúságában a köznapi létformát megtörő, gondjainkat egy-két napra felfüggesztő változást, *kikapcsolódást* természetesen találjuk, és várva várjuk. De még ha rácsodálkozunk is az ünnep tőlünk független periodikus visszatéréseire, legfeljebb ezeknek a rendhagyó és boldog napoknak a számát növelnénk, ezek beköszöntését sürgetnénk, és nem az ünnep közösségi-személyi háttere érdekelne bennünket.

A köznapi látásmódnál a tudományos kutatás sem látott több fantáziát az ünnep társadalmi hátterének elmélyült elemzésében. Ugyanúgy nem sietett vállalni az ünneprontó szerepét, ahogyan a köznapi észjárás is beéri e boldog napok egyszerű tudomásulvételével. Ebből fakadóan az ünnepet, amilyen gondtalan pompával van jelen gyakorlati életünkben, annyira elhanyagolta az elmélet terén. Talán nincs is az ünnepnél jobban elhanyagolt társadalmi jelenség. Mintha legalábbis az alkalmi dínomdánom körül valóban minden a legtermészetesebb rendben lenne.

Hogy az ünnep körül még sincs minden teljesen rendjén, ezt tudatosíthatta a *Világosság* tematikus száma már első olvasásra is.

Azzal, ahogyan váratlanul szembeállítja olvasóit az örömteljesnek vélt esemény kérdőjeleivel, az eddig fenntartás nélkül fogadott élethelyzet rendezvényjellegével, ahogyan felszínre hozza és megfogalmazza azokat a lappangó kételyeket, amelyek olykor bizony még az ünnep legmagasz-

tosabbnak nyilvánított perceiben is ott lapultak bennünk, az ünnep fogalmának korábbi ártatlan és örömteli csengése egyszeriben nyugtalanítóvá, disszonánssá vált bennünk. Nagyjából annak megfelelően, ahogyan a sokféle olvasmány hatására a problémátlannak vélt jelenségkör követetlennül szerteágazóvá és bonyolulttá mélyült.

A jelenség vizsgálatának ez az összetüze volna talán a másik nagy meglepetés az olvasó számára. Az az imponáns felvonulás, ahogyan mindjárt húsz szerző, könyvnyi terjedelemben vallatja, faggatja az ünnep sokféle társadalmi vonatkozását. Szóhoz jut itt a filozófia, a történettudomány, a szociológia, a néprajz, a vallástörténet és kultúrantropológia, de még a politika és közélet is, csak éppen kurtán-furcsán a lélektan maradt le a díszes seregszempléről — nem először és nem utoljára a fontosabb kezdeményezések esetében. Hiánya csupán azért szúr szemet, mert az ünnep alapvető és lényegi sajátosságait tekintve éppen mind szociálpszichológia, mind személyiség-lélektani szempontból tartalmaz egy s más értelmeznivalót. Egyébként az ünnep sokféle vonatkozása méltóképpen reprezentálódik ebben a folyóiratszámában, és az olvasó nem fogja feltétlenül hiányolni a pszichológiát. Már csak azért sem, mert már így is inkább a bőség zavara jelent számára problémát. A különböző rendű és rangú írások annyiféle módon és szálon kuszálják-bogozzák az ünnep sokféle vonatkozását, hogy olvasó legyen a talpán, aki le tudja belőlük vonni a végső konzekvenciát.

Akár a könnyebbik végét vállaljuk a dolognak s csak tallózunk a mennyiségileg és sokrétűen imponáló anyagban, akár vállaljuk — nem kevés erőfeszítéssel — minden írás szisztematikus végigolvasását, a végső eredmény nagyjából egyre megy. Annyi a felszínes tallózásból is mindenképpen kiderül, hogy az ünnep korántsem olyan egyszerű és természetes jelenségköre életünknek, mint ahogy azt esetleg korábban hittük, végérvényes választ azonban a legodaadóbb olvasó sem kap az ünnep mibenlétéről.

Csak helyeselni lehet a szerkesztőség álláspontját, miszerint nem törekedett mindenáron arra, hogy az egybegyűjtött írásokból egységes válasz kerekedjék ki. Hiszen a tulajdonképpeni feladat — legalábbis ez idő tájt még — egyáltalán nem az, hogyan lehetne egységesen elfogadott és közmegelegedésre szolgáló választ adni arra a kérdésre, hogy „mi az ünnep?“, hanem éppen ellenkezőleg, az ünnep túlon túl természetesnek és egyértelműnek látszó definícióján kell előbb a *gondolkodás számára részt útni* ahhoz, hogy ez a jelenségkör egyáltalában feltárhassa számunkra mélyebb értelmű összefüggéseit. Csak az ünnep kezdetben szükségképp ellentmondásos elemzése révén juthatunk el együttélési viszonyaink sajátosságaira vonatkozó újabb és árnyaltabb ismereteink gyarapításához. Mert — amint azt a szerkesztőség gondos bevezetőjében olvashatjuk — ha első megközelítésre egyszerűnek tűnhet is „az ünnep mibenlétének rövid összefoglalása — mondjuk: a munkaidő, a hétköznapi élet periód-

duisait felváltó, a hétköznapi élet normáit többé-kevésbé hatályon kívül helyező napok, időszakok, melyek egy részét a tradíció, másikat pedig az egyes közösségek életének kiemelkedő eseményei jelölik ki —, akkor egy ilyen cikk-együttes első feladatai közé tartozik, hogy megnehezítse a válaszadást e kérdésre, bemutattva az ünneplés módozatainak, alkalmainak sokféleségét, s rávilágítson, hogy olykor hasonlóknak tűnő formák milyen eltérő társadalmi, kulturális tartalmakat foglalhatnak keretbe a történelem folyamán, de akár egyazon társadalom különféle rétegeiben is.”

A fentebb mondottak értelmében, amilyen nehéz, éppannyira felesleges is volna a tematikus összeállítás írásait akár egymással összevetni, akár valamely elvont értékmérce szerint rangsorolni. Hiszen, ha mégoly nagy színvonalbeli különbségek tapasztalhatók is közöttük, szerepüket, értelmüket nem annyira kidolgozottságuk színvonala határozza meg, mint inkább tárgyuk jellege, szempontjaik sajátosságai. És ebben az értelemben úgyszólván minden írás megállja helyét, érdemes elolvasni és átgondolni valamennyit. És ha választ nem is kapunk mindig a bennünk felvetődő kérdésekre, ismeretkörünk mindenképpen árnyaltabb és gazdagabb lesz.

Túlságosan is leegyszerűsíténénk azonban e tematikus összeállítás jelentőségét, ha tanulságait pusztán az olvasói tudatformálásra szűkíténénk. Túl a személyi tudatformálás lehetőségén, a gondolkodtatás kényszerítő körülményén, elsősorban a társadalomtudomány kap itt kemény leckét. E tematikus szám alapján ugyanis az ismeretszerzésnek és megismerésnek nemcsak az a gazdag lehetőségköre válik nyilvánvalóvá, amely konkrét társadalmi jelenség — esetünkben az ünnep — *egyidejű* történeti, szociológiai, kultúrantropológiai stb. vizsgálatától remélhető, de megmutatkoznak azok a hiányosságok és fogyatékoságok is, amelyek általában véve jellemzik társadalomtudományos gondolkodásunkat. Így például ennek a tanulmány-összeállításnak a gondolatgazdagsága és sokszínűsége sem leplezheti el azt az *elvi bizonytalankodást* és *gondolati erőtlenséget*, ami konkrét társadalmi jelenségek háttérének feltárásában, a *lényegi összefüggések kibontásában* úgyszólván mindig tetten érhető. És, ha a *Világosság* „ünnepszámához”, túl a vállalkozás dicséretességén és a kivitelezés sokszínűségén, kívánczolna egy-két hiányt jelző észrevétel is, úgy az éppen ehhez fűződik.

A lehetséges „kifogások” nem abban a formában merülnek fel, hogy konkrétan egy-egy írásmű hogyan és miben tűnik következetlennek. E téren a vitának különben sem lenne sok értelme, hiszen a számonkéréshez az alap kizárólag csak a szerző körvonalazta célkitűzés lehetne. A bennünket nyugtalanító kérdés inkább úgy merül fel, hogy összességében — s nem kevéssé éppen a szerzői célkitűzések eredményeként — e tanulmány-összeállítás egészét miért jellemzi bizonyos gondolati erőtlenség, hogy az ünnep elemzésére vállalkozó tanulmányok, ha már külön-külön

nem is, de legalább egymást kiegészítve miért nem jutnak el az alapvető összefüggésekig? A terjedelmes, sok csűrés-csavarás után miért nem lepkeződik le, miért nem válik egyértelművé az ünnep ideologikus szerepe?

Nem mintha az írások nagy része valamilyen formában nem érintené az ünnep ideologikus szerepkörét. Találhatók szépszerével hivatkozások és utalások erre, a következetesen végig nem vitt vagy kibontatlan gondolatok miatt azonban az érdemi szintézis lehetősége mégis elmarad, s az olvasó szemében az ünnep végül is megőrzi illuzórikus jellegét.

A „leleplezés” terén legmesszebb talán még Kulcsár Péter megy el *A reneszánsz ünnep* című kitűnő elemzésében, de ő is csak egy odavetett mondat erejéig. „Az ünnep — írja — mindig és mindenütt a társadalomszervező osztály önkifejezési formája.” S bárha ez általában véve igaz, mégis, mivel előzetesen egy letűnt kor vigalmi formáiról beszél és ennek kapcsán ejti ezt a megjegyzést, sommás konzekvenciájával az olvasó aligha tud valamit is kezdeni. Nemcsak azért nem tud, mert a múlt számlájára elhangzó helyes meglátásoknak a jelenre vonatkoztatva mindig nehéz érvényt szerezni, hanem mert önmagában véve túlságosan is elvont igazság ez ahhoz, hogysem a többi írás alapján konkrét tartalmat nyerhetne. Konkrét tartalommal pedig már csak azért sem igen telítődhet, mert a tanulmány-összeállításban szereplő írásművek többsége sokkal inkább az ünnep magasztos jellegének ad hitelt, mintsem annak — sokkal kevésbé dicső — társadalomszervező funkcióját leplezi le.

Vannak persze polemikus hangvételű írások, amelyek vállalják ugyan az ünnep különféle visszasságainak „leleplezéseit”, de ezt — tudva vagy sem — valamiféle „igaz” ünnep érdekében és védelmében teszik.

Az ünnepi hangulat felemáságával kapcsolatban legtöbben az elidegenedettséget említik. Közéjük tartozik Andor Csaba is, aki úgy véli, hogy különbséget kell tennünk az elidegenült és a nem elidegenült ünnepek között. Az előbbieket többek között már csak arról is könnyen felismerhetjük — mondja Andor Csaba —, hogy ilyenkor „ünnepélyes külsőségekről”, „ünnepélyes keretekről” beszélünk, de nem „beisőséges ünnepről”, nem „tartalmas ünnepségről”.

Andor szerint az elidegenült ünnepeket kétféleképpen is lehet értelmezni.

1. Elidegenültnek tekinthető az ünnep annak következtében, hogy az ünnepségszubjektuma — mármint az ember — elidegenült lényként él a társadalomban. Az ünnep, ebben az értelmezésben, (rendszer)stabilizáló funkciót tölt be, hiszen az (elidegenedett) ember az ünnepségekben való részvételével újratermeli viszonyai elidegenültségét. Felismeri az ember ilyen helyzetét vagy sem, az ünnephez való viszonya, s maga az ünnep is, elidegenedett.

2. Az elidegenített ünnep másik jelentéséhez akkor jutunk közelebb — írja Andor Csaba —, „ha lemondunk az elidegenülés pszichológiai vagy

éppen misztikus értelmezéséről". S hogy ő maga szívesen lemond erről, afelől nemigen hagy kétséget.

Ebben az esetben elidegenített ünnep alatt azt kell értenünk, hogy a szubjektum az ünnepséggel mint külső aktussal kerül szembe, amit mégis elfogad, amihez alkalmazkodik, amiben tehát maga is részt vesz. „Az ünnepély — legelidegenültebb formájában — maximálisan szabályozza és korlátozza a résztvevők viselkedését, a minimumra csökkenti a spontaneitást, egyirányúsítja a kapcsolatot feladó és címzett között, és a címzettek mind egymástól, mind a feladótól izolálja, és e folyamat során a feladó az ünnepély olyan szemantikai interpretációit kínálja fel, amely mind tőle, mind a címzettől, mind pedig az ünnepélytől idegen; a részvétel passzív részvétel, ahol mindenki egy tőle független ünnepélyes aktusnak van alárendelve, vagyis a részvétel valójában az ünnepély 'elszenvedését' jelenti.”

Lehet, hogy az információelmélet szempontjából az idézetben nagy bölcsesség rejlik (a cikkből vett idézet a szerzőnek előkészületben levő információelméleti témájú kötetéből való), ami azonban az elidegenült ünnep kétféle értelmezését és a belőle kisejlt „igaz” ünnep lehetőségét illeti, azt nem hagyhatjuk teljesen szó nélkül. Nem hagyhatjuk már csak azért sem, mert az „igaz” ünneppel kapcsolatos naiv hit és remény más írásokban is, sokkal nyíltabb utalások formájában vissza-visszatér.

Az „igaz” ünnepeket legtöbbször az ún. „népi ünnepélyek” formájában, ezek kapcsán szokták emlegetni. Ez alkalomból — úgy vélik sokan — felborul minden szabály, a cselekvési megnyilvánulások, magatartások kaotikus összevisszaságban zajlanak, az öröm spontán és túláradó...

Nos, aligha szerencsés ennek az illúzióknak felülnünk. Mert e karneváli viselkedés mögül, a legvadabb és legtúláradóbb, a legfelszabadultabb és a végsőkig spontánnak tűnő örömunnepelemek alkalmából is a tüzetes elemzés, az alaposabb megfigyelés mindig felszínre hozza az „elszabadult” ünnep mindenkor szigorú „koreográfiáját”: a maga zajzenéjével, az elhangzó szövegekkel, a felvonultatott maszkokkal, díszletekkel, s a hangulatkeltés egyéb eszközeivel.

Tulajdonképpen már Goethe „részlet arra, hogy a különálló, látszólag egymással semmilyen kapcsolatban nem levő karneváli csínyek, malackodások, durva bizalmaskodások mögött — még amikor a legkomolytalánabbak is — egységes világlátási mód és egységes stílus rejlik” — írja a fentebb elmondottakkal kapcsolatban Bahtyin. De távolról sem egyetértőn! Szerinte ugyanis Goethe „a szóban forgó jelenségeket elméletileg nem tudta helyesen és világosan kifejteni”. Nem tudta, mert a Hamvazószerdai elméletekben „a nagyszerű éleslátással leírt karneváli formákat (...) teljesen áttereli az egyéni és a szubjektív valóság-érzékelés szférájába”. Holott — mondja Bahtyin — az, ami a karneváli forgatagon keresztül föltárulkozik, „az éppen a népi sorsrész, amely elszakíthatatlanul kötődik a földhöz, és a kozmikuság elve hatja át”.

Nos, megítélésünk szerint, a „népi sorsérzéstől” és a „kozmiasság elvétől” éppenséggel Bahtyin ünnepi fejtegetéseit hatja át, Goethe „individualista magyarázatánál” is inkább, a kifogásolható spiritualista valóságérzékelés. Mert az a „népi sorsérzés”, amelyről Bahtyin beszél, csak úgy és csak abban az értelemben „népszellem”, amennyiben az adott létforma intézményrendszerének szelleme, és akként kötődik a földhöz, amennyiben az adott termelési-elosztási viszonyok „kozmiasságának” elve hatja át — ha mindjárt ünnepi köntösben is.

Bahtyin komolyan veszi, hogy a karneváli ünnepség a „nép módján” szerveződik, vagyis „kívül és szemben állva az összes rákényszerített, érvényben levő társadalmi, gazdasági és politikai formával, amelyek az ünnep idejére mintegy felfüggesztődnek”. Szerintünk viszont naivitás a karneváli „szabadságot” komolyan venni, hiszen ha úgy volna, ahogyan Bahtyin véli, ha a karnevál a maga szertelenségével együtt nem lenne szigorú formákhoz kötve, elvekhez fűzve, ha nem hatná át az uralkodó rend szelleme, az elszabadult néptömeget, a felrúgott keservet és a szabadjára eresztett életörömet senki emberfia sem szabályozhatja meg többé. Márpedig alkalmasint az ünnep után minden zökkenő nélkül visszaáll a rend, s folytatódik az élet a régi medrében.

Bahtyin szerint a karnevál világában a népnek az az érzése, hogy halhatatlan, összekapcsolódik a fennálló hatalom és az uralkodó igazság viszonylagosságának érzésével. De még ha így volna is, és nem csupán egy absztrakcióval, a „néppel” szemben elfogult szerzői véleménnyel állnánk szemben, az ünneplés tényével a „nép”, akarva vagy sem, éppen az uralkodó rend és a fennálló hatalom örökérvényűségének ad hitelt. Mert éppen a létezés alapvető feltételein való változtatás igényéről kell lemondani az ünnep illuzórikus világáért, az egy-két napos szimulált életért. Mint ahogy abban sem lehet feltétlenül egyetérteni, hogy a népi ünnepek kizárólag a jövőbe tekintenek, hogy azt játsszák el, miként fog majd egy boldog aranykor diadalmaskodni a mostoha múlt fölött: miként valósul majd meg a nép anyagi jóléte, miként fog győzedelmeskedni a szabadság, és egyenlőség... Talán az ünnepi hangulatban benne feszülnek efféle vágyak is, de mégsem lehet ezeket a vágyakat domináns élményeknek nyilvánítani. Már csak azért sem, mert elvégre mégiscsak *megvásárolt* örömmel, jókedvvel állunk szemben.

Ebből fakadóan, nem annyira a jövő látomásai, mint inkább a tömjén füstje jellemzi az ünnepeket. S minél „igazabb”, „bensőségesebb” az ünnep, annál nagyobb mértékben van ez így.

Bahtyin elfogultságával szemben Pieper már sejteti velünk az „igaz” ünnep kelepccéjét. Pieper szerint ugyanis az ünneplés csak akkor valódi, akkor bensőséges — és „igaz” —, ha megtaláljuk benne a hitet, hogy a világ alapjában véve rendjén van, hogy benne élni jó, ha azonosulunk ezzel a hittel és meggyőződéssel. És kicsiben, nagyban minden ünnepi parádé erre megy ki, azt volna hivatott velünk elhíttetni, ahhoz szeretne

bennünket megnyerni, hogy fogadjuk el és ünnepeljük a dolgok adott rendjét. Ezért is az ünnep nem egyéb — mondja Pieper —, mint a hétköznapi lét tömjénezése. Nem más, mint a világ igenlésének, helyeslésének megvásárlása szervezett hangulatkeltéssel, illúziók keltette élményekkel.

Külön ki kell emelnünk, hogy az ünnep mibenlétére utaló legértékesebb gondolatokat tulajdonképpen Hernádi Miklós vadászta össze — az ünnepekkel foglalkozó külföldi szakirodalomban tallózva. Pieperen kívül ismerteti Martin Gerhard munkáját is, amelyből újra csak az csendül ki, hogy az ünnep éppen azáltal stabilizálja a mindennapi létviszonyokat, hogy olykor ünnepélyesen fölmagasztosítja őket. Az ünnep kárpótol a mindennapi élet elszenvedett gondjaiért, hiányaiért, de ez a kárpótlás csak arra jó, hogy az ünnepi elégedettség, gondatlanság a mindennapok sajátjává ne válhassék.

Hernádi kibányássza számunkra Villary munkásmozgalmi ünnepekhez fűződő gondolatait is, amelyekre már csak azért is célszerű odafigyelnünk, mert a munkásmozgalmi ünnepeket a *Világosság* nem egy szerzőjének fejében még a népünnepek hamis romantikájánál is töményebb köd fedi. Tanulmány-összeállításunk is szép példákat statuál, miként lehet megtorpanni a munkásmozgalmi ünnepek értelmezése előtt, pusztán azért, mert valamilyen bizonytalan forrásból fakadó kényszernek engedelmeskedve „hinni kell” ezen ünnepek előrevivő szerepében. Nem mint ha ezeknek a demonstrációknak adott helyzetben ténylegesen nem volna történelemsürgető erejük, az általánosabb érvényű igazság azonban mégis inkább az, amit Villary is állít. Hogy ti. ezek az ünnepek rendszerint „nem tudják befejezni azokat a forradalmi mozgásokat, amelyeket elindítanak. Az ünnepekben foglalt társadalomkritikát csak a forradalom tudja felfokozni s az alapkérdésekig elvezetni.”

Az institucionalizált rendezvényektől azonban sokan mégiscsak idegenkednek arra a korábban már jelzett álláspontra helyezkedve, hogy a szertartások — amelyek viszont megkerülhetetlen velejárói az efféle ünnepeknek — megbontják az „igazi” ünnep bensőséges légkörét, kiiktatják a spontaneitást, elidegenítik a szubjektumot ünnepeitől. Az „igaz” ünnepek menedékvárát ezért sokan az ún. „bensőséges családi” ünnepekben vélik felfedezni, arra hivatkozva, hogy itt még belső érzelmi szükségletből fakadó igénnyel állunk szemben, s nem holmi szertartások hangulatkeltésével.

Csakhogy megtévesztő a családi ünnepeket a magánélet ünnepeiként élesen elválasztani és szembehelyezni a társadalom *egyéb* intézményei által szervezett ünnepekkel. S éppen azért, mivel a család maga is társadalmi intézmény. Olyannyira, hogy amikor házasságkötés vagy névadás apropóján ünnepségre kerül sor, az a bensőség, amit a naiv tudat kizárólag magánérdekűnek vél, a társadalmi struktúra egészének is szilárd támasza a szokásjog szerves részeként. Egyébként is nevelés a

belső érzelmi szükségletből fakadó igényt szembeállítani a külső társadalmi elvárásokból fakadó igény kielégítésére való hajlandósággal, mert hogy ezek között a különbözőnek tetsző ünnepi magatartások között sem eredetüket, sem érdemi tartalmukat tekintve lényegi különbség nincs. Mindössze arról van szó, hogy egyik esetben az erkölcsi normatívák szabályozó rendszerének valamely sajátosságaival mélyebb az azonosulás, míg a másik esetben hűvösebb és érzelmileg ambivalens az elvárásokhoz való viszonyulás.

A családi ünnepek védelmében, különösen Szász János veti el a súlykot. „Az ünneplés — írja — az élet új viszonyai alapján felszínre hozott harmónia átéléséből fakadó boldogságélményt nyújtja.”

Szimuláció és illúzió keltette boldogságélmény ez. Pillanatnyi megfélekedezés az érdekellentétektől megnyomorított életről, a szembenállásokról, konfliktusokról, amelyek feloldhatatlanul ott feszülnek a családon belül is nemek és generációk között.

Persze a valóságról való megfélekedéstől elvitathatatlan bizonyos mérvű örömelemény. Mint ahogy az összetartozás mindenféle demonstrációjában is van valami „felemelő”. Csakhogy emögött szó sincs valamilyen új viszonyok harmonikus átéléséről. Az ünnepi manifesztáció és demonstráció semmilyen formája sem nyújt többet vagy mást az *összetartozás illúziójánál*. A valós és tényleges összetartozás permanens élménye helyett ezt kapjuk mint kárpótlást.

Az életnek ezekben a szimulált perceiben a sehova sem tartozás és a társadalmi gyökértelenség érzése ideig-óráig megszűnik. Az interszubjektív viszonyok kapnak egy kis pezsgést. S ennyiben vitathatatlan az ünnep személyiségeltető ereje. De csak ennyiben. Ez azonban mintegy mellékterméke az ünnepnek. Az egésznek más a célja és értelme.

„Az ünnep: valóságos magatartásból emelt monumentum — írja Ansel Éva —, amellyel az emberek megerősítik egymáshoz fűződő köteleiket.” S végső soron erről van szó, erre megy ki minden, az egymáshoz fűződő kötelek megerősítéséről. Csak nem úgy, nem abban az összefüggésben, ahogyan ezt Ansel Éva értelmezi. Nem feltétlenül és egyértelműen a javára írandó ez az ünnepnek, mint ahogyan ő véli. Hiszen az emberek — paradox módon — annak a hatalomnak, annak az együttélési formának emelnek „monumentumot”, egymáshoz való kötődéseiknek azokat az intézményesen — osztály- és érdekviszonyok által — szabályozott formáit erősítik meg, amelyeket elszenvednek, s amelyen voltaképpen változtatni szeretnének.

Ansel szerint csak a valóságos emberi közösségeknek vannak igazi ünnepeik. Mert, mint írja, „csak ezek a közösségek, csak a bennük egymásra utalt egyének képesek az év bizonyos napjait kivételesen felszabadulttá és örömtelivé emelni”.

Mármost a kérdés nemcsak az, hogy egyáltalában vannak-e ilyen valóságos emberi közösségek, hanem hogy ha volnának is, mi szükségünk

volna ezeknek az ünnepekre. Ha volnának, avagy ha majdan lesznek ilyen közösségek, lényegükből fakadóan feleslegessé fogják tenni az ünnepeket, hiszen általuk az ünnep legfőbb funkcióját vesztené el: közösségtöltő szerepét.

Egyébként az igazi ünnepek hollétét, illetve a valós emberi közösségek mibenlétét illetően Ancsel Éva meglehetősen talányszerűen fogalmaz. Előbb elfogult szavakkal szól az „igazi” ünnepekről, „a nembeli történelmi hagyaték átörökítésének, belsővé tételének kivételes kollektív akusairól” alább néhány passzussal azt fejtegeti, hogy „az elidegenedés birtokába veszi, átítatja, eltorzíja, hivatalossá teszi az ünnepeket is”. Márpedig ott, „ahol nincsenek valóságos emberi közösségek, (...) az ünnepeknek csak a formái maradnak meg: maga a fetiszizált ceremónia zajlik le kiüresedve. Az ilyen akcióból hiányzik a jövő dimenziója, de nem is a valóságos múlt felé fordítanak, nem annak nembeli értékeit örökítik át, hanem alapvetően a fennálló szentesítését, hamis dicsfényvel övezését szolgálják”.

Nem derül ki viszont, hogy az elidegenedést milyen társadalmi formációkra szabadjon értenünk. Vajon kizárólag csak a polgári társadalmak sajátja-e?

És valahol itt szeretnénk visszautalni a társadalomtudományos gondolkodás apologetikus szerepvállalásának örökségére. Arra a gondolati erőtlenségre, ami lehetetlenné teszi konkrét társadalmi jelenségek hátterének konzekvens kifejtését.

Tulajdonképpen egyszerű magyarázata van ennek.

Mivel az ünnep *mindig és mindenütt* politikai szükségleteket elégít ki elsősorban (függetlenül attól, hogy ezek a politikai szükségletek aktuálisan milyen formában jelentkeznek), az apologetikus szerepet vállaló — úgy is mondhatnánk, hogy a „hatalomnak lekötöztetett” — tudomány a valós összefüggések kibogozása helyett ezen politikai szükségleteknek gyárt ideológiát. Ebből a szerepvállalásból fakad a családi ünnepek meghittségének idealizálása éppúgy, mint a népi ünnepek szentimentális eszményítése, ez a magyarázata az állami rendezvények tiszteletudó emlegetésének. Ebből az apologetikus szerepvállalásból fakad az a buzgó körülményeskedés, hogy az ünnep körünkben tapasztalható virágzó formái minden érdemi elmarasztalástól mentesüljenek.

Pedig hát messze még az idő, amikor az embereknek már nem lesz szükségük az együvé tartozás *demonstrálására*, a közösségbe tartozás illúziókkal fűszerezett élményére. Soká lesz még, mire a hétköznapiak olyannyira megszépülnek, olyan gazdag emberi tartalmat nyernek, hogy az ünnepek bizvást a történelem lovtárába kerülhetnek.

Egyelőre még a politikai és katonai demonstrációk virágkorát éljük. És hiába a szemérmes menekvés az ünneplés igazabbnak, meghittebbnek vélt formái felé, nem egyéb ez öntévesztésnél, nem egyéb az ünnep történelmi devalválódásának rafinált mentési kísérleteinél. S mivel, tudva

vagy sem, ez a szemérmes mentési szándék ott settenkedik a *Világosság* „ünnep-számában” is, elsősorban ezeknek a nosztalgiáknak az árnyoldalára szerettünk volna néhány reflexióval rávilágítani.

Persze, lehetett volna máshogy is, sokféleképpen értelmezni és rendezgetni ezt a gondolatgazdag és színes anyagot. Ha mi legnagyobb figyelmet mégis annak a kérdésnek szenteltünk, hogy miként reprezentálódik az ünnep ideologikus háttere, s nem is annyira egy-egy szerzőnél, hanem a tanulmány-összeállítás egészében, akkor ez abból a meggyőződésünkből fakadt, hogy éppen ezen sarkalatos kérdésekben véljük a gondolati erőfeszítés legfőbb értékét, erejét lemérni. S ha elejtett megjegyzéseinkből arra lehet következtetni, hogy sajátos szempontunkat tekintve nincs okunk nagyobb elégedettségre, nem vitatható el az sem, hogy ezekben a — végsősoron mégiscsak első — erőfeszítésekben is ott tapintható már a hétköznapi és ünnep, és emögött társas-személyes létünk érettebb, mélyebb — kritikussabb — értelmezésének lehetősége.

HAGYOMÁNY

EGY TRUBADÚRDAL ÉS NÉPZENEI EMLÉKEI

BODOR ANIKÓ

A véletlen hívta fel a figyelmemet pár évvel ezelőtt egy középkori trubadúrének és egy moldvai esti imádság dallamának feltűnő hasonlóságára. A *Reis glorios c.* trubadúréneket egy svéd lemezgyártó vállalat adta ki a müncheni *Studio der frühen Musik* előadásában¹, a moldvai esti imádságot a Fényes nap immár elnyugodott kezdettel egy 1964-ben megjelent magyar népzenelemezen² hallottam.

Sokáig nem tudtam mit kezdeni a „felfedezéssel”, mert valószínűtlennek tűnt, hogy egy XII—XIII. századi trubadúrdallam napjainkban is hallható legyen, és éppen magyar nyelvterületen. Igaz, az utókorra maradt középkori képzőművészet „kézzelfoghatóbb” termékeivel szemben nem kételkedünk ennyire. Az ásatások, régészeti kutatások fojyomán napvilágra került építészeti maradványok, szobák francia hatást mutató arculata senkit sem hökkent meg, mert természetesen tartjuk, hogy az európai művészet fejlődésében élenjáró francia területek szellemi áramlatai már akkor is eljutottak hozzánk. Az európai haladás szempontjából provinciának tekinthető vidékek is részt vettek a művészeti áramlatok vérkeringésében, ha nem is a főütőér szerepében. A „vezető szerep” a zenére is érvényes. Később, a magyar népzene-kutatásban e téren elért eredményekkel részben megismerkedve, rádöbentem, hogy a véletlennek hitt hasonlóságnak alapja is lehet.

A magyar balladák műfajának kialakulását Vargyas³ összehasonlító eredmények alapján az Anjou-korra teszi. Az Anjou-dinasztia uralmának ideje (1308—1387) nem esik messze időben az említett trubadúrének keletkezésétől. Szerzője, Guiraut de Bornelh neve mellett 1138 és 1215 megkérdőjelezett évszámok állnak. Mint a francia szöíőművelés is, a francia balladák legkésőbb a XV. század végéig, de már a XII. századtól kezdve kerülhettek a magyarokhoz, ahogy a kutatások feltételezik. Miért ne kerülhetett volna át akkor a trubadúrdallam is vala-

¹ Musik och instrument fran medeltid och renässans (Középkori és reneszánsz zene és hangszerek) Riks LPED 1—2 stereo 1970 I A 1. sz.

² Hungarian Folk Music B old. 17. sz.

³ Miért és hogyan történeti tudomány a néprajz? *Néprajzi értesítő*, 1961, 5—19. 1.

milyen úton-módon? A középkori lovagműveltség nemzetközinek nevezhető: a hűbéri udvarokban Európa-szerte a kor divatjának megfelelő zene szólt. Nemzeti jelleg, népi és nem népi akkor még nem tűnnek sarkalatos kérdéseknek.

Az egyházi népénekekkel kimutatott dallamkapcsolatok a népzében még ennél is messzibb múltba vezetnek: a gregorián dallamkincshez. Sok esetben kimutatható ma is énekelt dalokban gregorián dallamképzési elv. Ilyen dallamok lehetnek hordozói világi és vallásos jellegű szövegeknek egyaránt. A dallamfunkciók bizonyos fokú keveredése a népzében is megfigyelhető, akár csak a műzene történetében. Balladáink sokszor kölcsönöznek egyházi használatú dallamokat, de a népzének egyéb területein is találkozunk velük (a szokásdalokban természetesen). A „kölcsönzés” nem tudatos.⁴ Ugyanakkor valószínű, a gregorián ének is egy szélesebb zenei hagyomány szerves része. Mint tudjuk, I. Gergely pápa (590—604) csupán egységesítette és legalizálta a római katolikus egyházban már használatos énekeket.

A tudományos kutatások ilyen bátorító eredményei egy részének ismeretében érdemesnek ígérkezett a trubadúrdallam és a moldvai esti ima véletlennek látszó hasonlóságának „utánanézni”. Az adatkeresés során igen sokféle anyagra bukkantam mind szöveg, mind dallam tekintetében. A rendelkezésre álló irodalmon kívül igyekeztem a vidékünkön fellelhető idevágó anyagot is figyelembe venni, amennyire ezt a zentai gyűjtők eddigi eredményei és a téma kapcsán nyújtott segítsége lehetővé tette. A segítségért ezúton mondok köszönetet.

Akadnak példák, melyek csak a dallam szempontjából vágnak ide, és fordítva: olyanok, melyek csak szövegrokonságot mutatnak. Valamennyit áttekinthető táblázatban közölni lehetetlen volna. Ezért egy külön táblázat a trubadúrdallam közelebbi és távolabbi rokonságának főbb pontjait érzékelteti, a többi idevágó példát pedig egyenként közlöm.

*

A *Reis glorios c.* trubadúrdal Guiraut de Bornelh (1138?—1215?) ún. hajnalnótája (táblázat I. A. — a cikk végén — és 1. sz. melléklet), a trubadúrköltészet szerelmi lírájának egyik válfaja. Dallama és szövege egyszerűbb, népiesebb ágát képviseli a trubadúrlírának. Ismétlődő első dallamsora és refrénje ötsorosá bővítik. Hangterjedelme egy oktávnyi, dór dallam. Sok benne a díszítés (melizma). Szövegsorainak ritmusa 4+6, 4+6, 4+7, 4+7, +7-es tagolódást mutat. A fennmaradt kézirat ritmizálatlan, ritmusa csak az egykorú egyházi zeneelmélet szabályai szerint rekonstruálható. A szöveg tagolódása nyújt legtöbb segítséget a

⁴ „... Annál különösebb ez, mert mind egyházi, mind világi szöveggel több változata van elterjedve... (ti. egy 1674-ből kimutatható egyházi éneknek: B. A.), még sincs adatunk rá, hogy a dallam azonosságát a nép felismerte volna.” K—V 66. o.

dallammozgás főbb állomásainak megállapításához. Az első dallamsorban a kvint szerepe meghatározó jellegű, az első cezéra a kvinten (5) végződik, ugyanígy a második is. Aprólékosabb felosztásnál kiviláglik, hogy a hat szótagos egység is 4+2-re tagolódik, melyből a négy szótagos egység a kvarton (4) végződik, és csak az utolsó két szótag pihen meg a kvinten. A melizmáik révén hasonlóság alakul ki a második négy szótagos és az utolsó két szótagos egység között. Mint mondtuk, az első dallamsor ismétlődik. A harmadik sor hullámszerűen bár, de céltudatosan lefelé tör, hogy az alaphang alá süllyedve megálljon. Ez az alsó szeptim (VII) a második fontos kiemelt pont a dallam mozgásában. A negyedik sor és a hét szótagos refrén is erről indul fölfelé, hogy ívet leírva az alaphangra (1) érjen. A harmadik és negyedik sor egy-egy szótaggal bővül, de így is jól érezhető a 4+4 (+3)-es tagolódás. A harmadik sor első és a negyedik sor második négy szótagos egysége ismét azonosságot mutat. A negyedik sor és a refrén szintén hasonló, csupán a refrén egyszerűbben mondja el mondanivalóját, minthogy kevesebb a szótagszáma, míg a negyedik sor kénytelen kissé magasabban maradni az alaphang felett, hogy a zárást a refrénre bízza.

Az idetartozó magyar példák (táblázat I. BC, valamint 2ab, 3. és 5. sz. mellékletek), két egyházi ének és a moldvai esti ima között eltéréseket ismerhetünk fel. Szövegük vallásos, dallamuk négysoros. A főbb mozzanatok hasonlóak: a kvint és alsó szeptim kiemelt szerepe, a hangterjedelem és tagolódás azonos, de a magyar példák négy különböző dallamsorra oszlanak (ABCD). Ezáltal eltolódás keletkezik az első két sor között a trubadúrdallamhoz viszonyítva. A trubadúrdallam főzárata a kvintről (5) itt a kis tercre (b3) csúszik. Ez a jelenség gyakori a magyar anyagban. Sokszor a kis terc helyettesíti a kvintet olyan dalokban, ahol a kvintváltó felépítés tanúsága szerint az ötödik fokon kellene a főzárlatnak lennie (különösen Erdélyre jellemző)⁵. De lehet másik oka is az eltolódásnak ebben az esetben. A magyar példák első két sora hangterjedelemben bővül, minthogy nem ismétli mechanikusan az első sort. (A felső szeptimen és szexten, valamint a kvarton kívül a kis tercig lekanyarodnak, sőt egyes itt nem közölt rokon változatoknál egész az alaphangig vagy az alsó szeptimig lejutnak, mint az 5. sz. melléklet az első sormetszetnél.) Második soruk viszont a trubadúrdallam első sorának csúcspontján kezd. Mindez arra enged következtetni, hogy a magyar példák első két sora a trubadúrdallam megismételt első sorából toborzódik. Ezt a feltevést a francia Roi Renaud ballada kvint főzárata is igazolni látszik (táblázat III. A). A harmadik és negyedik sor egyezése a trubadúrdallammal még szembeötlőbb, csak itt a refrén elmarad, úgyhogy a magyar dallamok utolsó sorai a francia utolsó és refrénsorának összevonását mutatják. Eltérő a táblázat I. C

⁵ Vargyas, 1958

példája, ahol az alsó szeptime a kvart (4) helyzetesíti, de az utolsó sor itt is ugyanúgy kezd, mint az előző két esetben. Ez az utóbbi dallam szerepel a katolikus népekeskönyvben⁶ is. Furcsa hát, hogy az egy karácsonyi kántáló féldallamon kívül (5. sz. melléklet) eddig nem került elő vidékünkön, pedig dallamára többen — úgy vélik — emlékeznek, hogy halottaknál vagy magánházaknál tartott esti kilencedeken énekelték. A népekeskönyvben Mária-énekként szerepel. Néhány zenetai kántortól kapott értesülés szerint nem túl gyakran éneklük erre felé a miséken.

A trubadúrdallam, mint már említettem, az ún. hajnalnóta (alba = aube = Tagelied) válfajába tartozik: szerelmesek álmát őrző jó barát éneke (lásd az 1. sz. mellékletet). A hajnalnóták általában a szerelmesek együtt töltött éjszakája utáni elválást éneklük meg. Evvel a műfajjal találkozunk a XVI. és XVII. századi virágénekekben⁷ is, sőt a ma hallható népdalok között is előfordul különböző dallamokon, de mindig nagyon hasonló megfogalmazásban (lásd a 4. és 15. sz. mellékletet). A 4. sz. melléklet zárldataiban egyezik a táblázat I. B dallamával, de hangterjedelme nagyobb, szótagszáma nyolc. Vargyas említi⁸, hogy ez a dallam általában hasonló szöveggel szokott előfordulni, erősen pentatonizálódott, de ez lehet utólagos fejlemény is. A vidékünkön eddig előkerült változatok egyik fajtája új stílusú, a másik pedig — a ránk legjellemzőbb — régi stílusú dallamunkon fordul elő (15. sz. melléklet). Itt esetleg érdekes megfigyelni ennek a szinte slágerszámba vehető ötfokú ereszkedő dallamnak egyik ritkább fordulatát a negyedik sorban, ugyanis előfordul, hogy az alsó szeptimről kezd (lásd a 15. sz. mellékletben megadott változatot). Ez a dallamfordulat mifelénk nem gyakori, elvértve találkozunk csak vele, de más, archaikusabb hagyományt őrző területeken a régi stílusú dalokban sűrűn előforduló jelenség a dallammenet szinte bármely pontján, akár mint főzárlat is.

A táblázat I. B és C példái (2b és 3. sz. melléklet) a katolikus népekeskönyvben is szerepelnek a 167. és a 289. sz. alatt, de a 289. szövege más dallamon. Csomasz Tóth⁹ felsorolja az idetartozó dallamok számos változatát, de a táblázat I. B. példáját csupán variánsnak tekinti. Erre az indíték valószínűleg a közös szöveg, Vásárhelyi András Cantilenája, „Angyaloknak nagyságos asszonya” kezdettel. Papp Géza¹⁰ felhívja figyelmünket, hogy ezt a dallamot önálló alakulatnak kell te-

⁶ *Hozsanna*, 167. sz.

⁷ Virágénekek (XVI. és XVII. sz.). Lemez, Hungaroton LPX 18015 A old. 5. sz. „Szól a figemadár (=fülemüle), / Mindjárt megvirrad már, / Fordulj hozzám, rózsám, / Csókolj meg az orcám. // Hajnal jó, / Csak meg ne virradjon, / Hogy az én édesem / Jó utat haladjon. // Elmegyek, elmegyek, / Nincsen maradásom; / Isten veled, kedves / Gyönyörű virágom. — Dallama eltérő, magasan járó kezdőszorral, 9 (b3) 7-es zárlatokkal.

⁸ Vargyas, 1976. I. 237. o.

⁹ RMDT I., 44. I. és 44. II.

¹⁰ RMDT II. 103. sz.

kintenünk, melyet Erdélyben Vásárhelyi Cantilenájára is énekeltek, Ennek a dallamnak közeli népi variánsát Erdélyből Kodály is közölte már az 1942-es Cecília-naptárban, „Angyaloknak nagyságos asszonya” szöveggel. (Közli Szabolcsi Bence is: *A magyar zenetörténet kézikönyve*, Bp. 1955, 13. lap 2. c. sz.) A táblázat I. B dallama azonos a moldvai esti ima (2a sz. melléklet) dallamával. Szövegére mifelénk is találunk szinte szóról szóra egyező változatokat más dallamokon, de inkább mint halottas éneket tartják számon (lásd a 16., 17., 18., 19. sz. mellékleteket). Ritmusuk középkori himnuszritmus 4+6-os tagolódással; izometrikus, négysoros versformák.

Ennek a dallamrokonságnak a másik ága ismét a XIII. századba vezet. Egy XIII. századi kéziratban fennmaradt spanyol dallam és egy Zobor-vidéki ének hasonlóságára Kodály¹¹ hívja fel a figyelmet (táblázat II. A és B, valamint 6. és 7. sz. melléklet). A spanyol dallam tulajdonképpen kétsoros, 8+7 tagolódású (4+4+4+3) és a két sor is csak zárataiban különbözik egymástól. A dallam kiemelt pontjai itt is az 5. és VII. fok, csak itt a hangterjedelem még kisebb. Az egész dal úgyszólván csak a kvinten stagnál. A VII. fok itt a főzárlat, ugyanúgy, mint rövidült magyar megfelelőjében. A magyar dallam második sora jobban hasonlít a táblázat I. példának megfelelő részeire. Tagolódása ennek is 4+4+3, izometrikus két sor. Hasonló dallamot közöl Erdélyi Zs.¹² a kántáló énekek között Moldvából (8. sz. melléklet). Ezekre vagy hasonló dallamokra vidékünkön még nem bukkantunk.

A dallamcsalád következő ágát a táblázat III. ABC és D példái képviselik, Vargyas francia—magyar vonatkozású balladakutatásainak eredményeiből. III. A példánk a francia Roi Renaud¹³ dallama, a III. B magyar megfelelője, a halálra hurcolt menyasszony balladája¹⁴. (Videkünkön ez a ballada se került még elő.) A francia nyolc szótagos (4+4), a magyar hat szótagos (4+2). Dallammenetük nagyjából megegyezik, de a francia tágabb terjedelemben mozog, csúcsa az oktávot is eléri. A franciában gyakoribb a harmadik sor alsó szeptimes zárata, bár ez a zárlat nem állandó, háromféle módon jelentkezik: az alaphangon (1), a moll tercen (b3) és az „alsó hetedik” (VII) fokon, de mindhárom „egyetlen zárattípusnak különböző, de egyenértékű megfogalmazása” (Vargyas). A magyar példa a VII. fokot csak röviddel a zárás előtt érinti, nem a zárlatban, de ez sem kötelező. Kírajzolódhat a dallam anélkül is, hogy az alaphang alá kanyarodna. Ritmusa a szabályos 6/8-os franciával ellentétben ún. „giusto syllabique”¹⁵. Ez a ritmus ős-európai

¹¹ K—V, 68. old. folyt.

¹² E. Zs., 231. sz.

¹³ Marguerite et Raoul D'Harcourt: *Chansons folkloriques francaises au Canada*, Quebec—Paris 1956, No 3.

¹⁴ Vargyas, 1976. II. 11. (140. o.)

¹⁵ Constantin Brailou neves román népzenekutató terminológiája, „Le giusto syllabique, un système rythmique populaire roumain” in „Annuario musical del Instituto Espanol de Musi-

jelenségnek tekinthető, tudniillik a 6/8-os lüktetésű francia példaként is sokszor panaszkodnak a lejegyzők „szabálytalanságokra”. Valószínűleg ez a ritmusmegjelölés vonatkozik a táblázat I. szabadabb tempójú dallamainak előadására is (mint azt a 2a sz. melléklet tanúsíthatja).

A III. CD példák szintén Vargyas idézett tanulmányában szerepelnek. A III. D (9. sz. melléklet) volta vagy gagliarda¹⁶ dallam, a III. C ennek francia megfelelője¹⁷. Ez a két dallam már egy másik nagy dallamcsaládba is tartozik, melynek gyökerei a gregorián primitív antifónákig¹⁸ nyúlnak vissza (táblázat IV. és 11. sz. melléklet). A III. BC és IV. dallamok a trubadúrdallammal az első cezúrák „kvintjellegén” íkívvül már kevés rokonságot mutatnak, hacsak annyit nem, hogy mindegyik esetben lényegében ereszkedő dallammenetekkel állunk szemben, azaz a cezúrák körüli „főhangok” ereszkedő menetével, mely a táblázat IV. dallama esetében (és 9—10. sz. mellékleteinkben) pontosan 4+4 lépcsőzetesen lefelé haladó hang szekvenciáját hozza létre (d, c, h, a—c, h, a, g). A trubadúrdallamban és rokonaiban ezek a hangok nem sorakoznak ilyen szabályosan. „Bonyolultabb problémát állít a francia párhuzam értelmezése: a dallamcsalád francia területen kiikristályosodott és divatba jött egyik ága befolyásolhatta a rokon magyar anyag egyik ágát, anélkül, hogy az egész dallamcsalád kialakulásában meghatározó szerepet töltött volna be.”¹⁹ A IV. táblázati dallam izometrikus felező 12-es sorokból áll²⁰, a hat szótagos egységek dallamai a következő kisformát alkotják: a/bcd/bcd/e. Hasonló jelenség tapasztalható a volta dallamnál is és a táblázat II. B példájában (itt a/bcd/bcv). A trubadúrdallam egységei is mutatnak hasonlóságokat, bár ezek nem azonosak az imént leírt kisformákkal.²¹ A táblázat III. B. és IV. dallama nálunk is megtalálhatók (9., 10., 12., 13. és 14. sz. melléklet).

cologia VII, 1952, 117—118.”. — Ez a ritmus 1:2 ill. 2:1 arányú hanghosszak váltakozása feszes tempóban, de nem szabályos ütemfajtákban.

¹⁶ „A XVI. században járványszerűen elterjedt táncdallam” (K—V, 74. o.). Volta- vagy gagliardaritmusának nevezett hármastemű tánc. A kései reneszánsz és barokk közkedvelt ugrótánc. A gagliarda később stilizált formában a zenekari táncfűzterek (szvitek) egyik tételévé válik.” (*Zenei Lexikon*, Bp. 1965, volta és gagliarda címszavak) A dallamot lásd J I. 122. — északnyugati, palóc, dunántúli és alföldi, mezőségi, székely; Bartók: *A magyar népdal* 209. sz. (Bartók összegyűjtött írásai, közreadja Szöllösy András, Bp. 1966); változatai: Sz. D. V. 1974, 4. füz. 4. példa.

¹⁷ A 13. sz. lábjegyzet alatt idézett műben 12. sz.

¹⁸ Antifóna = a felelgető kórusos zsoltározásban az egyes versek között vagy a zsoltár elején és végén énekelt, hangnemileg (gyakran szövegileg is) a zsoltárral összefüggő ének. (*Zenei Lexikon*, Bp. 1965, antifóna címszó)

¹⁹ Sz. D. V., 1974, 4. füz. 443. l.

²⁰ RMDT II. 130. sz.

²¹ A III BC és IV. táblázati dallamokról részletesen lásd Sz. D. V., 4. sz. példacsoport.

TRUBADÚRDALLAM

Bartha Dénes
Guiraut de Bornelh (1138?—1215?)

Reis glo-ri-os, se - rais lums e clar tatz

Al - - men com-pann si-as fi-zeł-sa iu - da,

Qu'eu non lo vi - pos - la noilz fos ven-gu - - da,

Et ad-es se - ra l'al - - - - - da

2. Bel companho, en chantan vos appel,
Non dormatz plus, qu'en auch chantar l'auzel,
Que vai queren lo jorn per lo boschatge.
Et ai paor quel gilos vos assatge,
Et ades sera l'alba.

Fordítás:

1. Dicső király, igaz fény s világosság,
Hatalmas Isten, Uram, ha neked is úgy tetszik,
Légy hű segítője az én társamnak.
Mert nem láttam őt akkor sem, amikor az éj leszállt,
És mindjárt itt a hajnal.
2. Hű jó barát, dalolva hívlak én,
Már ne aludj, mert szól a madársereg,
Mely erdőn s mezőn siet az új nap elébe,
S tartok a féltő vetélytárs bosszújától,
És mindjárt itt a hajnal.

Az itt közölt dallam a Bartha Dénes által összeállított zenetörténeti antológiából való (ott 8. sz.). Sajnálatos módon az 1. szakaszból kimaradt a második sor szövege. Minthogy a szöveg ófrancia (vulgáris latin?) nyelven van, nem sikerült segítséget kapni, hogy az 1. sz. lábjegyzetben

A föld szín-én s ső-zel-be ma-ra-dott,
s Nap-pa-li fény éj-jel-re vál s-to-zott.
Fá-rad-tak-nak nyu-go - - dal-mal ho - - zott.

2. Minden állat mégy nyugalomra,
Az Istentül kiréndelt álomra,
De (j)én, Uram, úgy mégyék ágyamba,
Míntha mennék gyászos koporsómba.

3. Midőn ágyanak adom a testemét,
Dészka közé zárom életemét,
Hosszas álom érheti szememét,
A kakasszó hozhatja végemét.

Ezt az éneket a 2. sz. lábjegyzetben megadott lemezről jegyeztem le. A lemez nem jelöli az adatközlőket, mert célja a magyar népzene keresztmetszetének bemutatása. Időközben a Magyar Tudományos Akadémia Népzenei Osztályának, Domokos Máriának szíves közléséből értesültünk, hogy a lemezen hallható esti imát teljes egészében Domokos Pál Péter, Rajeczky Benjámint: *Csángó népzene* II. Bp. 1961 közli 6 versszakkal, a moldvai születésű Simon Ferenc Józsefné Fazekas Ilona előadásában. A Kodály-féle variánshoz nem sikerült eddig hozzájutni. A háromszakasos esti imát bővebb változatban Gomboson is ismerik. L. a *Hungarológiai Közlemények* 1977. 32. számában (14. old.), Kovács Ilona gombosi tanárnő gyűjtéséből Penavin Olga adta közre. Nem tesz említést, vajon éneklük-e az esti imát, de a szöveg olykor kiesik a ritusból, így hát nem is valószínű, hogy dallam járul hozzá. Gomboson tehát szintén ima funkciójú a szöveg, míg Ortutay—Katonai *Magyar népdalok* (Bp. 1975) II. kötetében mint virrasztóének szerepel. Lajtha László *Sopronmegyei virrasztóénekek*, Bp. 1956, 101., 101a—c sz. változata idézi sok szövegét. Ezek a dallamok eltérnek, bár hasonlóságot is mutatnak, akárcsak Együdi Árpád *Somogyi népköltészet*, Kaposvár, 1975, 24. sz. lemez mellékletének (490. l.) esetében, akárcsak mifelénk. Úgy látszik, szerepe kettős, mert nálunk is esti kilencedekkel vagy halottas

énekekkel kapcsolatban emlegetik. Ezen a dallamon nem sikerült hozzájutnunk. (Lásd: 14., 16., 17., 18. és 19. sz. mellékletek.)

Szentes—Deák kézirat 1774, 50. lap

2a és b példánk közeli rokona (kivéve a harmadik sor zárlatát) 1774-ből sikerült ráakadni az ún. Szentes—Deák kéziratban, amely ferencendi kántorkönyvnek készült. A kézirat az Országos Széchényi Könyvtár zeneműtárának tulajdona, anyaga eddig kiadatlan. Kottázása kezdetleges, a ritmust nem jelöli. Elnevezését az egyik lapon talált két bejegyzett névről kapta, akik közül az egyik, Szentes Mózes csíki ferencés szerzetes volt. A dallam Vásárhelyi András Cantilenájával párosul. Ez a Cantilena (1508) a Peer-codex (1526) és Tewrewik-codex (1531) 330—337. ill. 77—78. lapján található.²³ Főbb hangjegyes előfordulásai a Cantus Catholici 1651-es (165., 166., 167., 199. l.), 1703-as (254. l.) és 1738-as kiadásában (226. l.).

Első versszaka a Peer-codexből:

Angeloknak nagagws azzonya
 Wr ihunak boldogagws Annya
 Men'oragnak zepheges aytoya
 paradychomnak vagh zeles kapuya.

— közli: RMDT I. 44., II. (248. l.). Az utolsó tizenegy szótagos sor később tízesre redukálódott. A szövegírásban előforduló következtelen-

²³ Régi Magyar Költők Tára I., Bp. 1921, 236—245. lap és jegyz., valamint 503. és 506. lap és jegyz.

ségek, nem tudni, a forrásból származnak-e, vagy a forrásmunkáknak használt RMDT I. sajtóhibái.

A Cantilena gyakoribb dallama (RMDT I. 44. I. és *Hozsanna*, 289. sz.) rokonságban van egy Tinódi-énekkal (RMDT I. 43.), és kapcsolatba hozható az itt idézett dallammal is, melyet Csomasz Tóth későbbi fejleménynek tart, és pusztán az elterjedtebb dallam változatának tekint. Záratai révén rokon dallamát egy 1744-es kiadású kolozsvári református énekeskönyvből idézi (RMDT I. 76. III.). Itt a szöveg XVII. századi ugyan, de dallama XVI. századi nótajelzések segítségével azonosítható.

Cantus Catholici 1651, 107. lap
(RMDT II. 103. sz.)

2a és b példáink közeli rokona (kivéve a harmadik sor zárlatát) „Felvitetett magas menyországba” kezdettel. Az 1651-ben Kisdí Benedek egri püspök segítségével megjelentetett Cantus Catholici-ben a 107. lapon szerepel. (RMDT I. 45., változata a 454. lapon; RMDT II. 103. és *Hozsanna*, 167. sz.) Hasonló dallamon találhatunk halottas énekeket Lajtha László *Sopron megyei virrasztóénekek* c. munkájában (Bp. 1956). Az eddigi források alapján úgy tűnt, hogy a dallam élete Moldvára korlátozódik, de ez a változat azt bizonyítja, hogy általánosabban elterjedt gyakorlatról van szó. A katolikus népénekeskönyv használata ellenére sem sikerült eddig vidékünkön a dallamot fellelni.

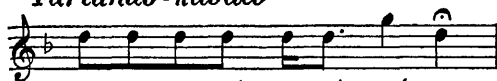
A táblázat I. C dallamát RMDT I. 454. l. szerint, a 3. sz. mellékletet RMDT II. 103. sz. szerint idézzük. A *Hozsanna* 167. sz. 3/4-es ütemben közli a hat szótagos egységek negyedik és ötödik hanghosszának

felcserélésével a következetesen jelentkező hosszú szótag miatt (ahogy a jegyzetben indokolja). Papp Géza véleményét a dallam önálló voltáról már megemlítettük.

K—V

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye
1939, Vikár László

Parlando - Rubato

Há - rom hu - szár a csár - dá - ba

Így gon - dol - ko - dik ma - gá - ba.

Így gon - dol - ko - dik ma - gá - ba:

Ho - va me - gyünk ég - ca - ká - ra ?

2. Egy közülök kitalálta:
Özvegy asszony kunyhójába,
Özvegyasszony kunyhójába,
Hol az ajtó nincs bezárva.
3. Gyer be huszár a házamba,
Itt a divány ülj le rája,
Az ágyam is le van vetve,
Hogy ha akarsz fekügy belé.
4. Nem fekszek le az ágyadra,
Nem költöl fel éjféltájba!
Felköltlek én ojjan jókor:
Éjfél után egy órakor.
5. Éjfél után egy az óra,
Kelj fel huszár, erigy haza.
Még a kutyák sem ugatnak,
Szomszédaim is alusznak.

A táblázati dallamoknál már szó esett erről a melléklettről. Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéből való. Nemcsak záratai révén, de dal-

lamjálásában is rokon, bár hangterjedelme nagyobb. Szövege a hajnalnóták közé sorolja. Vargyas közlése szerint²⁴ a dallam következetesen ilyen típusú szöveggel párosul, és ez önmagában is történeti kapcsolatra enged következtetni. Ritkán a balladáknál is előfordul.²⁵ Dán párhuzama is van, de az az alsó szeptimet nem érinti. Nyilván közös európai dallamtípus megőrzéséről van szó, amit a magyar és a dán területek peremhelyzete magyarázhat. (A dalt lásd még J I., 113. — palóc és K—V, 121.) Szövege nálunk is ismert (15. sz. melléklet). Az 5 (b3) VII zárlatokat lásd még: K—V, 2. 3. (Csík), 130. (Szolnok—Doboka), 159. (Szilággy) és J I., 113. (palóc), valamint 116. (székely és északnyugati, dunántúli).

ÁDVENTI KÁNTÁLÁS

Mohol, 1978, Burány B.

Mészáros Józsefné Dobre Etelka, 42 éves

Mi-kor Má-ri-á-hoz az is-ten an-gya-la,
Ná-zá-ről vá-ros-ból az ég-ből le-szál-tott.

2. Hét szent imádságot Gábrriel találtott,
Ékes köszöntéssel a Szűzhöz így szólla:
3. Üdvöz légy, te kegyes Isten szép lejánnya,
Jessétől származott Ádám unokája,
4. Az Éva asszonnak legtisztább rajzata,
Áron vesszejének megújult világa.

Karácsonyi kántáló, kóringyáló ének, Moholról. Féldallam, de 5 (b3)-as zárлата idesorolja. Mint már előbb is szó volt róla, ez a fajta dallam a kvintről lefelé tart, és eléri az alaphangot is. Második sora nagyjából megegyezik a 2a, b és 3. sz. mellékletünkkel. Felező 12-es sor. Dr. Burány Béla még kiadatlan gyűjteményéből származik. Szövegét vö. MNT II., 314., 316. és 322. (Dallama is rokon.)

XIII. századi kézirat spanyol dallam.

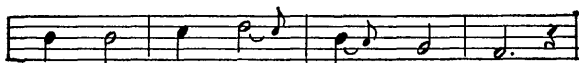
²⁴ Vargyas, 1976. I. 237. l.

²⁵ Vargyas, 1976. II. 705. l. 6. sz.

K—V 68. lap

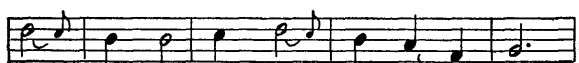
Ben po de Sar-la Ma - ri - a

Gua-rir de to - da po - çon

Pois mad-re do que trill - lou o

o ba - si - lis - que o ara - gon.

(Táblázat II. A) Ezt a példát K—V 68—69. oldaláról idézzük. Forrása Th. Gerold: *La Musique au Moyen Âge*, 1932. Vannak morva és szlovák változatai is.

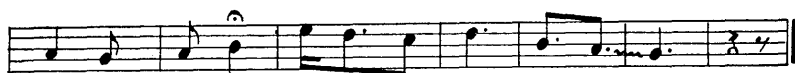
„HAJNALKIÁLTÓ ASSZONYOK ÉNEKE”

Zobor-vidék

K—V 68—69. lap

Né á - luy el kiél szé - mēm-nēk vi - tā - gá,

Mēř māj fōl - kēl pi - ros hāj - nāl csil - lā - gá.

2. Egyik csillag Kostyál János csillaga,
Másik csillag Porús Anni csillaga.
3. Akit adtam, a jeggyűrőt add vissza,
Homály fogta gyémántkövit, nem tiszta.

(Táblázat II. B) Szintén K—V 68—69. oldaláról idézve. (A táblázati dallam a Magyar Népzene 2 lemez IV B 3 lejegyzését közli.) Szövege a párosítókkal is rokon. „Hajnalkiáltó asszonyok” éneke vasárnapi kéz-

fogó vagy eljegyzés alkalmával. Fonóban is éneklük késő éjjel, hogy egymást ébren tartsák. Mindkét változat Zobor-vidéki. Furcsasága a kétsorososság, ami a magyar népdalok túlnyomórészt négysoros strofaszerkezete közt ritkaság. Ilyen kétsoros lakodalmos dallamok a szlovákoknál is találhatók. Szlovák—magyar nyelvhatáron feltételezhető az átvétel, de az egyházi kétsoros zsoltárok is kialakíthatták ezt a formát mindkét népnél.²⁶ A dallam járása, hangterjedelme a XIII. századi kéziratból idézett spanyol dallamon kívül még két irányba utal: egyrészt olyan dallamok felé, melyeknek főzárata VII, legmagasabb pontjuk pedig a kvint vagy szext, másrészt olyan dallamok felé, melyeknél az első szeptimes zárlat később (3. sor) következik, nem a főzáraton (de ott is lehet), a terjedelmük valamivel nagyobb, szeptim, ritkán oktáv (mint I. ABC példánkban), sőt a dallamok kezdetén a kvint szerepe is nyilvánvaló, csak dallamjárásuk eltérő az itt bemutatottaktól. Mindkét csoportra találunk példát Vargyas balladatudatásaiban.²⁷ A felsorakoztatott VII főzáratú példák földrajzi elhelyezkedése: Moldva, Nagyszalonta, Zobor-vidék, Baranya, két román és egy dán dallam. Jelentkezhetnek mint balladák, lakodalmosok és kötött formájú siratók. „Ilyen járású dallamokat — főzárlat a VII. fokon, VII—5, 6 hangterjedelem — nemcsak Kelet-Európában kereshetünk, hanem archaikus nyugati dallamok között is” — figyelmeztet bennünket Vargyas.²⁷ Itt érdekes még megemlíteni egy előadásbeli sajátságot a Zobor-vidéki „hajnalkiáltó aszszonyok” énekében, hogy itt-ott „kakaskukorékolást utánoznak²⁸, és ez a kukorékolás az ének végén ugyanaz, mint a balkáni népek egy vagy több szólamú előadásában az „izvikivanje”, mely a hangot meghatározatlan magasságba visításszerűen felkanyarítja.

A harmadik sorban bekövetkező alsó szeptimes zárlatú csoport főleg betlehemes és vallásos jellegű énekekből áll. Főként erdélyi területekről származnak, valamint az 1651-ben kiadott Cantus Catholiciben és egy másik XVII. századi kéziratban az ún. Túróci-Cantionalé-ban található.

MÁRIA ALTATÓJA

E. Zs. 231. sz.
Mekényes (Baranya), 1971.

Poco parlando ♩ = cca 120-126

²⁶ Manga János: *Zoborvidéki lakodalmos énekek*. Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára, Bp. 1943, 201. l.

²⁷ Vargyas, 1976. I. 233. l. (23. sz. táblázat) és ugyanott 230. l. (19. sz. táblázat)

²⁸ Magyar népzene 2 Hungaroton IV B 3b

cintor = lat. cimiterium = temető

Közeli rokonságot mutat a 7. sz. melléklettel és az ott felsorolt dalmcsoportokkal. Ismét csak Moldvából való, a moldvai származású Simon Ferenc Józsefné Fazekas Ilona éneklő, mint valószínűleg a 2a példát is. Erdélyi Zsuzsa könyvében a Kántáló énekek c. fejezetben szerepel mint „Mária altatója”. Hosszú szövegének itt csak első szakaszát közöljük. Az adatközlő nem mindig éneklő, ha csak elmondja, nem ismétli a sorokat. Rokonságot mutat ezzel a dallammal ugyanebben a könyvben a 232. számú példa²⁹ is.

BETLEHEMES

Oroszlámos, 1978, Burány B.
Holló János, szül. 1903-ban

♩ = cca 120

2. Igyál Titöre*, itt meg nem ázol,
Igyál Koridon, itt meg nem fázol!
Igyál Titöre, itt meg nem ázol,
Igyál Koridon, itt meg nem fázol!

* Titöre, Kordion = vergiliusi pásztornevek: Tityrus ill. Korydon. A betlehemes játékokba az iskoladramákból kerülhettek.

²⁹ E. Zs., V. fejezet 231. sz.

3. De az a másik málével tartott,
Italul pedig csak savót hozott.
De az a másik málével tartott,
Italul pedig csak savót hozott.
4. Igyál hát öreg, itt meg nem ázol,
Igyál, Koridon, itt meg nem fázol.
(A dallam első felére)
5. A gazdasszony is készül már arra,
Jó gondja vagyon a pásztorokra,
Egy vagy két kolbászt készít számunkra,
Egy vagy két kolbászt készít számunkra.

Ez a példánk a táblázat III. D dallamának megfelelője a bánáti Oroszlámosról. A táblázat III. ABC példái Vargyas már említett munkáiban találhatóak.³⁰ A francia ballada magyar megfelelője a halálra hurcolt menyasszony, vidékünkön eddig még nem került elő. A III. D táblázati példa forrásairól már előbb beszámoltunk. Ez a volta vagy gagliarda dallam nagyjából egyforma minden eddig előkerült fajtájában. Hangterjedelme lehet szűkebb, mint a táblázat III. D esetében, vagy tágabb, mint ebben a példában is. Előfordulhat kis vagy nagy terccel, illetve szexttel. Szövegét vö. MNT II. 729. sz.

LAKODALMAS

Horgos, 1972. Bodor A.
Krekuska György, szül. 1923-ban

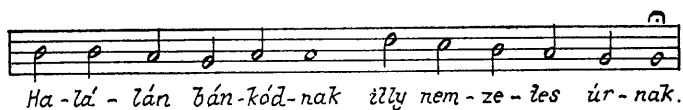
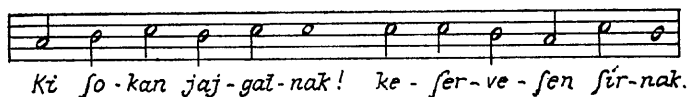
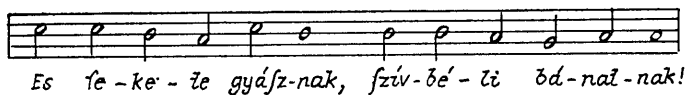
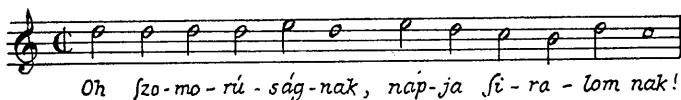
³⁰ Lásd az 5. és 14. sz. lábjegyzetet

2. Ha szépet vész, soknak tetszik,
 Hol nem véled, ott megjegyzik,
 A derekát átölelik,
 Még azonban titkon — titkon mézed is megeszik.

Húzd rá!

Rokona a volt dallamnak, de ritmusa az ún. lengyel mazurkaritmus (mint eddig tartották), azaz jóni metrum.³¹ Kisebb eltérésekkel megtaláljuk a dallamot Pálóczi Horváth Adámnál³² és az MNT sorozatban.³³ Horgoson is mint lakodalmas dalt hallottunk. Ez is szimmetrikus tagolású, de nyolc szótagos. Utolsó sora eltérő ritmusú.

Illés István: Hallottas ének, 1693.
 (RMDT 130. sz.)

(A táblázaton IV.) Papp Géza³⁴ Illés István esztergomi kanonok 1693-as nyomtatású halottas énekeiből idézi. Ez a dallam és családja már csak az előző példák révén hozható kapcsolatba a bemutatott példákkal. Külön nagy csoportot képvisel, önálló építkezési elvvel, melynek tagjai különböző korokban esetleg különböző rendeltetéssel születtek. Túlnyomórészt szertartásos jellegűek, de maga a mód, ahogyan létrejönnek kisebb-nagyobb terjedelemben, a gregorián antifónáig vezet visz-

³¹ Domokos Pál Péter: Jóni metrum a magyar népzeneben, *Ethnographia*, 1964. 3. sz. 402—418. o.

³² Pálóczi Horváth Adám: *Ötödfélszáz énekek 1813* (kritikai kiadás jegyzetekkel, Bartha Dénes és Kiss József, Bp. 1953)

³³ Lakodalom III/A 475. sz.

³⁴ RMDT II. 130. sz.

sza.³⁵ Ezért Illés halottas éneke nem tekinthető forrásnak, csak egy széles körű gyakorlat alkalmazása írásos emlékének. 11. számú mellékletünk felező 12-es sor, ahol hat szótagos egységek játékát figyelhetjük meg. Ennek szép példájával találkozunk egy zentai altatóban.³⁶ A forma fennmaradását az énekeskönyvi halottbúcsúztató is támogatta.

Egyházaskér, 1972. Tripolsky G.
Karácsonyi Pálné Horváth Ilona, szül 1901-ben

♩ cca 192

Már el - me - gyek az ö - röm be

Pa - ra - di - csom nak ker - té - je - be,

Le - szek Is - ten - nek ked - vé - ben

Le - szek Is - ten - nek ked - vé - ben. f

2. Immáron beteljesedék,
Ami régen megmondaték,
Hogy mék halálnak fizetnék
3. Keresztyén hitnek jutalmát,
Örök élet koronáját,
Már elvette boldogságát.
4. Lelkem Ábrahám keblében,
Testem pedig nyugszik földben,
De vagyok oly reménységben,
5. Onnén, hogy még föltámadok,
Jézus Krisztussal vigadok,
Azért lelkemnek így szólok:

³⁵ Sz. D. V., 1974, 438. 1. és folyt.

³⁶ Dr. Burány Béla: *Hej, széna, széna* — 120 magyar vajdasági gyermekjátékdal, a Zentai Múzeum kiadása, 1973, 102. sz.

6. Siess a boldog városba,
Ahová be vagyok írva,
A mennyeknek országába!
7. E városnak boldogságát,
Tündöklését, ragyogását,
Sok írás mondja mivoltát.
8. Drága szép lakóvárosunk,
Hol Istennel együtt lakunk,
Kinek dicsőség adassék.
9. Drága szép lakóvárosunk,
Hol Istennel együtt lakunk,
Krisztus is örökös társunk.
10. Tovább nincsen kevélség,
Nem uralkodik az ínség,
Szeretet lesz az elégség.
11. Abban úgymond nem szükséges,
Nap és Hold nem kellemetes,
Krisztus benne fényesség.
12. Nincsen sántaság, betegség,
Nem uralkodik az ínség,
Szeretet lesz az elégség.

Amen

Ez a mellékletünk az előzőnek rokona, de nyolc szótagos halottas ének. Tripolsky Géza kiadatlan gyűjteményéből való. A háromsoros szöveg a dallam miatt négy sorossá bővül, az utolsó sor ismétlődik.

Felsőhegy, 1972, Burány B.

Nagymélykútiné Kanász Franciska, 78. éves

$\text{♩} = 120$

1) Szól-nak a ha-ran-gok, szé-per zön-ge-dez-nek

A kí-sé-rők u-tán el-jöl-zel te-mel-nek

Jó le-gény paj-tá-sim, kedves lány paj-tá-sim,
 Tö-le-tek el-vá-lok
 2.) Most már e-mel-jé-tek földből lett tes-te-mel,
 Hervadt vi-rá-go-ka, te-mes-sé-tek ő-ke,
 An-gya-lok föl-vi-szik is-ten-hez lel-ke-mel,
 Ti fá-radtság-fo-ka! Az Is-ten fi-zes-se meg! f

Halottas ének, felező 12-es. A szöveg nyilván kántori szerzemény, a felező 12-es sor a kántori búcsúztatóknak általában szabványos. Dr. Burány Béla gyűjtése.

Mohol, 1976, Burány B.
 Vlastity Károlyné Zélicity Klára, 47 éves

Poco rubato ♩ = cca 192

1-me le-menő a fé-nyes nap,
 Fel-ke-l-e még ne-kem hől-nap?

Zélicity Istvánné

Az előző dallamoknak rokona. Itt már a régi stílusú, nyolc szótagos népdalok első sorának hatását is érezzük. Szövege tartalmilag rokon a 16., 17., 18. és 19. sz. énekével. Dr. Burány Béla kiadatlan gyűjtése. A moholi Vlasity Károlyné és édesanyja énekelték kevés eltéréssel. A felező 12-es sorral szemben itt rövidült formáról van szó: a sorvégek záratai (c, h, a, g) a táblázatnál tárgyalt cezurák körüli főhangok ereszkedő szekvenciájának a felét hozzák létre.

Oromhegyesi folklórszeminárium 1976.

Balázs István 74 éves és felesége,

Dávid Etelka, 71 éves

Parlando

Al - ko - nyo - dík, még sincs es - ze,

Hoz - zám ü - zenl egy mē - nyecs - ke,

Hoz - zám ü - zenl egy mē - nyecs - ke,

Mēn - jek el hoz - zá es - zé - re.

2. Mēn jek el hozzá estére,
Készen vár a borpecsenye,
de Készen vár a borpecsenye,
Kíszen van a szerelémre.
3. A juhász ezt meggondolta,
El is indult patrómódra,*
ha Békopogtat patrómódra;
— Szívem, itthonn-é a gazda?
4. Nincsen itthon, csak gyík ke bé,
Vetve (j)az ágy, csak heverj lē,
ha Kerüjjön kend az ajtóra,
Ki (j) is nyill az könnyű szóra.
5. Ki (j) is nyill az könnyű szóra,
Könnyű szóra egy pár csókra.
Vesse kend lē a subáját,
Hagy húzom le a csizsmáját!

* patró = patról = járőr

6. — Nem vetem lē a subámat,
Nem húzod lē a csizsmámat!
— Talán bizon attul fél kend,
Hogy maj nagyon elalszik kend?
7. Fölkötöm én kendēt jókor,
Éjfél után egy órakor,
Fölkötöm én kendēt jókor,
Éjfél után egy órakor!
8. — Éjfél után egy óra má,
Kejjen kend föl, mennjen ke má,
Még a kutyák sēm ugatnak,
Az irigyek mind alszanak.

Csak szövegének szempontjából sorolható ide. A táblázati összehasonlításnál több szó esett róla. Elbeszélő jellegű, összefüggő tartalmú, ami a lírai dalok általában laza versszakkapcsolatánál ritkaság. Utolsó versszaka jellemző a hajnalnótákra. Vö.: HH 5—7. sz. és jegyzetei 440—444. l., valamint Szküv. 27. l. K—V 121., J I. 113. Dallamát lásd: HH 1—6., 1—5. j., 84. j., 184., 186., 187., Szküv. 53. l. NH 1—12., J I. 80., K—V 116. A megadott változatot a negyedik dallamsorban lásd HH 440. l. és HN 1. sz.

HALOTTAS ÉNEK

Zenta, 1968, Burány B.
Csizsók Istvánné Surján Piroska, szül. 1911-ben

Rubato

2. Az estének végóráját éltük,
A holnapot vajjon mi megérjük?
Ha te, szent Szűz, rajtunk nem könyörülsz,
Vagy az élet könyvéből kitörülsz.
3. Tudjuk, szent Szűz, hogy sokat vétkeztünk,
De tebenned szüntelen reméllünk,
Mert tégedet szent fiad meghallgat
Pedig üdvöt csupán csak Ő adhat.

„Nem emlékszem mostan a többire... hosszú szóval van ez... Ezt leginkább este, úgy virrasztás alkalmával,... akkor éneköltük, mikor még házba vótak a halottak ravatalozva, és ott ugyé hosszabb időt eltöltöttünk, ugyé, ott órák hosszát... ugyé... béméntünk 6 órákkó és akkó 10-ig, néhol 11-ig vót a rokonság, szomszédtság, s akkor ugyé több időt tőtöttünk, úgy, hogy akkor több énekre vót szükség.”

HALOTTAS ÉNEK

Zenta, 1978. Burány B.

Kelemen András, szül. 1895-ben, földműves-kántor

Poco rubato $\text{♩} = \text{cca } 108$

A fé-nyes nap im-már le-nyu-go-dott,
A föld szín-tén sö-tél-ber ma-ra-dott
Nap-pa-li fény éj-jel-re vál-to-zott
Fá-rad-tak-nak ny-go-dal-maž ho-zott.

2. Minden állat megy nyugalomra,
Az Istentől kirendelt állomra,
De én, Uram, úgy megyek ágyamba,
Mínta mennék gyászos koporsómba.

3. De mostan én erős és friss vagyok,
De magamnak több napot nem hagyok,
Azt gondolom, minden nap utolsó,
Még az éjjel kellhet a koporsó.

Ezek a mellékletek egészen a 19. sz.-ig Dr. Burány Béla segítségével kerültek elő „rákérdezéssel”. Mind halotti énekek. Dallami szempontból két csoportra oszlanak: 16—17. és 18—19. sz. Érdekes megfigyelni, hogy az ABBA forma ellenére sem új stílusú dallam. A nálunk „Kismargita” néven ismert balada dallamának variánsa (K—V 94. — ismétlődő sorok, kvintváltás nélkül, J. II. 34. — általános, Szküv. 28. és 79. l. és HH 41. sz.). Különösen középső sorai jellegzetesek, melyek a szélső soroknál sokkal állandóbbnak tűnnek. Ezt bizonyítja egy óvodás karácsonyi dal is, melyet emlékezetből mellékelek (16—17. függelék).

A „Kismargita” másik szokványos dallamát, mely az egyházi népénekek szintén rokon, lásd HH 42—43. sz. K—V 147. J I. 47. — általános, HN 15., 62. 16—17. sz. példánk eltérő dallamjárásuk ellenére is rokonságot mutatnak 2ab és 3. sz. mellékleteinkkel: a kvint szerepe itt is kiemelt, sőt, a második sor kezdése is hasonló.

A 16. és 18. szövegeket vö. E. Zs. 208. sz. A „Te lucis ante terminum...” kezdetű breviáriumi himnusz kevésbé ismert fordítása. Forrását egyelőre nem ismerik, újabb keletűnek tartják (*Ethnographia* 1971, 3. füz., 373. l.).

HALOTTAS ÉNEK

Egyházaskér, 1978., Burány B.
Mihók Antalné Kis Mária, 79 éves

A fé-nyes nap ű-ünk el-tá-vo-zott
Az ó fény-jé - től min-kei el - ha-gyott,
De nem tud-juk, lát-juk-e má' tőb-bé,
Vagy ha - lál - nak ju-ünk kör-me kö - zé.

2. Az estének végórát éltük,
De holnapot nem tudjuk, megérjük,
Ha te, szent Szűz, rajtunk nem könyörűsz,
Vagy az élet könyvéből kitörűsz.
3. Te vagy ó, Szűz, a bűnösök anyja,
A szomorúk, árvák pártfogója,
Ne hagyj minket e sötét éjjelben,
Hogy meghaljunk förtelmes bűnünkben!
4. Ó Mária, kedves édesanyánk,
Az éjszaka, kérűnk, vigyázz reánk!
Jaj, mert akkor vége lesz lelkűnknek,
Ha te nem szólsz kedves szűlöttednek.
5. Tudjuk, szent Szűz, hogy sokat vétkeztűnk,
De tebenned szűntelen remélűnk,
Mert tégedet szent fiad meghallgat,
Hogy nyugodjunk szent palástod alatt.

(18-b sz.: ugyanerre a dallamra, ugyanő)

1. A fényes Nap immár lenyugodott,
A Föld szintén sötétbe maradott,
Nappali fény éjjelre változott,
Fáradtának nyugodalmat hozott.

XII.v. XIII.sz. TRUBADÚRDALLAM

I. A (REIS GLORIOS) 1(VII)

B (ANGYALOKNAK NAGYSÁGOS ASSZONYA) VII SZENTES - DEÁK KZ. 1774

C (FELVITETETT MAGAS MENYORSZÁGBA) 4 CANTUS CATHOLICI 1651

II. A (BEN PO DE SANTA MARIA) 5 VII SPB. SPANYOL DALLAM XIII SZ. KZ.

B *Rubato* (NE ALUDJ EL...) 5 VII ZOBORVIDÉKI LAKODALMAS

III. A *d = 60* (ROI RENAUD) 5 VII FRANCIA BALLADA

B *Poco Rubato d = 140* („RÁKÓCI KIS ÚRFI”) 3 1 MAGYAR BALLADA

C *d = 58* (LA PASSION DE JESUS CHRIST) 2 VII FRANCIA DALLAM

D *d = 125 - 168* (ELMENT A KÉT LÁNY) 2 1 VOLTA DALLAM

IV. (OH SZOMORÚSÁGNAK, NAPJA SIRALOMNAK) 2 3 ILLÉS 1693

2. Minden állat megy nyugodalomra,
Az Istentől kirendelt álmra,
De én, Uram, úgy megyek ágyamra,
Mintha mennék gyászos koporsómba.
3. Mert noha most erős és friss vagyok,
Már több napot magamnak nem adok,
Azt gondolom, minden nap utolsó,
Még az éjjel kelhet a koporsó.
4. Midőn ágynak adom én testemet,
Deszka közé záratom életemet,
Hosszú álom érheti szememet,
A kakasszó hozhatja végtemet.
5. Vessünk számot hát, édes Istenem,
Hogy lelkeket ne kelljen féltennem,
Hogy lehessen bátrabban szólanom,
Midőn meg kell Te előttem állnom.
6. Színed előtt minden nap elesek,
De Te lettél, Atyám, már kezesem,
Ha megölsz is, mindég benned bízom,
Szent véredre futok, ha szomjazom.
7. Napkeltétől egész napnyugtáig,
Szent nevedben bíztam én fáradtig,
De megbocsásd, mert szívemből bánom,
Könnyek miatt nincs szememben álom.
8. Az ágyamba zokogva költözöm,
Vánkosomat könnyekkel öntözöm,
Ha megtartsz holnapi napodra,
Nem fordítom azt megbánásodra.
9. Ne szólíts ki, Uram, készületlen,
Vezess előbb az enyhítő kútra,
Hogy juthassak mennyei utamra,
Úgy bocsáss el engem a nagy útra.

HALOTTAS ÉNEK
(Virrasztáskor és temetés után)

Mohol, 1978, Burány B.
Mészáros Józsefné Dobro Etelka, 42. éves

A fé - nyés nap i - már le - nyu - go - dott,
A föld szí - ne ső - tész - be ma - ra - dott,
Nap - pa - li fény éj - jel - re vál - to - zott,
Fá - rad - žak - nak nyu - go - dal - mal ho - zott.

2. Minden állat megyen nyugovóra,
Az Istentől kirendélt álomra,
de Én is, Uram, úgy megyek ágyamba,
Mintha mennék gyászos koporsómba.
3. Mert noha most erős és friss vagyok,
De több napot magamnak nem hagyok,
Azt gondolom, minden nap utolsó,
Az éjszaka köllhet a koporsó.
4. Midőn ágynak adom a testemet,
Deszka közé záratom lelkemet,
Hosszas álom érheti szememet,
A kakasszó hozhassa végemet.
5. Vessünk számot hát, édes Istenem,
Hottégedet ne kölljön féltennem,
Hogy lehessen bátran ott szállani,
Midőn nekem Te (j)előtted állni.
6. Színed előtt minden nap elestem,
De Te lettél, Atyám, a kezesem,
Ha meg is üt, mindég benned bízom,
Szent nevedre futom, ha szomjazom.

7. Napkelettől egész napnyugatig,
Szent nevedben bízom én bár addig,
De megbocsásd mert szívemből számon,
Könnyem miatt szemembe nincs álom.
8. Az ágyamba zokogva költözöm,
Vánkosomat könnyekkel öntözöm,
Ha megtartasz holnapi napodra,
Nem fordítom azt megbántásodra.
9. Ne szólíts ki, Uram, készületlen,
Vezess előbb az enyhítő útra,
Hogy juthassak a mennyei jussra,
Úgy bocsájs el engem a nagy útra.

„Tanútam egy 60 éves öreg nénitül, az meg az anyjátul tanúta.”

Dallamaik már más csoportba tartoznak, és ezeknek a dallamoknak az élete maga külön tanulmány tárgyát képezhetné. Kapcsolataikat felsorolni itt túl terjedelmes lenne. A betlehemes játékokban gyakoriak. Az egyházaskéri változat utolsó sora a 16—17. sz. mellékletek szélső sorával egyezik.

A 2a, 17., 18b és 19. sz. szövegek állandósága különböző területeken énekeskönyvi használatra enged következtetni. Valószínű forrása „Három Istenes Énekek”. Budán, Bagó Márton nyomdájában nyomhatták a múlt század második felében — jegyzi meg Lajtha idézett könyvében. Sajnos, a fordítás forrására nem sikerült rálelni. Nyilvánvaló, a „Te lucis ante terminum . . .” (*Liber Officii* 1937, 228—230. l.) kezdetű esti himnusz magyar fordításainak (átköltéseinek?) egyike ez is, mint a „Mivel már besötétedett” kezdetű változat és a népénekeskönyv 278. sz. dala. Az e számok alatt közölt változatok mindkét szövegét ismerik Egyházaskéren. 18. sz. mellékletünk mindkét szövegét ugyanaz az adatközlő énekelte.

*

Az itt elmondottak után többféle tanulság kínálkozik.

A nyelvterület peremvidékei (pl. Moldva, Zobor-vidék) általában archaikusabb hagyományt őriznek. Ilyen hagyomány a központi területeken csak elvétve fordul elő. Bizarrnak tűnő zenei régiségek felfedezése jelenünkben részint azért lehetséges, mert a dallamok konzervatívabb, nemzetközibb arculata elég jól nyomon követhető a múltba, és bár nem oly kézzelfoghatók, mint a hajdani korok előkerült képzőművészeti termékei, bizonyos szempontból még mindig élő hagyományt képviselnek. A középkori zene, mint már említettük, nemzetközi jellegű, mű-

helyei megvoltak szerte az akkori Európában. Különböző nemzetiségű népi dallamok egyezésének nemcsak a kölcsönhatás lehet a magyarázata. Olyan anyag, melyben középkori műzenei vagy gregorián összefüggéseket tudunk kimutatni, lehet középkori egységes zenekultúra emléke is.³⁷

A népzene kutatók egyik vitatott kérdésére is részben választ kapunk, hogy ti. a népzene csupán a felsőbb osztályok zenéjének „lecsapódása”-e vagy fordítva: a népzene a felsőbb osztályok „nemesítik” műzenévé. A kölcsönhatás népzene és műzene között a zenetörténelem folyamán megvolt, és meg is marad, amennyiben népzene mint a kollektív népi kultúra szerves termékére számíthatunk a jövőben is. Mint láttuk, az egyházi és lovagi — már szerzőhöz kötött — zene is szélesebb, népiesebb hagyományból merített, viszont a néphagyomány is magáévá tett különböző műzenei termékeket különböző korokból. A kollektív jellegű népműveltség konzervatívabb, nem olyan gyorsan változó, mint az európai művészet egyéniséghez kötött csúcsteljesítményei, melyekhez mi a haladásunkat viszonyítjuk, és amelyek nem mindig tükrözik egy bizonyos kor társadalmi többségét és ennek fejlettségi fokát, hanem azon jóval túlmutatnak. Életünk, gondolkodásunk számos területén kísér bennünket múltunk, sőt elődeink múltja is, természetes hát, ha egyes momentumaira zenei gondolkodásunkban is rámutathatunk.

Az ilyen messzi múltba utaló hagyomány közvetítésében nagy szerep jut a vallásos közegnek. A vallásosság (nem okvetlenül a hivatalos egyházi nézetek hitvallása) a világ legősibb jelensége, és nemcsak „hittértett” népszokásainkban találunk pogánykori, mitológiai elemeket, de magában a legalizált vallásban is. Az egyház intézményesítő szerepe sok vallásos használatú dallamot megőrzött a különböző korok zenei divatjának pusztító hatásától. „Másképp távoli múltba eső hagyományokat őrzünk, melyeknek — mint a gregorián éneknek is — intézményes háttérük van, ami megóvjá őket az esztétikai bírálatoktól. Ezeknél az esztétikai szempontok másodlagos jellegűek. Ha valaki pl. egy nemzeti himnuszt mint zeneileg sikertelent és banálist elutasít, azt hamarabb éri az a gyanú, hogy anarchista beállítottságú, mint hogy kifinomult a szépérzéke. Az intézményességnek az a tendenciája, hogy esztétikai értéké váljon, vagy ilyennek álcázza magát.” (Dahlhaus)³⁸ Az olyan dallamok, melyek funkciókat viselnek, csak maga a funkció megszűnésével tűnnek el, vagy annak módosulásával, tartalmi változásával szorúlnak háttérbe, vagy cserélnek szerepet. Ezzel nem állítjuk, hogy a ma is hallható énekek egyikét-másikát ugyanúgy halljuk, mint pl. a korai középkorban vagy esetleg még korábban. De a művészet — akár egyéni, akár közösségi — nemcsak egy bizonyos kor bizonyos társadalmát tükrözi, hanem annak múltbeli emlékeit is.

³⁷ Lásd a 35. sz. lábjegyzetet

³⁸ Carl Dahlhaus: *Musikästhetik*, Köln, 1967, 145—147. o., szabad fordítás, B. A. Az egész munka szerb fordításban megjelent: Treći program Radio Beograd, 1972 telén, 419—508. o.

A népdalkincs különböző rétegeit nem őrzi egységesen az egész nemzeti nyelvterület. Ez az oka annak, hogy vidékünkön, a polgárosultabb Bácskában főleg új stílusú népdalokat hallhatunk (vagy műdalokat), mert a társadalmi-gazdasági fejlődésben átalakult parasztságnak a művészi igényei is megváltoztak. Más területeken, ahol ez a változás később következett be, jóval több archaikus hagyományt találunk. Másrészt törvényszerű, hogy a különböző korok bármennyire is sekélyes zenei divatja az ilyen zeneileg legkonzervatívabb hagyományt őrző rétegeknél folklorizálódik leginkább, mint pl. a népies műdal vagy a magyar nóta. A társadalmi „feltörni akarásnak” ez is egy megnyilvánulása. A hagyományőrző réteg életformája átalakul, és az új kultúrigények elfelejtetik a régi hagyományok ápolását. Ez természetes folyamat, azonkívül pedig szocialista forradalmunk egyik célkitűzése, hogy ezt a folyamatot meggyorsítsa. Az értelmiségi réteg feladata hát, hogy a társadalmi termőtalaját vesztett régi népi kultúra értékeit a feledéstől megmentse. Pesszimizták nem vagyunk ugyan, még nem tartjuk úgy, hogy a népdalok utolsó órájukat élik, de nem tudni, hogy a kialakulófélben lévő új, szocialista embertípus, amely régi béklyóitól megszabadulva egyéniségében kiteljesedik, mikor és hogyan talál módot arra, hogy egyéniségét és közöségét olyan fokon olvassza egybe, hogy annak művészi termékei általánosan nevezhető, színvonalas közösségi kultúrát képviseljenek a maguk nemében.

IRODALOM, FORRÁSOK

- Bartha Dénés: *A zenetörténet anatóliájája*, Bp. 1974.
- E. Zs. Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék* — Archaikus népi imádságok, Bp. 1966
- HH *Hallották-e hírét?* — Pásztordalok, rabénekek, balladák — Sajtó alá rendezte dr. Burány Béla, a Zentai Múzeum és a Forum Könyvkiadó közös kiadása, 1977.
- HN Kiss Lajos: *Horgosi népdalok*, a Zentai Múzeum kiadása, 1974.
- Hozsanna *Hozsanna*, teljes kottás népénekeskönyv a Harmath—Sík „Szent vagy Uram!” énektár énekeivel, kibővítve más régi és újabb gregorián dallamokkal, valamint a szentmise olvasmányközi énekeivel, Bp. 1974.
- J—I., II. Járdányi Pál: *Magyar népdaltípusok* I. és II., Bp. 1961.
- K—V Kodály Zoltán: *A magyar népzene*, a példatárat szerkesztette Vargyas Lajos, Bp. 1971.
- MNT II. *A Magyar Népzene Tára* — jeles napok II., Bp. 1953.
- MNT III/AB *A Magyar Népzene Tára* — lakodalom III/AB, Bp. 1955.
- RMDT I. *Régi Magyar Dallamok Tára* I., Csomasz Tóth Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*, Bp. 1958.
- RMDT II. *Régi Magyar Dallamok Tára* II., Papp Géza: *A XVII. század énekelt magyar dallamai*, Bp. 1970.

- Szküv. *Száraz kútgém, üres válú* — juhásznóták, betyárdalok, balladák Zentán és vidékén, a Zentai Múzeum kiadása, Zenta, 1966.
- Sz. D. V. Szendrey—Dobszay—Vargyas: Balladáink kapcsolatai a népénekekkel, *Ethnographia*, 1974, 4. füz.
- Vargyas, 1958. Vargyas Lajos: Egy francia—magyar dallamegyezés tanulságai, *Néprajzi értesítő*, 1958, 155—160. l.
- Vargyas, 1976. Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa* I. és II., Bp. 1976.

L E M E Z E K:

1. Hungarian Folk Music — Qualiton LPX 1187, Bp. 1964.
2. Magyar népzene 2 — Hungaroton LPX 18001 — 04 — UNESCO cooperation.

A VAJDASÁGI ÉPÍTÉSZETI SZECESSZIÓ TÖRTÉNETÉBŐL (II.)

A SZABADKAI ZSINAGÓGA

A szecesszió vajdasági emlékei között kiemelkedő helyet foglal el a szabadkai zsidó imaház. Ezt az épületet pontosan a századfordulón tervezték, és a szecesszió építészetének erős előretörését jelentette. A zsinagógával egyidőben vagy később épülő néhány rendkívüli létesítménnyel Szabadka mind erősebben, a többi vajdasági város pedig valamivel kisebb mértékben viseli majd magán ennek az érdekes stílusnak a jegyeit. Az első világháború megszakítja majd ezt a folyamatot, s a szecessziónak a modern építészet formálásában betöltött szerepe vidékünkön elhomályosul. Inkább mint a történelmi stílusok fényűző fináléjaként emlegetjük, ami viszont a szabadkai zsinagóga esetében teljesen téves.

A szabadkai zsinagóga a modern építészet határköve Vajdaság területén. Mint műemléknek, 1975-ben megállapították különleges társadalmi jelentőségét, a törvény védelme alá helyezték, és a Tartományi Műemlékvédő Intézetben 02-241/2-75 sorszámmal tartják nyilván. Az Októberi forradalom terének délkeleti részén találjuk, a kísérő épületet pedig a Dimitrije Tucović utca 13-as szám alatt.

A zsinagóga építésének ötlete már a század első évében megszületett, az újságok már 1901 elején hírt adnak az imaház építésére kiírt pályázatról. Ugyanakkor, illetve valamivel korábban hasonló terv született Szegeden is.

A szabadkai zsinagóga építésére meghirdetett pályázatra Nagy Ferenc és Kladek Lukács ismert vállalkozók, valamint két építész: Raichle J. Ferenc és Molczer Károly jelentkezett. Raichle oszupán kevéssel azeleőt lett szabadkai lakos, habár vajdasági származású. Szabadkáról nősült, és idejövetele után nemsokára sikeresen elvégezte a régi, 1882-ben megtervezett Halbrohr-szálloda (Nemzeti Szálloda) helyreállítását. Miután befejezte ezt a munkát (1897-ben), elég sok nehézséggel megnyerte a gimnázium új épületének kivitelezésére meghirdetett pályázatot. Mivel a zsinagóga építésére kiírt pályázattal kapcsolatban bizonyos visszaélésekre gyanakodott, vitát kezdeményezett a sajtóban (*Bácskai Hírlap*, 1901.

február 2-án, 1901. február 8-án). E vita után Raichle visszavonta a jelentkezését, s a pályázatot is csakhamar megsemmisítették.

Ugyanakkor Szegeden a Jakab—Komor pályamű csak második díjat kapott, habár Lechner Ödön ismert építész, az értékelő bizottság tagja határozottan támogatta, és megoldását haladónak nyilvánította. Kihasználva a szegedi nézeteltéréseket, a szabadkai Zsidó Hitközség egyszerűen meghívta Jakabot, és felajánlotta neki pályaműve Szabadkán való kivitelezését.

Jakab Dezső építész (1864—1932) a szabadkaiak már szintén ismerték, és semmi akadályja sem volt az ötlet megvalósításának. A szegedi pályaművet tehát a szabadkai feltételekhez idomították, esztétikai szempontból lényegesen tökéletesítették. Megkezdődtek a munkálatok, s az épületet már 1902 októberének első napjaiban (!) befejezték, és átadták rendeltetésének. Egy eddig még ismeretlen szerző szeptember 30-án nagy szakértelemmel ír a *Bácskai Hírlap* első oldalán Jakab és Komor Marcell (1868—1944) művéről, október 2-án pedig ugyancsak a lapban *A zsidó-templom felszentelése* címmel hosszabb jelentés számol be arról, hogy az imaházát hivatalosan 1902. október 1-én, kedden délután 16 órakor fejezték be. Az első istentiszteletet október 4-én tartották.

A már említett cikkben (a szeptember 30-aiban) *Az új zsidó templom* címmel és *A Bácskai Hírlap eredeti tárczája* alcímmel a szerző az épület rendkívüliségéről ír: „Minden idők épületei fejezzék ki az illető kor művészi áramlatait. Modern időket élünk, modern konstrukcióink vannak, ezek előírják, megkövetelik, hogy ne a régi szerkezeteknek megfelelő formákat alkalmazza az építész.” Valamivel később kiemeli, hogy „Komor és Jakab építészek a modernnek vezérkarában vannak...”, a továbbiakban pedig az épület igen részletes leírását közli.

A zsinagóga rendkívül arányos épület, monumentális központi részszel és 14 méteres belső átmérőjű kupolával, amely a négyzet alakú (a=25 m) belső imatér felett 21 méter magasságban emelkedik. Az épület magassága 40 méter. A belső térben 850 ülőhely van a férfiak, a galérián pedig 550 a nők számára. A térformáláskor a tervezők a Kelt ősi építészetéből indultak ki, az épületnek kereszt alakú alaprajzot adtak. Az említett központi négyzet felett a kupola dominál, a kereszt ágai közötti térségekben pedig (ahol a lépcsők vannak) négy kisebb óratorony emelkedik a magasba. A belső tér nappali megvilágítását rendkívül sikeresen, esztétikailag hatásos módon oldották meg. A földszinten az üvegfestményes ablakokon át tör be a fény. A kereszt ágainál, emeletnyi magasságban négy csodálatos rozettát látunk, amelyeket virágmotívumú üvegfestmények díszítenek. Felettük, a kupola nyolcszögű gyűrűjén (corpus) minden oldalon négy-négy félkör alakú festett üvegablak van. Ezek a fényforrások könnyedebbé teszik a kupolát, és a lebegés hatását keltik. Az üvegfestmények Roth Miksa ismert budapesti művész alkotásai.

A szabadkai zsinagóga szecessziója a magyar változathoz tartozik, azokat a törekvéseket fejezi ki, amelyek a népi motívumok segítségével a „nemzeti stílust” érvényesítenék. Ha a fényűző, pompás díszítőelemeket háttérbe szorítjuk, ismét a modern építészet elvével találkozunk: „fontos az anyagszerűség elvének szigorú betartása”. Az épület díszítőelemei a Zsolnay-kerámia, a vörös téglák és a sima, vakolt felületek kontrasztja, a fa, a vas és a bádóg (!). „Van a templomon bádóg is, de ismét csak ott, ahol más anyag el sem képzelhető, t. i. a torony pilónok és a kupola felső végződésén. E végzések alakja is karakterizálja a fém lemez hajlékonyságát.” (*Bácskai Hírlap*)

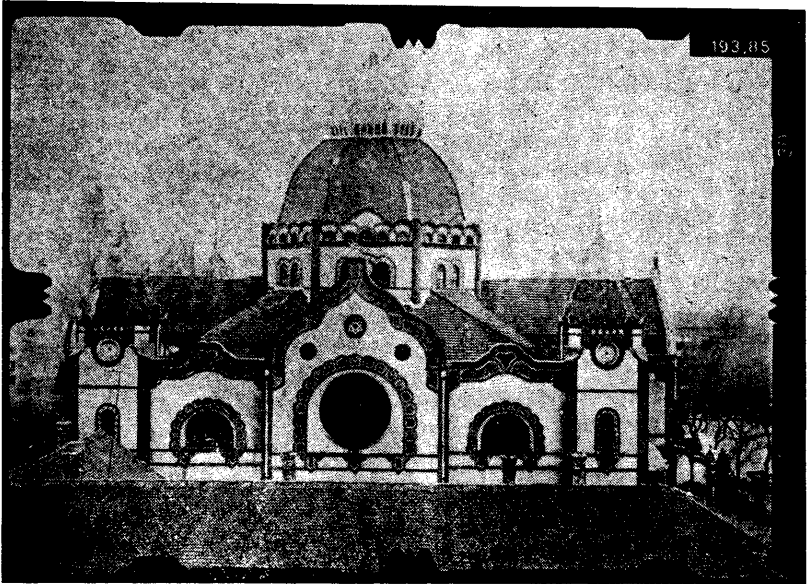
Ami a zsinagóga legnagyobb értéke, s ami által a modern építészet előfutárává vált, az a szerkezetbeli újítás, A kupola vasszerkezeten fekszik, ezt pedig nyolc erős oszlop tartja. „A vas oszlopokat nem kőoszlop imitációval burkoltatták a tervezők, hanem egy megszakítás nélkül való formával, amely lehetőleg oda simul a vas maghoz . . . tisztán az a célja, hogy tűzveszély ellenébe megvédje a vaskontstrukciót.”

Szemmel látható, hogy a tervezők, elődeiktől eltérően *nem* rejtették el a szerkezetet, hanem esztétikai hatásokat és gazdaságosságot akartak elérni vele. A statika kitűnő ismeretének, valamint az új anyagok és szerkezet alkalmazásának köszönhetően haladtak olyan gyorsan az építkezésel, és az anyagmegtakarítás is ennek tulajdonítható. A falak szokatlanul vékonyak. Mivel nem hordozófalak, lehetőség volt a nagy nyílásokra. A csegelyeken levő monumentális kupola hatása a rabcifalú szerkezetnek köszönhető, ugyanis a korábbi eljárás masszív hordozófalakat követelt meg.

Az újságíró, aki annak idején lelkesedve köszöntötte e jelentős műemlék létrejöttét, ezt írta: „Új szerkezeti anyagnak kell, hogy új forma feleljen meg, nem lehet, nem szabad a régi kaptafára húzni az új konstrukciókat. Itt van a Rabitz-féle szerkezet, egy könnyű vasdrót fonattal és gypsszel készített befűdő réteg . . .”

Hét évtizeddel később, 1976. szeptember 25-én, a megsérült kupola szakértői vizsgálatakor, ugyanezzel a kérdéssel foglalkozott dr. Oskar Hrabovskij építész-mérnök, a Belgrádi Egyetem Építészeti Karának rendkívüli tanára is. Érdekes összehasonlítani beszámolójának, szakértői véleményezésének egy részét az 1902-ben íródott cikk már idézett egyes részeivel:

„Művészi, esztétikai és anyagi értékei mellett, az épület szerkezeti szempontból is egyedülálló és ritkaságszámba megy vidékünkön. A kupola acésszerkezete valóságos mérnöki és iparosi remekmű, a belső kupolák másodlagos szerkezete, valamint a »Rabitz«-szerkezetű boltívek a valamiféle vasbeton-bordákkal igazi ritkaságot jelentenek nálunk, s tekintettel a kivitelezés idejére (1902) avantgarde és rendkívül sikeres vállalkozásnak számítanak . . . Az épület belseje, kezdve a vasoszlopok borításától, a csegelyeken, boltíveken át, egészen a központi kupola bolt-

A szabadkai zsinagóga északi...

... és keleti oldala

hajtásáig, a hordozó acél- és ácsszerkezetre van függesztve, »Rabitz«-szerkezetű egységes hárttyaként. A kupola bedőlésével megsemmisülne az egész »Rabitz«-hárttya is, amely az épület legnagyobb esztétikai, akusztikai és szerkezeti értékét képezi, s amely gazdagon, kitűnő színhatásokkal van díszítve. Ez egyúttal az épület teljes megsemmisülését is jelentené, mert ezeknek az elemeknek a helyreállítása a mai feltételek mellett szinte lehetetlen, vagy pedig mérhetetlenül drága és hosszan tartó folyamat volna. Ezenkívül a szerkezetre vonatkozó dokumentáció nagyon szegényes, mert abban az időben az ilyen kényes részeken való munka az építész helyszínen születő ötleteinek, részletes utasításainak az eredménye volt, másrészt pedig kifejezte azoknak a mestereknek az ügyességét, tudását, akik ezeknek a részleteknek, elemeknek a kidolgozásával megteremtették a maguk egyéni ikis remekműveit.**

A zsinagógáról szóló idézett cikkek is azt bizonyítják, hogy az építésekor élt korabeliek felismerték rendkívüli értékét. Ma műemléki értékét a törvény védelmével, valamint a megőrzésére és helyreállítására irányuló társadalmi gondoskodással is kifejezzük. A Zsidó Hitközség, átengedve az imaházat Szabadka városának (1978), hozzájárult, hogy ez a műemlék, értékének megfelelően továbbra is megmaradjon.

A zsinagóga szemmel láthatóan „vetélytársak jelentéktelen csatározásának, versengésének” köszönhetően jött létre. A kivitelezés alapját nem képezte valamiféle alkotói fellángolás, így mégis Nagy és Kladek maradtak meg vállalkozóknak. Igaz ugyan, hogy a pályázat megsemmisítése után kapták a megbízatást. Jakobot a házassága kötötte Szabadkához. Az imaház építési bizottságát elkápráztatta a népi motívumokon alapuló pompás díszítés. Az idő mégis azokat az értékeket domborította ki, amelyeket már Lechner és az ismeretlen „tárcaíró” is sejtett és hangsúlyozott. Az architektúrának ugyanis autentikus hivatása és saját kifejezőeszközei vannak. Ez a funkcionális tér kialakítása és a harmonikus tömegelosztás, de mindenekelőtt a korabeli ismereteken, anyagokon és lehetőségeken alapuló szerkezet. Természetesen mindezek és az összes többi adottság, amelyek a tervezők tehetségével párosultak, eredményezték az épület technikai és művészi egységét. A szabadkai zsinagógánál, valamennyi tényező szintézise megvalósult, s ezért méltán nevezhetjük a modern építészet hírnökének és autentikus értékű műemléknek, amely a századfordulón Vajdaság területén, de szélesebb körben is az építészek erőfeszítéseinek és törekvéseinek eredményeként létrejött.

Bela DURANCI

* Izveštaj o izvršenom pregledu i ekspertizi o stanju konstrukcije zgrade sinagoge u Subotici (Tartományi Műemlékvédő Intézet, Újvidék, 1976. szeptember 29-én, 01-480-3-as szám alatt).

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

CSALÁDREGÉNY, KITÉRŐKKEL

Mirko Kovač: *Vrata od utrobe* (Az ő méhének ajtai), Naprijed Könyvkiadó, Zagreb, 1978

Valószínűleg igaz, hogy a regény nem ismeri a stabil, a standardizált formát. Más szóval, minden valamirevaló regény megteremti saját formáját, aminek csak érintkezési pontjai lehetnek az őt megelőző és hozzá hasonló más regényformákkal, azonos azokkal sohasem lehet. Még akkor sem, ha egy-egy regény tudatosan vállalja a réginek hitt és kihűltnek vélt korábbi formai típus felelevenítését. Mint Mirko Kovač NIN-díjjal kitüntetett új regénye, a *családregény* már-már lomtárba került hagyományos formáját idézve fel. Törekvésében azonban nincs egyedül. A szerb és horvát irodalmakban, mint a magyar irodalomban is, a családregény újfent virágkorát éli. Persze megváltozott irodalmi körülmények és esztétikai igények között, átértékelve és átértelmezve. Mirko Kovač is családregényt írt, de a családregények és korszerűsített változatát alkotta meg. Mert regényének belső egyensúlyát Stjepan K. családjának felbomlása és széthullása biztosítja, de a regényben nemcsak erről van szó. Szó van benne a történelemtől, a közelmúlt évtizedeinek embert próbára tevő eseményeiről, egy tájegység belső világáról és kommunikációs rendszeréről, múlttól és jelenről egyaránt. Krónika tehát Mirko Kovač új regénye, de nemcsak egy család belső felégésének problematikus krónikája, hanem a múlt egy szakaszának a megmásító emlékezésre épített leírása is. Egymástól látszólag független epizódok rendszeréből épül a regény, nagyszámú epizódhősnek a teljesség igényével megformált arcélét rajzolja meg, távolabbi és közelebbi eseménysorokat követ nyomon, utalások és sejtetések egész rendszerét dolgozza ki. S mindennek — látszólag — alig van köze Stjepan K. családjának életéhez. Az írói tudatosság eredménye ez a látszat, hiszen csak a regény közepe táján derül ki, mondja el az egyébként is főszerepet vállaló *elbeszélő*, hogy ez a regény családi krónika, s csak innen kezdve figyelhet az olvasó a Stjepan K. családja s a regény nagyszámú epizódja közötti összefüggésekre. Illetve, csak innen kezdődően oldódik fel a regényanyag ziláltságáról kialakult olvasói

(első) benyomás, s csak innen kezdődően válik világossá, hogy a család életével nem vagy csak részben érintkező események, a „külső körülmények” mind sorra meghatározói a család életének, irányítói és szervezői, felbomlásának és széthullásának előidézői és értelmezői. Stjepan K. alakját is éppen ezek határozzák meg. Tartózkodó és nyugodt beszédű, betegségre hajlamos és a hagyományos szokásokhoz ragaszkodó kereskedő és földművelő Stjepan K., aki a „külső körülményektől” függetlenül, illetve azokat szükségszerűnek tekintve igyekszik elrendezni és megszervezni az életét, az érzelmek és indulatok visszafojtásával, bölcsen és kivülrőlként. Ugyanakkor éppen a külső események őrlik fel, azok, amelyekről oly bölcsen — de leginkább ösztönösen — távol akarja tartani magát. A regény „üzenete”, hogy ez képtelenség, Minden, ami a regényhős körül történik, függetlenül attól, hogy milyen távolságban, a hős életének meghatározója. Mégpedig nem akármilyen meghatározója. Lassú, de természetesen, örökösen zakatoló malom a világ, amely minden számottevő és jelentéktelen eseményével és megtörténéssel a hős — az egyén — sorsát és életét őrli, mígnem — mint Rosa, Stjepan K. felesége — az ember feladja a harcot, a felgyógyulás valóságos reményét is elhökve magától, hogy a halálban leljen megnyugvásra.

Mirko Kovač regénye, *Az ő méhének ajtai* megközelítőleg húsz év, 1930 és 1950 közötti két évtized történetét mondja el, Stjepan K. családja megpróbáltatásának és felbomlásának krónikáját. De nem a krónika módszerével. Mert nem követi az évek múlásának időrendjét, és sokszor lép ki a családi körből, mégpedig olyan írói alapossággal, hogy a család „környezetének” bemutatásával egy történelmi és társadalmi mozgásokban, alakulásokban kivételesen gazdag időszak *egészét* eleveníti fel a csak L. betűvel jelzett hercegovinai kisváros (falu) belső viszonylatrendszerében. Ezzel szélesíti ki a családregegy kereteit, de ezzel nyújtja a hagyományos regényforma bírálatát is. Mert a regény kivételesen gazdag életanyaga minduntalan a regényanyag széthullásával fenyeget, a részletek önállósodásának veszélyét rejti magában. Ami azt jelenti, hogy a választott regényforma elégtelen és bizonytalan. De Mirko Kovač megtalálta e veszélyek elkerülésének írói eszközeit. Mégpedig az *elbeszélő*, a *krónikás* szerepének hangsúlyozásával. Az elbeszélő az eseményeket látszólag kívülről figyeli. Kivülrőlása az emlékezés időbeli távlatából következik, de éppen az emlékezés teszi látszólagossá is. Mert az elbeszélő, a krónikás nem egy tőle idegen anyagról szól, hanem saját életéről, jelenének előzményeiről, mindarról, amit egy tízéves gyerek emlékként megőrizhet és amit a későbbi tapasztalatok, élmények, felismerések és rálátások következtében számottevő eseményként könyvelhet el. Éppen ezért az elbeszélőnek kivételesen fontos szerepe van Mirko Kovač regénye felépítésében és megszervezésében. Minthogy mindvégig jelen van, nem fikatív hanem valóságos hőse a regénynek, de a regény eseményei nem vele történnek meg, ő csak emlékezik ezekre az esemé-

nyekre, jogosan szólhat közbe, állíthatja meg a történet menetét, irányíthatja azt, előre és visszafelé is utalhat, kapcsolatot teremthet egymással nem találkozó események és megtörténések között. Ily módon teremt szerves egészet az önállósodás felé törekvő részletekből és a szét-hullással fenyegető életanyagból.

De a regényforma kialakításában és megszervezésében vállalt szerepen túlmenően is fontos funkciót tölt be az elbeszélő. Az egész regény belső hangulatát határozza meg. Ironikus közbeszólásai, csúfolódó és derűs kommentárjai, a történésekre való rámosolygása az egyébként lehangoló és kegyetlen regényvilágot az elmondás, a kibeszélés nyugalmával és békéjével sugarazza át. Az emlékező önvédelme ez az írói eljárás, de bölcsesség is. Megmondja a dolgokról és eseményekről, hogy milyenek, semmit sem hallgat el kegyetlenségükből és durvaságukból, ugyanakkor azonban rá is mosolygok minderre, amivel egyáltalán nem azt állítja, hogy másként is lehetne, inkább a túrés és elviselés, a belenyugvás és bölcsesség derűjét hirdeti. Hogy végül is lesújtó derű ez? Nyilván, de a regény világának összetevőiből más nem is következhet. Mirko Kovač regényének elbeszélője tehát „együttérző krónikás”, *kívülről álló résztvevő*, aki egyetlen pillanatra sem tagadja, hogy a regény világa személyes világ, hogy az események és megtörténések láttatása szubjektív nézőpontból ered, hogy a krónikás objektivitás akkor sem lehetséges, ha a regény dokumentumokat — leveleket vagy naplóbejegyzéseket — közöl. De éppen ezzel teszi hitelessé a regény világát. Mert az objektív igazságok, mondjuk, a történelem kritériumai „külső” mércék a regényt hitelesítő, a tartalmat bizonyító krónikás együttérzés „belső”, szubjektív, az emlékezésből és önvizsgálatból fakadó kritériumaihoz képest.

Mirko Kovač ezzel is módosít a családregény hagyományos formáját, hiszen regényét a lírai szubjektivitás legtöbbször ironikus jegyeivel és jeleivel telíti, tehát személyessé formálja az egyébként eleve objektív regényformát.

Külön kell szólni *Az ő méhének ajtai* tartalmának elemeiről és összetevőiről. Említettük már, húsz év kivételesen gazdag történelmi anyaga sűrűsödik a regénybe, minek következtében emberi életek és sorsok teljesebben be egyre inkább felgyorsuló ütemben. De ez a történelmi anyag Mirko Kovač regénye tartalmának csak egyik rétege. Másik réteget L. kisváros vagy falu földrajzilag és történelmileg is pontosan körülhatárolt világának belső, csak rá jellemző, sajátos kommunikációs rendszere alkotja. Kívülről megközelíthetetlen ez a rendszer. Hiszen jeleit, üzeneteit, csatornáit az évszázados együttélés, a természet és a társadalom eseményeire, fordulóra, titkaira való azonos vagy megközelítőleg azonos forrásokból származó reagálás biztosítja. Hitek és hiedelmek, közösségi és egyéni emlékek, megfejthetetlen titkok, örökös homályban maradt események és történések, irracionálisnak tűnő szokások és íratlan törvények egész sora határozza meg ezt a kommunikációs rendszert, amibe

belépni szinte lehetetlen. Mirko Kovač regénye kiéptíti ezt a rendszert, mégpedig azért, mert hőseinek egy-egy lépése, gondolata vagy mondata éppen ezen a rendszeren belül válik teljessé és csak e rendszer ismeretében elérhetővé és értelmezhetővé. Természetesen, nem írt antropológiai tanulmányt, nem is kutatja a szokások és hitek, az ebből fakadó szabályok és törvények eredetét, de rámutat meglétükre, és jelzi, milyen nagy szerepük van a regény hősei magatartásának, világlátásának meghatározásában és kialakításában.

Ebből következően Mirko Kovač családregényét a sajátosan értelmezett „helyi színek” színezik. Nem az elkülönítés szándékával természetesen és nem is a látványos sajátosságok biztosítása érdekében, inkább a világ felé, a teljesség felé vezető rejtett utak felismerése és kijelölése céljából. Mert L. kisváros kommunikációs rendszere sajátos ugyan, de egyúttal általános érvényű is, annak ellenére, hogy megközelíthetetlennek látszik, hiszen belső forrásai — mondjuk a bibliai értékrend — még ha több együtt élő vallás interpretációja következtében sajátosan alakítottak is a jelrendszeren, nagyobb emberi közösségben, L. kisváros határain túl is tartalmassá és értelmessé teszik a látszólag partikuláris kódokat.

Arról győz ez meg bennünket, hogy Mirko Kovač a családregény linearitását elkerülve regényanyagát tartalmi rétegek kialakításával szervezte meg. Ezek az egymásba épülő és egymás tartópilléreiként funkcionáló rétegek a regény többszólamúságát biztosítják, ami végül is a krónikás közlésmódot is átalakítja. A krónika ugyanis egy nézőpontból, azonos távlatból szemléli az eseményeket, ily módon a rétegekre épülő szövegszervezésre alkalmatlan. Mirko Kovač regényében azonban éppen a regényvilág tartalmi rétegein van a hangsúly, ami — végül is — a krónikás, az elbeszélő regényhősként való előtérbe helyezését eredményezi. És valójában erről is van szó. *Az ő méhének ajtai* egészében a fiú visszaemlékezése az apával való utolsó találkozásra. A fiú a krónikás, az elbeszélő, Stjepan K. az apa, rá emlékezik az emlékezés ambivalenciájával küszködő elbeszélő. Rá és mindarra, ami az apa életét közvetlenül vagy közvetetten meghatározott, mindarra, ami egy emberi életet, és ezzel együtt egy család életét, az eltűnés, a felbomlás, a széthullás felé irányítja könnyörtelen következetességgel. A krónikás emlegetett iróniája az emlékezés szinte törvényszerű szentimentalizmusát, megmásító bensőségét zárja ki a regény jelentésszintjéről.

Több szólamú és ennek következtében több szempontból is megközelíthető regény Mirko Kovač műve, minden bizonnyal az író eddigi művei közül a legkomplettébb és legkommunikatívabb *regény*. Eltér korábbi műveitől, mert azokban az író elsősorban a hősök belső életének irracionális mozgatóit kutatta. Az írói beérés eredménye a változás, az írói módszer átalakulása, de ezzel nem váltak kérdésessé a korábbi művek értékei.

AZ EMLÉKEZÉS SZÉLÉN

Lengyel Péter: *Cseréptörés*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978

A regény az ember személyes sorsra való igényét mondja ki. Lengyel Péter regénye, a *Cseréptörés* nem véletlenül idézte fel bennünk Hamvas Béla regényelméleti megállapítását. Ennek a nagyepikai vállalkozásnak egyik mozgatórugója a fenti tétel: hogy ennek az igénynek a kidolgozásához formát teremthessen, Lengyel nehéz és fáradságos utat választott. Alámerülést az időben, mélyszántást a történelemben, a család-történet „cseréptöréseinek” rekonstrukcióját, hogy a diszkontinuált sors-mozzanatokból egy kontinuált személyes, családi és történelmi vonulat egységes képét állíthassa össze. A választott módszer tehát a nyomozás, a személyes történet, a pillanatokból összeálló „kistörténelem” nyomainak kutatása, amelyek egyben elválaszthatatlanok a történelmi múlt, Bárán János esetében a második világháború nyomaitól: „*Bele volt írva testébe a világháború.*” A hézagok, amelyek emlékezésében megjelennek, összefüggnek azokkal a törésekkel, amelyek a létformát és tudatraébredést, önismeretet és tudatalattit meghatározó történelmi folyamatok dia-pazonján fölmerülnek. Ezért nem háttére a történelem ennek a regénynek, s ezért nem csak történelmi- és dokumentumregény a *Cseréptörés*, hanem személyes fejlődéstörténet és egy-egy történelmi dimenziójú közösségi történet szintézise.

A regény elé tűzött feladat összetett volt és nehéz, amely kiforrott regénykonceptiót, széles és nyitott elbeszélői perspektívákat, kihordott történelem- és regény-víziót követelt. Ezeket a globális követelményeken túl ilyen nagyepikai vállalkozás nem valósulhatna meg hajszálpontosan kidolgozott mellékszempontok, ökonomikusan megszerkesztett részletek, epizódok, novellányi egységek, sőt a klasszikus jellemzés, leírás tényezői nélkül. A *Cseréptörés* egyedülálló határozottsággal alakította ki a maga általános koncepcióját és páratlan fegyelmezettséggel, türelemmel és következetességgel alkotta meg a regényfolyammá összeálló részleteket. A mellékalakok, éppen hogy felbukkanó, majd el is tűnő figurák erőteljes jellemzéséről, kroniszterű portréiról a hagyományos regénykonstrukciók óta már meg is feledkeztünk. A *Cseréptörés* sok-sok ilyen villanásnyi terjedelmű, de mélyen belénk vésődő alakot vonultat fel. A regényszerkezetet sok olyan novella kerekességű epizód tölti fel, amelyek önállósuló egységekké teljesednek. Ehhez hasonló a nyelv a gyermeki beszéd, a fordítás stb. elméleti kérdéseit boncolgató fejtegetések szerepe is, amelyek mélyítik, erősítik a regény reflexiós bázisát. Ezek az elemek segítik, gazdagítják azt a fővonulatot képező emlékező-nyomozó-ön-elemző-eszmélkedő attitűdöt, amelyet Bárán János alakja és magatartása képvisel.

Bárán János alakja és törekvései a klasszikus regényhősök módjára

emelkednek ki a regényfolyamból, uralják, szervezik, maguk alá rendelik a *Cseréptörés* egész tárgyi, anyagi és szellemi világát. Fejlődéstörténetének és a fejlődéstörténetet rekonstruálni, megmagyarázni akaró elszántságának elmélyült, sokoldalú, történelemben és eszmevilágban, lelki és fizikai tényezőkben motivált megvalósításához sem a kisregény, sem a lazább, oldottabb kísérletező regény nem kínálkozhatott megfelelőnek. Nyilván ezzel magyarázható az is, hogy Lengyel visszanyúlt egy olyan regényformához, amely lehetővé teszi ezt a sokoldalú ábrázolásmódot. Kétségtelen, hogy az emlékezés-mechanizmus boncolgatása Proustot idézi, az elvi hozzáállás Ottlik Gézáét, a részletező realizmus Mészöly Miklóst, a reflexiós-asszociatív hajlam Konrád Györgyöt. Az előképek és hatások azonban Lengyel Péternél alkotó és inspiráló módon épülnek be a prózaírásba, s az általa megteremtett regényvilághoz egyik sem szolgáltat kulcsot: autentikus és mesterien megszerkesztett világ ez, amely önálló és egyéni világképpel, érzékenységgel, ízlés- és látásmóddal rendelkezik. Valódi közegét a mai magyar próza néhány újabb megvalósulása képezi, amellyel szemléletmódja és intenciói korrespondenciában állnak. Az összefüggések alapját nem a születési évszám közelségével magyarázható nemzedéki rokonság alkotja, hanem azokhoz a nem is a tudatban, hanem a sejtekben elraktározott élményekhez és tapasztalatokhoz való viszonyulás, amit a gyerekfejjel átélt második világháború, a személyi kultuszos évek, vagy 1956 jelentettek Lengyel Péternek, Nádas Péternek és másoknak.

„*Bárán János nem ismerte az apját.*” Ezzel indul a regény. „*Abból a néhány tárgyból kellett volna összeraknom magamnak egy apát, ami megmaradt tőle: gépészeti katalógusok, regiszteres noteszek, apró betűs számításokkal, egy pepita borítós spirálfűzet, a McCallum nevű szerző nyelvkönyve, amiből angolul tanult és két fényképalbum.*” Bárán János tehát tudja, mit kell tennie: „*megszerzem magamnak az ezerkilencszáznegyvenhármas évet, és azt a helyet a német keleti fronton, minden pillanatát és minden centiméterét. Akkor befejeződik számomra is a második világháború. Visszaszerzem az apám életét. Elmegyek vele az útja végéig, a kereséssel megváltoztatom az úgynevezett tényeket. Akkor már van apám. Hát ez csak elég gyakorlati dolog.*” Az elhatározás szüli a módszert is: az előbb említett részletező realizmus, a tények, tárgyak, mozdulatok, dokumentumok, fényképek, emlékképek, cetlik leltára, elemző leírása, kiemelése olyan szükségyszerűség, amelyet a felidézés és az apa-rekonstrukcióval egyidejű saját történet, eszmélés-váz felállítására indokol. A *Cseréptörés* bravúrosan teszi szervessé a parányi dokumentumforgácsok és emlékszilánkok összefüggéseit. Lankadatlan az az intenzitás, amellyel a regény összefogja és a „*cseréptöréstől*” megóvja az elemecskék szétesését. Filingránmunka kell ahhoz, hogy a regény levelek, fényképek, naplók, ismerősök és ismeretlen sorstársak közléseiből, az emlékezés szélén egyensúlyozva kibonthassa az eltűnt apa alakját, sorsát, út-

ját. „Minden részletet észlelt.”: utcaneveket és falfeliratokat, az Orion rádió ismeretlen állomásait, intézeti levélkeltezéseket és abbahagyott játékokat. A most és a régen közötti ingázás tökéletes példája annak a két korabeli városképnek a megelevenítése és szinkronba hozott leírása, a történetbe ékelése, amelyet a védő- és a belső borítók tartalmaznak. Méyszöly hangsúlyozta egy írásában a *jelenidejűsítés* fontosságát, amely elmosza a történeten belüli jelen/múlt kettőséget, és az elbeszélés idejévé transzponálja mindkettőt. A *Cseréptörés*ben ez az elv struktúráképző eljárásá válik: Bárán jelen ideje az apa helyreállított múltjával, a rokonok, a nagyapa régmúltjával, a barátok májával összefonódva hozza létre azt a törés- és hézagmentes időkontinuumot, amely a sorsok és életöltök, nemzedékek és 20. századi kataklizmák fölé emelkedve realizálja a *Cseréptörés* történetét.

Bárán János keresése eredménnyel végződik: megleli a meglelhető adatokat és tényeket, eljut apja útjának végére és saját útjának kezdetére: tisztázza az apa emlékéhez és az anyjához, családjához, nevelőapjához való viszonyát, megtalálja a számára legmegfelelőbb munkát, „*Arca lassan megtalálja valóságos kifejezését*”, párbeszédet létesít a világgal, „*továbbadja a láncot, ami megőrzésre rá van bízva*”. A kritikusok szerint megnyugtató az, ahogyan Bárán rátalál magára, helyére, ahogyan végül is definiálja önmagát és helyzetét. Számomra távolról sem tűnik ily zavartalannak az az érzés, amelyet a regény bennünk hagy. Nemcsak azért, mert a regény nehéz olvasásélményt nyújt, mert problémafelvétele, rákérdezése a mai viszonyokra és a múltbeliekre, mindennapiakra és sorsunkat meghatározókra közvetlen, és mértéktartásában, kiegyensúlyozottságában is könyörtelen. Bárán kitartása és bizakodása töretlen: a maga elé tűzött és pontosan megnevezett célt eléri. De vajon megnyugtathat-e bennünket ez a tény, és bizakodással tölthet-e el bennünket annak felismerése, hogy mindannyiunk mögött nemcsak a Báránéhoz hasonló kusza és titokzatosan összegabalyodó a személyes és a családi történet szövevénye, hogy a személyes történet csak a megismerés és felderítés bizonyos pontjáig megismerhető és felderíthető, hogy mindezt a múlt visszavonhatatlan történelmi tényeinek terhe és súlya nyomasztja? Felszabadíthat-e bennünket e terhek viselése alól az, ha törlesztjük adósságunkat, feltérképezzük történetünket? Mennyiben segíti ez a továbblépést, mennyiben könnyíti eligazodásunkat a pillanatnyi adottságok között?

Itt egy pillanatra sem arra szeretnék utalni, hogy a *Cseréptörés* bármivel adós maradt volna e kérdésekben; a regény minden általa felvetett probléma konklúzióját levonta. Éppen ezeknek a konklúzióknak a súlyosságát és felelősségtelejes következetességét szeretném kiemelni. A *Bizonytalanságok*, a *Felismert keserűség*, a *Magyarország ezerkilencszáznegyvenhét*, a *Kistörténelem*, az *Így éltek*, a *Kibűlt nyomokon* fejezetek

után az utolsó rész címét, a *Most így élünk*et s a benne foglaltakat távolról sem látjuk egyértelműen megnyugtatónak.

A *Cseréptörés* egyik legnagyobb vívmánya az a kimértséggel, az az egyenletességgel, az a distanciát állandósítani tudó elbeszélői modor, amely végigfut a regényen. Ez a hol ironiát, hol groteszk láttatást, hol együttérzést, hol szánalmat bújtatni és rejtegetni tudó elbeszélői attitűd a jelenből a jövő felé jelző gesztusokban is változatlan, ami kézenfekvővé teszi nemcsak a múlttal szembeni tartózkodását, hanem a mai és további perspektívákkal kapcsolatosakat is. Nem megnyugtatóbb ez a distanciálás, mint például *A városalapító* esetében, ahol a közép-kelet-európai panoráma nemcsak visszafelé, hanem előre is tekint, s ahol a számvetés konklúziói nem a múlt, hanem éppen a jelen, sőt a jövő irányában terhesek.

Mindettől elválaszthatatlannak tűnik ennek a múlttal számot vető, múlttal mérő attitűdnek a problémája is, amelyet Konrád regénye, Nádas *Családragénye*, a *Cseréptörés* s még néhány kiemelkedő fontosságú munka reprezentálnak. Önismeretünk, mai léhelyzetünk definiálásához megkerülhetetlenül fontosak e művek. A magyar regény ezekben a művekben mérhetetlenül nagyobb feladatot vállalt ebben a kérdésben, mint akár az elmélet, a filozófia, akár a többi művészet. Elgondolkodtató, azonban, hogy a továbblépést a regény felszabadító önrealizálása felé mennyi erő gátolja. A *Cseréptörés* nagy erudícióval mozgatja fikatív világát, de ez a fajta fikció is a legszorosabban kötődik a tények, dátumok, tárgyi bizonyítékok konkrétumaihoz. A fikció itt nem az absztrakciót, hanem a konkretizálást szolgálja. Rekonstruál és nem konstruál. Rekonstruál, mert mást nem tehet. Ponttól pontig halad, tényről tényig. Útjai visszafelé vezetnek, s örül, ha ezen a visszafelé vezető csapáson eljut egy bizonyos pontig. Fél, hogy emlékezőtehetsége cserbenhagyja, mert ezzel mindenét elveszíti. Imaginációja az emlékezést kell szolgálja, természetes irányától eltéríti mindaz, amit törlesztenie kell, ami adóssággént reáruházódott. Félő, hogy az új magyar regény történetét adósságok törlesztése fogja megírni.

THOMKA Beáta

AZ ÉRVÉNYESÜLÉS ÁRA

Joseph Heller: *Valami történt*, Európa Könyvkiadó, Budapest 1978

Hogy tulajdonképpen mi történik Joseph Heller új regényében, a szerző így mondatja el hőisével:

„— *Valami történt!* — *kiabálja egy tízvalahány éves fiú a barátjának izgatottan, és rohan megnézni.*

A bevásárlóközpontnál tömeg verődik össze. Egy autós elveszítette a kocsija felett az uralmat, és felszaladt a járdára. Bezúzott egy nagy, vas-

tag kirakatüveget. A fiam a földön fekszik. (A feje nem vált el testétől.) Sikoltozik fájdalmában és rémületében, keze-lába eltört, kicsavarodott, vérpatakok szökkennek elő az arcán és fején lévő sebekből, egyik kabátujjából ömlik a kezére a vér. Összerándul, amikor észrevesz, és kitarja az egyik karját. Pánikban van. Én is.

— *Apu!*

Haldoklik. Arcára rémület ül, sápadt, szánalmas megdöbbenés; iszonyatos, soha el nem tudtam volna képzelni. Nem bírom elviselni. Ő sem bírja elviselni. Átölel. Segítségért esedezve néz rám. Fülhasogatóan sikoltozik. Nem bírom elviselni, hogy ilyen kinszenvedést és félelmet kell kiállnia. Csinálnom kell valamit. Átölelem, arcát még mélyebbre szorítom a vállam hajlatába. Szorosan, két kézzel ölelem, szorítom.”

S vajon történik-e ezenkívül még valami a regényben? Igen: a történetet én formában előadó főhős, Bob Slocum, feljebb jut a társadalmi ranglétrán. Vállalatában magasabb beosztást kap, jómódú emberek társaságában mozog. S erről írt Heller egy 561 oldalas regényt? — teheti fel a jogos kérdést az olvasó. S bár alig hihető, Heller a fenti két eseményt alapul véve a végsőkig elemzi ki hősének jellemét és derít fényt a regény fenti két eseményének összefüggésére. Mint egy ibseni családi drámában, Heller lassan bontakoztatja ki mindazt, ami már megtörtént, mielőtt az olvasó előtt a függöny felgördült volna. Mindezek ismeretében aztán megdöbbenve és megértéssel fogadjuk a regény végén bekövetkező két eseményt.

Heller neve nem ismeretlen a modern amerikai próza követői előtt. Első regénye, *A 22-es csapdája*, méltán keltette fel az olvasók és hozzáértők figyelmét; filmet is forgattak a regény alapján. De az első regényt hosszú hallgatás követte. Csak tizenkét év múlva, 1974 őszén jelent meg Heller második regénye, a *Valami történt*. Ezzel a szerző lerombozta a róla már-már kialakult egyműves író mítoszát. A második regény is gyorsan bestseller lett. Érdemes megjegyezni, hogy előbb svéd nyelven jelent meg, s csak aztán angolul. Heller nagy meglepetést keltett e művével, annál is inkább, mert ez olyannyira különbözik *A 22-es csapdájától*, hogy az olvasónak az a benyomása, a két művet nem egy író írta. Holott az ilyen nagyfokú átalakulásra, különösen ha két művészileg értékes regényről van szó, csak a nagy alkotók képesek.

Heller regénye mintegy újabb állásfoglalás az én-regény mellett. Érdekes jelenség, hogy éppen a vallomás-regények váltak a modern próza remekeivé. Az én-formájú, asszociációkban bővelkedő monológ-regény határai mind jobban kiszélesednek, bár ez a közlésforma távol áll a totális ábrázolástól mint legmagasabb művészi szándéktól. Bob Slocum vallomása regényként olyannyira hiteles és szinte minden mozzanatában támadhatatlan, Heller tehát a tökéletességig kicsiszolta ezt a formát, hogy az olvasónak az az érzése, továbblépés ezen az úton már nincs. Csakhogy Heller művészete épp abban nyilvánul meg, hogy valójában

látszat-énformát alkotott, amely megegyezik a hiteles és eszményi asszociációs prózával. Mert a tökélyt két klasszikus alkotási elv segítségével sikerült elérnie: a választás és a tömörítés eszközeivel, s éppen ennek köszönhető, hogy megtette a döntő lépést a művészi hitelesség magasabb szintje felé: az egyedi szinte észrevétlenül átalakul tipikussá. Szelektálás és koncentráció nélkül, hősenek minden asszociációját lejegyezve, csupán egy rendezetlen, a lényegeset a lényegtelenel elvegyítő, játékos és mondanivalójában kifürkészhetetlen kísérleti prózai művet alkotott volna.

Bob Slocum vallomása könyörtelenül őszinte. Nem kíméli és lelke mélyéig mezteleníti le önmagát. Teljes ember bontakozik ki előttünk, szinte minden gondolatát megismerjük. A regényhős önmagához hol sajnálkozva, hol gúnyolódva, hol egyenesen megvetéssel viszonyul. Ehhez társult az a tudat, hogy jegyzeteit valaki majd elolvassa egyszer, s erre számítva gyakran bújócskát játszik a jövődől olvasóval, fűgét mutat neki, egyenesen kineveti, játszik vele, hogy aztán máshol megértésért és irgalomért esedezzen. Egy amerikai kortársunk lelkivilága tárul fel előttünk, tudomásunkra jut, hogyan lett belőle az, aki most önvallo-mását lejegyzzi, és hogyan viszonyul az őt körülvevő világhoz. Bob Slocum nem afféle nagyvonalú amerikai sikerember, valahol az amerikai társadalom középrétegében helyezkedik el, sokan vannak alatta, de szép számban felette is. Társadalmi helyzetét konkretizálva mondhatjuk, hogy a hivatalnokok és üzletemberek középrétegéhez tartozik. Munkahelyén végzett feladatai semmiféle élményt nem nyújtanak neki. Munkája csak arra jó, hogy magának és családjának megfelelő létalapot biztosítson. Munkahelyén az emberek közötti viszonyok jelentenek számára igazi élményt. De ennek az élménysornak az alapja az örökös félelem és a mindenáron való felfelé törekvés. Bob Slocum a munkahelyén szinte mindenkitől fél valamilyen okból, de ezt rejteti, s magabiztosnak mutatkozik. Munkatársaival folytatott beszélgetéseiből kiderül, hogy azok magatartása ugyancsak a félelmen és a törtetésen nyugszik. Lépten-nyomon helyt kell állniuk, s ez nem csak az irodai-üzleti ténykedésre vonatkozik, hanem a magánélet minden területére is. Slocum parancsolgató gesztusai, unott szexuális hőstettei, fölényeskedése a gyerekeivel, a politikai-társadalmi élet iránti érdektelensége, feleségének meg nem értése, mind azon félelmének és örökös rettegésének kendőzése, hogy nem tud lépést tartani a környezetével, nem tudja bizonyítani képességeit, nem lesz képes érvényesülni a megadott és elfogadott játékszabályok között.

Ez az örökös képességpróba, mely valósággal az érvényesülésre kényszeríti, Bob Slocum félelmét majdnem kórossá teszi. Feljegyzéseit olvasva gyakran nem tudunk megszabadulni attól a gondolattól, hogy szerzőjük örült. Lázás fecsegése, kapkodása, néhány élményének állandó ismételtetése, szenvedése és szenvedése, mind arra utal, hogy egy bensőjében

megingott és emberi értékeitől meg- és kifosztott jellem áll előttünk. Heller regényének legnagyobb erénye az, hogy ezt a jellembeli bomlást konkrét társadalmi folyamat eredményeként mutatja be. Bob Slocum nem magától válik örökösen retteggő, magányos, látszólag kiegyensúlyozott, dehumanizált és beteges emberré, hanem az őt körülvevő világban szerzett élményei teszik ilyenné. A szerző remekül utal arra, hogy a slocum-kór nem egyedi jelenség, hanem környezetének minden tagját megfertőzte.

A terjedelmes regény kezdetén Bob Slocum még nem „veszett el” teljesen. Pislákol még benne a szeretet lángja. Látszólag mogorván viszonyul kisfiához, de valójában ő az utolsó lény, akit valóban szeret. Talán azért, mert benne fedezi fel önmagának kezdetét, azt a természetes egyszerűséget, nyíltságot, emberszeretetet, amely az ő énjéből élete folyamán már kivészett. Ugyanakkor fájón veszi tudomásul, hogy fia nem hajlandó elfogadni a társadalmi játékszabályokat, nincs meg benne az érvényesülési vágy szikrája sem. Rá akarja erőszakolni életszemléletét, és amikor kísérlete többször is dugába dől, sikertelenségét egyszerre regisztrálja elkeseredéssel és örömmel. Amikor fiát baleset éri, szeretete eléri tetőfokát, és szeretetének kitörése, kulminálása, a védelmezés emberi kényszere okozza a fiú halálát: a szeretet ölelése halállossá válik, fia halálának közvetlen oka az apai ölelés által kiváltott légszomj. Bob Slocum éppen azt a lényt gyilkolja meg, akit még szeretni tudott. Ezzel megszakad az utolsó szál is, amely eszményeihez fűzte; Bob Slocum teljesen kiégve lép feljebb a társadalmi ranglétrán, a társadalmi közeg teljesen olyanná formálta, amilyennek akarta.

Bár az a benyomásunk, hogy Heller még következetesebb tömörítéssel csökkenthette volna a regény terjedelmét, néhány részlet többszöri ismétlését is mellőzhette volna (pl. a Virginia-élményt, bár ez sok szempontból döntő hatással van hősünk fejlődésére), s talán túl sötét színeket használt egy önmagába zárt, ördögi kilátástalanság meglevevítésére, mégis tagadhatatlan, hogy a *Valami történt* a legújabb amerikai irodalom egyik kiváló alkotása. Impresszív és hiteles művészi teljesítmény, amely sok szociológiai és egyéb tudományos felmérést is felülmúlva mutatja be egy meghatározott amerikai társadalmi réteg képviselőjének benső énjét. Nem bontakozik ki előttünk az egész amerikai társadalom, annak csak egyik fontos jellemzője: az érvényesülés vágya és kényszere. A regényhős példája azt igazolja, hogy az érvényesülés ára igen magas: meg kell szakítani az igazi emberi kapcsolatokat, és retteggve várni az újabb megpróbáltatásokat.

VARGA István

SZÍNHÁZ

A VALLOMÁS — EZÜTTAL IS — ELMARADT

Az előadás: vallomás.

Általában így kellene lennie; így lenne értelme. Nálunk általában nem így van. Előadásainkból hiányzik a személyes mondanivaló. Szinte kivétel nélkül *csak* a darabról szólnak: ábrázolják, illusztrálják, elmondják azt, amit az irodalom nyelvén a dráma közöl. Jobb esetben túljátszással, személyek és szituációk torzításával vagy egyéb módon az előadás megjelenítése *is* és kommentárja *is* a drámának. Ezek a jobb, az ún. *színházi többlettel* rendelkező előadások. De ezekből is hiányzik a *személyes többlet*.

A kommentár elsősorban a drámabeli szituációkra és személyekre vonatkozik, esetleg az erkölcsi momentumokra. Kevésbé és nagyon ritkán — Harag György Tartuffe- és Három nővér-rendezésében — a dráma bölcseleti tartalmára. Előadásaink ugyanis nem a mű élet- és művészet-filozófiájával dialogizálnak, nem ezt erősítik vagy ezzel szállnak vitába. Nem is tehetik, mert nem ilyen céllal készülnek. A kiindulópont — ahogy előadásainkból kikövetkeztethető — nem az, hogy a rendezőnek van mindennapjainkról, társadalmi, erkölcsi, művészi kérdésekről véleménye, nem az, hogy töpreng test- és lélekközeli problémáin, s ezekre választ keresve választja ki a drámai irodalomból azokat a műveket, amelyek színpadra állításával színházi előadás formájában foglalkozhat a támogatásra vagy elutasításra érdemes problémákkal. Holott a rendezőnek megadatott, hogy művészete a színjátész nyelvén és eszközeivel *valljon* korunkról és önmagáról.

Az előadásokból nemcsak a drámabeli események és alakok rajzolódhatnak ki, hanem a rendező szellemi portréja is.

Színházszemélye.

Színházi ars poeticája.

És éppen ez hiányzik: a vallomásértékű személyes megnyilatkozás.

Azokból az előadásokból is, ahol erre kimondottan lehetőség mutatkozik. Mint például Sterija két vígjátékának, a Fösvénynek és A felfuvalkodott tőkfejnek újvidéki, illetve szabadkai színpadra állításakor.

Jovan Sterija Popović: Fösvény avagy Kir Janja. Szerb Nemzeti Színház, Újvidék. Rendező: Dimitrije Đurković. Díszlet- és jelmeztervező: Miodrag Tabački. Zene: Vojislav Kostić. Színeszek: Velimir Zivotić (Kir Janja), Valja Skakun-Tomcsányi (Juca), Ljubica Jović-Mutavdžić (Katica), Vladislav Kačanski, Stevan Gardinovački és Stevan Šalajić.

Jovan Sterija Popović: A felfuvalkodott tőkfej. Szabadkai Népszínház. Fordította: Létmányi István. Rendező: Szabó István. Díszlet- és jelmeztervező: Szakács Györgyi m. v. Színeszek: Karna Margit (Fema), Szűcs Hajnalka (Evica, a lánya), Albert Mária (Sara), Albert János (Ružičić, a fűzfapoéta), Szél Péter (Jovan), Szabó Ferenc, Kerekes Valéria, Kovács Frigyes, Süveges Eta.

Mind a két rendezésben felismerhetően jelen van a kanonizálttól eltérő színházeszmény felmutatásának lehetősége s talán szándéka is. Ily módon mindkét előadás vallomás lehetne a színházról. Ennek ellenére megmaradnak csak előadásoknak.

Sterija két vígjátéka hálás rendezői anyag.

Szereti őket a közönség.

A színházak gyakran műsorukra tűzik őket.

Részei a színházi kultúra hagyományrétegének.

(Az új drámák esetében a rendezés elsődlegesen arra törekszik, hogy az írói világot, gondolatokat közvetítse, kifejezze. S bár nem elképzelhetetlen, hogy idézőjelbe tegye, vitatkozzon az írói szemlélettel, általában azonban a rendező azért vállalja az új dráma színpadra állítását, mert benne saját gondolatait fedeztte fel.)

És mindkét Sterija-vígjátéknak van kialakult színpadi olvasata: részei a kikapcsolódás igényét kiszolgáló színházi politikának és színházi formanyelvnek.

Igazi alkalom szembeszállni a változást, a korszerű színjátszói stílus kibontását gátoló avult formákkal.

Általuk vallani lehet egy másfajta színházról.

Szokatlan látvány fogadja a Fösvény előadására érkező nézőt:

Az előszínpadon, a nézőtér teljes szélességében s mintegy két méter magasságban fal zárja el a színpadot. A fal egyik végén deszkasajtó, a másikon ablak, mindkettő túl jelentéktelen ahhoz, hogy megbonthatná a köfal monumentalitását, hogy számottevő részt üthetne a sáncon. Teljes a bezártság. Maximális a biztonsági intézkedés — állapítom meg. Ez a fösvény valóban óvatos, félti az aranyait. S azt hiszem, hogy az előadásból is ki fog derülni: a fösvénység eddig ismeretlen kaliberű megszállóját látjuk majd, aki egész védelmi rendszert épít ki dukátjai köré. Ez nem a szomszéd szobában őrizi a pénzét, hanem egy alföldi téglavárban, s ennek megfelelően fösvénysége több egy közönséges vidéki fukar uzsorás vagonföltésénél.

Nem ezt látjuk. A fal, amint elkezdődik az előadás, elveszti minden fokozó, nyomatékosító szerepét. A hagyományos Fösvény-előadások díszletszobája helyébe lépve nem az új értelmezés dimenzióit nyitja meg, hanem közönséges, rozoga, csikorgó-zörgő, széthullással fenyegető, csirizszagú, papírmasé színpadi tákolmányként akadályozza a játék folyamatosságát, és képtelenebbnél képtelenebb megoldásokra kényszeríti a rendezőt. Igaz, hogy a fal mögött a mennyezetről alácsüngő rongypokróccsók eleve sejtetik, hogy megoldásaiban nem egyértelmű előadás elé nézünk. A vékony, színes szeletekből szőtt pokrócok alkalmasint a couleur locale jelzéseként kerültek a színpadra, de nemcsak hogy minden drámai funkció nélkül maradtak, hanem éppenséggel erősen csökkentették a fal drámai értékét. Nem nehéz elképzelni, látványnak is mennyivel

egyértelműbben mutatná a teljes elzárkózottságot, a kívánt biztonságot és a nem kívánt félelmet a végenincs fal, ha fölörte — a leffegő rongypokrócok helyett — üres sötétség tátongana. Egy ilyen csupasz fallal eleve egészen más előadást lehetett volna színpadra fogalmazni, mint a kedélyesen szórakoztató Fösvények szoktak lenni, s mást, mint ami Đurković Fösvényéből sikeredett.

A fal ötlete igazán egészen újszerű értelmezési lehetőséget csillantott fel. De ehhez szükség lett volna játszani ezt a monstrumot. Mert abban semmiképpen sem mérhető ki a fal drámai rendeltetése, hogy időnként lomha, zajos mozgással szétnyílik, s ilyenkor láthatóvá válik a csupasz udvar és a fallal szemközti oldalon a jól ismert, jellegzetes nagykapu, a gömbbel díszített téglaoszlop és a nyitásra csilingelve árulkodó kiskapu. Ez a kép azonban már nem nyújtja a zártság képzetét. Fordítva sokkal hatásosabb lenne. Elöl a két kapu az oszloppal s magas kőkerítéssel, hátul pedig a magas kőfal. Így nemcsak nem kellene állandóan mozgatni a falat, és ennek a szerepe is egyértelmű maradhatna, hanem az egész előadás egyik legjobb jelenete is az előszínpadon játszódhatna. A kórház felépítéséhez aláírásokat és adományokat gyűjtő jegyző már távozásban fordul vissza, hogy Kir Janjától is aláírást és pénzt csikarjon ki, de a zsuponi, amikor meghallja, miről van szó, nem engedí be ismét a kapun a jegyzőt. Đurković rendezésében még ki sem alakulhat a groteszk helyzet — a jegyző feszíti kívülről a kaput, a fösvény nyomja belülről, s így vitatkoznak, gyözködnek — máris feloldódik. Azt a rendező jól tudja, hogy a színpad mélyében nem ésszerű egy jelenetet elnyújtani, de azt már nem veszi észre, hogy ugyanez az előszínpadon mennyivel hatásosabb lenne. Csakhogy a díszlet lehetetlenné teszi.

Az egész előadásban a fal egyetlenegyszer kap igazi, a vígjáték jellegéből és tárgyából következő szerepet. Akkor, amikor a középén szétnyílt fal szobát formáz s itt Kir Janja hamisítatlan fösvény-leleményességgel játssza ki tulajdon feleségét. Látna ugyanis, hogy az asszony leskelődik, mert meg szeretné tudni, van-e s mennyi pénze van az urának, Kir Janja buzgón dédelgeti a vaspántos ládikát, míg végül kajánul mutatja meg a kíváncsi asszonynak: a láda üres. De miután az asszony távozik, Kir Janja kinyitja a falba rejtett trezort, és lázas izgalommal számolja bankóit.

Ezt a jelenetet leszámítva a fal valóban funkciótlan. Sőt, képtelennél képtelenebb helyzetek okozója. Sohasem tudni például határozottan, hogy a fal mellett beszélgetők éppen belül vagy kívül vannak-e. Tény, hogy az irreális természetes eleme a színjátszásnak, csakhogy egy ilyen fal eleve kizár minden irrealitást.

Hasonlóan az ötlet szintjén reked meg a rendezőnek az az újítása, hogy Kir Janja nem tipegő, hajlott hátú vénember, hanem jó kondícióban levő középkorú férfi. Nem Shylock-szerű uzsorás, hanem jóvágású görög férfi (a színész haját is jellegzetesen olaszosan—görögösen

hátrafésülik), aki a pénzt és az asszonyt egyaránt szereti keze ügyében tudni. És felesége sem gyámoltalan, gátlásos, aki örülhet, hogy legalább egy ilyen csodabogár nőül vette, hanem jelenlétére, nő voltára örömost figyelmeztető, belevaló, önmagát félreérthetetlenül kellett, számító fiatalasszony. Az eddigi Fösvény-előadásokhoz képest tehát újításnak számító kapcsolatot állít elénk Đurković rendező. De csak felállítja a fösvény és felesége közti másmilyen kapcsolatot, s elmulasztja ezt a vígjáték értelmezésének tartóvázává tenni.

Tény, hogy Kir Janja hol a pénzt félti, hol az asszonyt, hol a bankóit számolja, hol a nőt öleli, hol szorongatja a feleségét, hol durvaskodik vele, de a fösvény figurája ezzel lényegileg nem lesz más, mint ha csak a pénzével törődne. A szerelmes összeborulásoknak és a pénz-mámornak, az ölegetéseknek és a cibálásoknak új minőséget adó rendszerré kellene összeállniuk. Nem kellene megelégedni az önmagukban frappáns, de lényegében csak alkalmi ötletekkel, melyekből elég sok van az előadásban. Az a benyomásunk, mintha szilárd koncepció nélkül csak improvizálna a rendező. Mivel lehetne magyarázni például azt, amikor, hogy valami történjen a színen, színészeivel szétbontatja a két létrából és egy keresztrúdból a színpadra varázsolt szőnyegverőt, holott ha a szőnyegporolót a színészek állítják föl, kiverik rajta a szőnyeget, s szétbontják az alkalmi tákolmányt, legalább negyedórányi összefüggő játék- és cselekvésfolyamatot teremtett volna a rendezés. Általában azonban csak villanásnyi, túlságosan esetleges ötletei vannak a rendezőnek. Ilyen mozgás, történés látszatát keltő üresjárat, amikor a férj amiatt korholja feleségét, hogy az elérhetetlen után vágyák, igényei magasra nőnek, akkor ezt illusztrálандó az asszony felmászik az udvaron levő létrára. Amikor a boltról esik szó, akkor kihoznak néhány vég selymet, és előbb szétterítik az udvaron, majd összegöngyölik. Amikor a férj igazi görögnek nevezve dicséri a nő eszességét, a feleség a görög nők viseletét utánozva csavarja magára a lepedőt. Amikor megjelenik Kir Dima, a darabbeli másik görög, akkor a hangszóróból görög népi dallamok úsznak a nézőtér fölé. Amikor az udvaron beszélgetnek, hogy történjen valami, egy zsákból rossz, félretaposott cipőket szórnak ki, majd néhány perc múlva ugyanezeket összeszedik . . .

Csupa illusztráló vagy még erre is alkalmatlan betét, amelyek nehezen építhetők be a hagyományos Fösvény-előadásokba, de amelyek Đurković rendezésében sem válnak koncepcióhordozó alkotóelemeivé az előadásnak. Egy előtanulmány, egy vázlat töredékes, heterogén mozzanatai, amelyekből egyszer talán valaki kialakíthat majd egy szilárd koncepciójú, újszerű, a hagyományosnál többet mondó, modern Fösvény-előadást. Đurković csak jelezte a Sterija-mű másféle játszásának a lehetőségét.

Annak ellenére, hogy Đurković rendezésétől sem vitatható el a Fös-vény eddigi megjelenítéseire sajátos jellemábrázoló realizmushoz való kötődés, ő sokkal messzebb került a hagyományos interpretációtól, mint A felfuvalkodott tökfey című Sterija-vígjátékot rendező Szabó István.

Egy kis előjátékkal kezdődik a szabadkai előadás.

Fiatalok, fiúk, lányok sétálnak, évődnek. Gusztálások, kacsingatások, utánafordulások, ölelgetések, egy-két csók. S bár a kék szoknyás, fehér blúzós lány is részese a játéknak, ő is ölelget, csókot ad, csókot kap, csak a helyéről nem mozdul. De amint egyedül marad, gyorsan kiderül, nem is mozdulhatott: földig érő bő szoknyája alatt egy katonát rejtegetett.

A játékos, pikáns előjáték félreérthetetlenül jelzi: az előadás a komikus poének karneválja lesz. S valóban, ötlet ötletet követ. Csakhogy a későbbi poének sokkal harsányabbak, felfokozottabbak, féktelenebbek, circuszibbak, mint ezt a játékos előjáték alapján elvárnánk.

A papucos özvegye, aik úriasszony szeretne lenne, mindent, amit elmulasztott, egyszerre akar pótolni: bohócként túlsminkelt, a haja a feje tetején komikusan varkocsba csúcsosodik, gesztusai szélesek, esetlenek, nevetése öblös, hangja harsány, butasága kiabál — eleven kari-katúra.

Amikor az úri divat szerint fűzőbe szeretné erőltetni nem éppen törékeny testét, lánya a térdével, a lábával nyomja a kicsorduló súlyfelesleget, hogy valamiképpen sikerüljön megkötni a fűző zsinórját.

Amikor agyondíszített, ízléstelen abroncsos ruháját adják rá, a papucosné a földön ül, komikus magatehetetlenséggel és kisgyerekes kiszolgáltatottsággal. És csak parancsol, rendelkezik, irányít. Mintha Jarry Űbü mamája tévedt volna Sterija pannón vígjátékának színpadára. Hogy a hátán begombolhassák a ruháját, négykézlábra ereszkedik. Hogy a strimfli pántlikáját megköthesse, a lánya az anyja szoknyája alá bújik.

Amikor a lánya nem hallgat rá, nem akarja követni az anyja oktalan módizását, párnával kezdi verni. A párnahuzat felhasad, szóródik a toll, majd száll, hullik, minden tollas lesz.

Ekkor lép be Sara, a papucos özvegye által nagy becsben tartott haszonleső, falánk „úriasszony”. Sara, hogy megvédje magát a ráhulló tolltól, ernyőt nyit. Fema pedig azt hiszi, hogy aki ernyővel lép a házba, azt a ház asszonyának is ernyővel kell fogadni, szintén ernyőt ragad, kinyitja, de nem tarka selymű női ernyőt, hanem elhunyt férje fekete családi paraplóját tartja maga fölé.

A papucosinasból a módizó vénasszony zöld nadrágot, lila kabátot, fehér kesztyűt viselő — de a bocskort megtartó — lakájt csinál, akinek Jovan helyett Hans névre kell hallgatnia, és naponta többször kezét kell csókolnia a majsztrammé méltóságos asszonynak. Hans, mielőtt kezét csókolna, kesztyűjével megtörli az orrát.

A tarka ruha nem menti fel az inast a paraszti munkáktól. Időnként

szénát kell hordania, de kezd beletanulni az úri módiba: mielőtt megfogja a vasvillát, fehér kesztyűt húz, majd beleköp a tenyerébe.

Az úri házaknál csengővel szólítják a személyzetet, Femáéknál nincs csilingelő hangú csengő, de van tehénkolomp, az is megteszi.

A vígjátékbeli fűzfapoéta fölöttébb kedveli a nőket és a bort. Állandóan bort vedel, és a nők körül legyeskedik. Néha azonban csúnyán megjárja, mint amikor egy szoknya után nyúl kaptatos állapotban, s egyensúlyát veszítve bukik a terített asztalra: a habos tortára.

A bor olykor kissé elálmosítja a csikorgó rímek mesterét, s ilyenkor ott hajtja fejét álomra, ahol épp tartózkodik, mondjuk a szénaboglyában. Amikor felébred, még maga sem tudja pontosan, hol van, botorkál, közben rálép a földön heverő vasvilla ágára, a villa nyele az ég felé mered, poétáknak eszébe jut — vizelni kell.

Valahol a hátsó udvarban, jószágok között, szénaboglya tövében kezd borotválkozni a ripacs versfaragó, megjelenik teljes hansi csiricsáréságában az inas, akinek a lába között fityeg nadrágszíjának a vége, a fűzfapoéta megragadja a szíjdarabot — és borotváját feni rajta.

Az özvegy kezdi belátni, hogy a körülötte lebzselők csak kihasználják, csúfot űznek belőle. Legjobban a fűzfapoétára haragszik meg, aki előbb házasságot ígért neki, majd válogatott gorombaságokat vágott a fejéhez. A megsértett özvegy nem ismer irgalmat, mindenki menekül előle, a gyűlöltté vált kérő a csillárra kapaszkodik, hosszú, kínos perceket tölt a magasban...

Szabó István jól tudja, hogy minden szakításba, újszerű megoldásba feltétlenül bele kell kalkulálni azt, ami volt, amivel szakítani akarunk. Jelen esetben a bulvárszínház neveltető-mulattató mechanizmusát. Megoldásai bizonyítják, ő sem tesz egyebet, mint egymásba fűzött komikus ötletpetárdákat durrogtat. Akár a bulvárszínház. Legalábbis látszólag nem tesz mást. Előadása valóban — többnyire — szórakoztató is. Csakhogy Szabó túllép a bulvárszínház megoldásain. Nem tiszteli a bulvár játékszabályait. Ötletei túlcsoordulnak a bulvárszintű komédiázás jól nevelt mértéktartásán. Szabó előadása mértéktelenül komikus.

Más vonatkozásban viszont megmarad a bulvár szabványain belül. A groteszkbe terülő poéneket a hamisítatlan polgári színház szépségeszménye keretezi. Az előadás gúnyolódik az úrhatnámságon, a Párizst álmódó sárban tappogó kettősségen. De a sár hiányzik az előadásból. Kikiktatta a hamis polgári szépség-etikett. Az előadás, harsánysága ellenére, kellemessé dezodorált: a ruhák bántóan szépek, tiszták, az ágy fehér, mint a patyolat. Holott ez a világ, amely ilyen alpári ötleteket szerves tartozékeként képes magába foglalni, szutykosabb, koszosabb, mint ahogy az előadásban láttuk, átvitt értelemben is és szakasztott valóságában is.

Szabó rendezése megpróbált túllépni a Sterija-vígjáték előadásának szokványos bulvárstílusán, de remek groteszk ötletei nem teljesednek ki.

A neveltséggel összeférhetetlenül túl szép az előadás. És ezzel együtt még a reménye is elveszett annak, hogy a bulvárszínházon túllépve a rendező egy másfajta színházszeménnyel valljon.

Dimitrije Đurković előadásának ötletei nyersegek, kihordatlanok maradtak. Szabó István — aki sokkal egységesebb, következetesebb előadást rendezett — sem tudott teljesen szakítani a szórakoztató bulvárstílussal. Holott épp ez ellen próbáltak mind a ketten lázadni.

GEROLD László

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

A XVII. SZABADKAI KÉPZŐMŰVÉSZETI TALÁLKOZÓRÓL

A már hagyományossá vált szabadkai Képzőművészeti Találkozó tárlatai azoknak a művészeknek az alkotómunkájába ad betekintést, akik a nagyobb művészeti központokon kívül alkotnak, de tagjai a művésztelepeknek. A művésztelepek többsége igen elaszvikusan fogadja be mindazt, ami új, s immár nemcsak az országhatárokon belüli, hanem azon túli tevékenységeket is fejt ki. A szabadkai találkozóra is az UNESCO patronátusa alatt került sor, s célja is újabb képzőművészeti törekvések bemutatása és serkentése.

A sorrendben XVII. szabadkai találkozó témája a grafika. Részben, mert ezen a téren számos kísérlet történik, és az újabb és újabb lehetőségek még mindig csábítanak, részben pedig egyfajta hagyománytiszteltől. Az első nyomda Szabadkán 1844-ben, tehát 135 évvel ezelőtt létesült, és pontosan hetvenöt éve annak a forradalmi tettnek, amelyet a szabadkai nyomdászok hajtottak végre.

A szabadkai kiállítássorozat első tárlata a múlt év utolsó napjaiban nyílt meg, s A jugoszláv grafika címmel mutatja be a Képzőművészeti Találkozónak az ország egyik leggazdagabb gyűjteményét.

Ennek az anyagnak a története talán éppoly figyelemreméltó, mint maga a kiállított anyag, s ezért talán nem lesz érdektelen részletesebben is kitérni rá.

Nem is oly rég, 1964 júniusában, Palicson grafikai és szoborkiállítás nyílt, majd ugyanannak az évnek őszén, ugyancsak Palicson megtartották a jugoszláv grafikusok találkozóját is, amelyen az ország letehetségesebb grafikusai is megjelentek. Az ilyen és hasonló rendezvények tették meg Szabadkát az ország első számú grafikai központjává, s amikor sor került A jugoszláv grafika egy évtizede című kiállításra, a városnak már valóban olyan gyűjteménye volt, amilyennel mások nem

dicsekedhettek. A kiállítás sikerén felbuzdulva a város elhatározta, hogy minden kiállítótól megvásárol egy-egy művet, s ezzel tovább gyarapodott a kollekció.

Az így összeállt anyag képviselte most már a jugoszláv grafikát Magyarországon és Csehszlovákiában is. Maga Kassák Lajos, miután az Ernst Múzeumban megtekintette a gyűjteményt, rendkívül elismerően nyilatkozott róla. Ettől nagyobb elismerést talán nem is kaphatott a kiállítás, hiszen Kassák az európai grafika egyik legjobb ismerője volt.

A szabadkai anyag a következő években tovább gyarapodott, és bár igen keveset áldoztak rá, a gyűjtést mindenki komoly *feladatnak* tekintette.

Miért?

Az első kiállításokon indult fiatalok is befutottak már, sőt kezdtek nemzetközi hírnévre is szert tenni, a gyűjtemény viszont tartalmazta vezető grafikuskövészeink legismertebb lapjait is. Božidar Jakacól kezdve, mindenkinek volt már itt alkotása, s a cél már nem lehetett egyéb, mint szakszerű válogatással tovább gyarapítani a gyűjteményt.

A legújabb kiállítássorozat első tárlatán már 240 többnyire jó grafika szerepel, s mintegy keresztmetszetét adja mindannak, ami ebben a művészeti ágban az elmúlt több mint másfél évtizedben történt, s mutatja azokat az utakat is, amelyek meghódításával ma még csak kísérleteznek.

A szabadkai nyomdaipar jubileumának tiszteletére egész kiállítássorozatot rendeznek. A március végéig nyitva tartó grafikai kiállítás után a vajdasági nyomdaipar termékeinek kiállítása, majd a hagyományos áprilisi találkozó következik, és megrendezik még a vajdasági művészi embléma tárlatát. Az elképzeléstől a megvalósításig lesz a címe a grafikai kultúrával kapcsolatos tanácskozásnak, amelyen az érdeklődőknek bemutatnák a művészi grafika készítésének különböző szakaszait is.

Ezekről az országban is egyedülálló rendezvényekről részletesen is szólnunk majd.

Bela DURANCI

T Á J É K O Z Ó D Á S

KONKRÉT KÖLTÉSNET AZ USA-BAN

A konkrét költészet útjai című tanulmányomban (*Új Symposion* no. 147., 148., 149.) csupán utalásszerűen érintettem az amerikai, pontosabban USA-beli konkrét költészeti mozgalmat. A legnagyobb erőfeszítések árán sem tudtam ugyanis körvonalazni az óceánon túli helyzetet és előzményeit. Nemrég kezembe került a Mary Ellen Solt szerkesztette

és az Indiana University Press által kiadott *Concrete Poetry: A World View* című kiadvány, amelynek az USA-ra vonatkozó fejezete bizonyos értelemben szétoszlatta jogos elvárásaimat, hiszen legalább a dél-amerikai vagy európai konkretista mozgalommal egyenértékű költészeti megmozdulást tételeztem fel. Mint kiderült, az USA-ban konkrét költészeti mozgalom nem is volt, és nem is létezik. Helyette egy sajtóságos, elszigetelt, első tekintetre furcsa helyzet alakult ki. Az európai művészetgyakorlat — közte a konkrét költészeti gyakorlat is — történetileg azt bizonyítja, hogy a szokványostól, a hagyományostól, a hivatalos akadémizmustól való elrugaszkodás hívei — az újítások kezdeményezői — rendszerint közösséget, szellemi és mozgalmi frontot hoztak létre, hogy szervezeten opponálhassanak a sztereotip formák ellen. Ezzel szemben amerikai kortársaik nem olvadtak formális irányzatokba vagy mozgalmakba, hanem a többséget képező és a hagyományt ápoló költőkhöz hasonlóan a keresés egyéni útján maradtak.

Ennek a ténynek a történelmi előzménye és magyarázata talán abból következik, hogy az amerikai költészetben a konkretizmus alapjait olyan egyének rakták le, mint e. e. cummings és Ezra Pound, nem szólva Withman tárgyfelsoroló módszeréről (*New World*). Másrészt a Charles Olson által lefektetett és Pound, valamint William Carlos Williams által kifejlesztett *Projective Verse* elméleti támasza jelentős hatást gyakorolt a kortárs amerikai költészetre. Többek között a konkretista próbálkozásokat is serkentette, attól eltekintve, hogy a *Projective Verse* megmarad a vonalban, és nem bontja meg önnön szintaktikai-grammatikai szerkezetét; alapjában véve egyéni, expresszív látásmódot érvényesít, megmarad a beszéd keretein belül. Nevezik még nyitott verselésnek is, mert a költőt nem kötik béklyóba a klasszikus forma merev szabályai. A konkrét költemény ezzel szemben a tárgyra összpontosít, indítékai nem pszichikai vagy érzelmi eredetűek. Ez a versmodell is a nyitottság elvén alapul, ez a nyitottság azonban az adott nyelvanyag alaki tulajdonságaiban a priori immanens. A *Projective Verse* azonban legtöbbször a formán belül marad, míg emez a formai változást és újítást mindig jelenlevő operatív készségnek tekinti.

A *Projective Verse* és a konkrét költemény között is van azonban közös nevező: elsősorban a légzés és a hangképzés szerepe nevezhető annak, másrészt mindkét költészeti modell a szó atomizálásán alapul. Olson számára például a forma nem más, mint a tartalom kiterjesztése. Ő azonban a régi, megmerevedett szabályok lerombolása tekintetében mértékletességre int, s nem fogadja el teljes egészében a konkrét költészetnek az emberi beszédkommunikációt is lehetetlenné tevő totális formabontását. Jellemző, hogy az ő ideogrammai megmaradnak a vonalban.

Az USA-beli konkrét költészet »lemaradásának« egyéb okai is vannak. Amikor a brazil és európai költők már érezték a költői nyelv konk-

a
 l u
 a g
 an
 l u g
 g ag
 n ag
 an a
 a ge
 gu e
 n a e
 g a e
 la g
 g age
 lan e
 guage

Scott Helmes
 konkrét
 költeménye

retizálásának szükségességét, az amerikaiak még mindig saját amerikai nyelvük lehetőségeit kutatták, annak gazdagságát igyekeztek kiaknázni, William Carlos Williams-szel az élen. Am Williamsnél, aki a beszéd-ritmus zenei mértékekkel való meghatározása és szabályozása mellett foglalt állást, egyidejűleg erős konkretizálási hajlam is fellelhető, mert vallotta, hogy a költemény szavakból — vagyis nyelvi anyagból —, nem pedig ötletekből, eszmékből konstituálódik: nyelvi szerkezete a domináns. Williams figyelemreméltó konkrét munkái közül felidézhető a *For A Low Voice*, amely a *buh, ha, heb* és *ho* hangutánzók ismétlésére épül, immár a hangköltők operatív eszközeihez folyamodva. A *May 1st Tomorrow* madárhangjai viszont már a dadaista Raoul Hausmann alkotásaira emlékeztetnek, akinek hangkísérletei a fonikus költészet antedatálói.

Mary Ellen Solt megjegyzi, hogy bár az amerikai költészetben a mai napig erős a konkretizmus módszerbeli hatása, a költők egyike sem nevezi magát konkrétnek. A költői nyelv átalakításának konkretista eszközei tehát integrálisan, csappokként épülnek be egy-egy költői rendszerbe, holdudvarba. A konkrét módszereket alkalmazó amerikai költők gyakran egymásról nem tudva, elszigetelten dolgoztak, holott ugyanazt az eszmét követték. Robert Lax például már 1934-ben tipográfiai újításokhoz folyamodott. *Poem* című alkotását — az *American Scholar* 1941-es kiadásában látott napvilágot — szóismétlésre és nyelvi játékokra építette, s visszafelé olvasva is az eredeti, bal-jobb irányú olvasatot adta meg. Lax azonban nem volt költő a fogalom mai értelmében, számára ismeretlenek voltak a költészeti programok és kiáltványok.

Emmett Williams az első »igazi« USA-beli konkrét költő. Szerencsés körülménynek tudható be, hogy 1949-től Európában, pontosabban az NSZK-ban élt, ahol a konkrét költészet olyan úttörőivel került össze, mint a román Daniel Spoerri, a német származású, de francia orientációjú Klaus Bremer, a korábban Izlandon tartózkodó német, Diter Rot, valamint Gerhard Rühm. Williams azonban még amerikai tartózkodása idején, pályája kezdetén értelmetlenséget látott a hagyományos vonalírásban, európai tartózkodásának köszönve pedig átugorhatta azt a közbeeső állomást, amelyet esetleg a Projective Verse jelentett volna számára a konkrét költészet felé vezető úton. Williams és a fent említett konkrét költők alapították meg a nemzetközileg is jelentős *darmstadti kört*, amely 1957 és 1959 között működött, s Rot és Williams könyvei mellett kiadta a konkrét költészet első nemzetközi antológiáját (1958). Williams volt a szerkesztője a New York-i Something Else Press kiadó által gondozott *An Anthology of Concrete Poetry* (1967) című nemzetközi gyűjteménynek is, amely mindeddig a legjobb ilyenfajta kiadvány.

Williamshez hasonlóan, a többi USA-beli költő is európai kapcsolatok révén került közel a konkrét költészet vívmányaihoz. Így Jonathan Williams, Ronald Johnson és Mary Ellen Solt is, akik Ian Hamilton

Finlay által létesítettek termékeny kapcsolatot az európai mozgalommal. Jonathan Williams a Projective Verse híve volt egészen 1960-ig. Első konkrét verseit 1962-ben alkotta, Johnsonnal való kóborlásuk idején a District tó partján. A hatvanas évek óta a fiatalok egész hulláma jelentkezett, őket azonban a nemzetközi porondon továbbra sem igen találjuk. Ebből arra következtethetünk, hogy helyzetük elődjéikéhez hasonló, vagyis elzártan, magányosan, egymástól távol alkotnak, hiszen konkrét költészeti mozgalmat az újítások országában most létrehozni egyenlő lenne az epigonizmussal.

Megemlíthető még, hogy az amerikai festészetre a Projective Verse expresszív beütései mellett a konkrét költészet eszméi is hatottak. Pollock festészete is egyfajta különleges kézírás, amely azonos szinten tárgyalható Franz Mon konkrét írásmódjával, sőt összeköthető Hangsjörg Mayer *Typoactionen* című kísérletével. Az USA-beli konkrét költők rendszerint elismerik Pollock közvetlen hatását. Az absztrakt expresszionizmus szubjektív és érzelmi természetét tagadó, rideg és racionalista optikai festészet egy kis túlzással szintén a konkrét költészet közvetlen családjába iktatható.

SZOMBATHY Bálint

KRÓNIKA

MIRKO KOVAČ AZ ÉV ÍRÓJA. A NIN című hetilap hagyományos irodalmi díját az előző év legjobb szerbhorvát nyelven írt regényéért ezúttal Mirko Kovač kapta. A *Vrata od utrobe* (recenziókat lásd Kritikai Szemlékben) mintegy negyven alkotás között bizonyult a legjobbnak. Hét év után történt meg ismét, hogy a bíráló bizottság — Jovica Acín, Miloš I. Bandić, Vuk Krnjević, Vaso Milinčević, Milosav Mirković és Muharem Pervić — nem szavazattöbbséggel, hanem egyhangúlag ítélte oda a díjat. „Mirko Kovač regénye eredeti és erőteljes alkotás, amelyben a szerző mai, összetett kérdést elemez, olyan módszerrel, amely előrelépést jelent mind az író munkásságában, mind pedig az egyetemes jugoszláv irodalomban” — áll a zsűri jelentésében.

A díjat január 25-én nyújtották át a *Politika* c. napilap megjelenésének 75. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen. Ugyancsak ekkor adták át e kiadónak a képzőművészeti díját Peđa Milosavljević belgrádi festőművésznek és a publicisztikai munkásságáért járó elismeréseket, melyekkel a múlt évben megjelent kiemelkedő újságírói munkákat díjazták.

MIROSLAV KRLEŽA ARANYKOSZORÚJA. A január 23-án közzétett jelentés szerint a Sztrugai Költészeti Esték idei díját hazai író, Miroslav Krleža kapta. E rangos rendezvény eddigi díjazottjai többek között a magyar Nagy László, a szovjet Roberto Rozsjesztyvenszkij, a chi-

lei Pablo Neruda, az olasz Eugenio Montale, a szenegáli Léopold Senghor, a török Fazıl Daglarca voltak. Két évvel ezelőtt a svéd Artur Lundkvist, tavaly pedig a spanyol Rafael Alberti részesült ebben az elismerésben. A díjat az augusztus végi sztrugai rendezvényen nyújtják majd át.

GION NÁNDOR A VAJIDASÁGI ÍRÓEGYESÜLET ÚJ ELNÖKE. A Vajdasági Íróegyesület január derekán megtartott közgyűlésén Gion Nándor eddigi írószövetségi titkárt választották meg elnökké, a titkári teendőket pedig Boško Ivkovra bízta. A tisztújítás természetesen csak egy pontja volt a napirendnek, amely ezenkívül az évi jelentés meghallgatására és néhány előterjesztés megvitatására hívta össze az immár több mint 230 íróra gyarapodott tagságot. — Az utóbbi években a Vajdasági Íróegyesület erőfeszítéseket tett működése szerveztségének fokozására, az új társadalmi követelményekhez való hozzáidomítására. Különösen az új alkotmány és a társult munkáról szóló törvény életbe léptetése óta tapasztalható az a törekvése, hogy kilépjen a korábbi keretek közül s maga keressen közvetlen kapcsolatot környezetével, az írott szó fogyasztóival. A beszámoló szöveg továbbá a kilenc szakosztályban folyó munkáról és a munka minőségének javítását és társadalmisítását célzó javaslatokról. A javaslatok közül a tagság azt fogadta el, amely szervezeti közlöny megjelentetését indítványozza, továbbá támogatta azt az elképzelést, hogy a több nyelvű vajdasági iro-

dalom szélesebb körben történő népszerűsítése céljából egy szöveggyűjteményt állítsanak össze. Ezt az antológiát néhány világnyelvre is lefordítanák. Támogatták azt az elképzelést is, hogy az egyesület alapítson irodalmi díjat. Ezt évente ítélnék oda a Vajdaságban megjelent legjobb irodalmi alkotásért.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÉVI MÉRLEGE. Huszonöt eredeti mű, ebből nyolc verses- és két prózakötet, valamint kilenc értekező prózát és hat egyéb műfajú, riportot, útirajzot, paródiát... tartalmazó kötet — ez a Forum Könyvkiadó múlt évi mérlege, hozzászámítva természetesen még a fordításokat. Az említett negyedszáz alkotás akár a jugoszláviai magyar irodalom, illetve könyvkiadás egészét is tükrözi, hiszen más vajdasági kiadók tavaly mindössze két magyar nyelvű könyvet jelentettek meg. Az egyik tulajdonképpen kétnyelvű kiadvány, Pap Pál, Mayer Ottmár és Cseh Károly, mint az előszóban Petkovics Kálmán írja, „három forradalmár, három harcos közíró válogatott írásait tartalmazza”. Válogatott írásaik gyűjteménye számunkra külön jelentőséggel bír, hiszen mindhárman az idén a negyvenötödik évében levő *Híd* munkatársai voltak. 1938-ban Pap Pál írta a balra tolódott *Híd* programadó cikkét, Mayer Ottmár nemcsak szerkesztője volt folyóiratunknak, hanem a *Híd*-mozgalom szellemi vezére is, Cseh Károly pedig, bár a *Szervezett Munkás*ban publikált többet, a *Hídat* is sajátjának tekintette. Ez a könyv a Szocialista gondolat Vajdaságban című sorozat hetedik köteteként jelent meg a Vajdasági Múzeum kiadásában. A szabadkai Életjelnek is volt egy kiadványa, amely félszáz szajáni népmesét tartalmaz. Gyűjtője Beszédes Valéria.

A nyolc múlt évi verseskötet közül

három írói jubileumot jelöl. Zákány Antal hatvanadik születésnapjára jelentek meg — Juhász Géza utószavával —, *Közel a nap arcához* címmel, összegyűjtött versei, lehetőséget kínálva irodalomtörténet-íráskunknak, hogy az eddigénél precízebben határozza meg a költő helyét irodalmunkban, s jobban bemérje eddig megtett pályáját. Fehér Ferenc ötvenedik életévében két vaskos gyűjteményes kötettel lépett olvasói elé. Az egyikben az elmúlt három évtized verterméséből adott válogatást, a másikban pedig a műfordító szólalt meg. Ez utóbbi kötet a jugoszláv irodalom 138 költőjének majd négy száz versét tolmácsolja magyar nyelven, rálátást nyújtva egy majd másfél évszázados fejzetre. Tíz különböző nyelven íródó költészetet tolmácsol Fehér Ferenc *A madár árnyéka* című kötetben, közöttük olyanokat is — az albán vagy a ruszin irodalomra gondolunk —, amelyeket eddig a magyar műfordítás-irodalom nem ismert, legalábbis kötetekben nyomamindedig nem volt. A *Madarak folyója* Fehér önnön költészetének mérlege, hiszen a kötet több mint három száz versét maga a költő válogatta s adta közre keletkezésük időrendi sorrendjében, minek következtében jól megfigyelhető nemcsak költővé érése, hanem érdeklődési köre, gondolatvilágának alakulása, s nem utolsósorban költői eszköztárának állandó gazdagodása és gyarapodása. Bár az értekező próza könyvei közé tartozik, itt említjük meg, hogy, ugyancsak tavaly, Bori Imre a Kisonográfiaák sorozatban közreadta Fehér Ferenc költői pályaképéről írott tanulmányát. Tekintettel arra, hogy a monográfia már a *Madarak folyója* kötet ismeretében íródott, nagyszerűen egészíti ki azt.

Versekkel jelentkezett az elmúlt évben még Brasnyó István, Ladik Katalin és Böndör Pál, elsőkötetes költők

pedig Fenyvesi Ottó személyében kapunk. Brasnyónak voltaképpen két kötete is megjelent, a *Másként s másként* mellett *Álom* címmel gyermekverseket is közölt. Ladik újabb versei a mese motívumaira épülnek, míg Böndör kötete, a *Vérkép* nyilván a költői beérés könyve lesz. (Ismeretönk elején már említést tettünk egy kétnyelvű kötetéről, itt csupán emlékeztetnénk arra, hogy Böndör Pálnak és Koncz Istvánnak is jelent meg az idén kétnyelvű kötete, mindkettő a belgrádi Narodna knjiga gondozásában.)

Tavaly igen szerényre sikeredett a jugoszláviai magyar prózakötetek száma. Mindössze kettő jelent meg, ebből is az egyik, Németh István *Hajnali utazása*, gyermekeknek szánt, tehát ifjúsági irodalmat tartalmaz. Jó, standard kötet. A másik viszont, a Varga Zoltán néhány elbeszélését és két kisregényét, a *Hidban* közölt *Hallgatást* és a *Lakomát* tartalmazó, átlagon felüli, és irodalmunknak az utóbbi években minden bizonnyal legjobb prózáját. „A bűnhődésről szól az elbeszélés — írtuk szerkesztői kommentárunkban a *Hallgatás*ról, *Hid*-beli első közlése nyomán —, és akinek bűnhődnie kellene, mindvégig bűnös, bűnétől, a beszédétől, szabadulni nem tud.” Varga a tőle szokásos módon a *Hallgatásban* is történelmi múltba nyúl vissza.

Értekező prózánk egy darabjáról, Bori Fehér-monográfiájáról már szölvünk. Ugyancsak Bori Imre írt könyvet születési centenáriumán Krúdy Gyuláról, s ebben a sorozatban jelent meg a már nem is kismonográfiának számító könyv Majtényi Mihályról, Juhász Géza részletes műelemzése nyomán. Új könyv Dávid András *Délszláv epikus énekek* — *Magyar történelmi hősök* című disszertációja is, melyben a szerző a délszláv epikus ének-

hagyomány magyar vonatkozású anyagát vizsgálja.

A tudományos jellegű munkák között jelent meg Jung Károly gombosi szokásmonográfiája. *Az emberélet fordulói* címmel. A hagyományvilágnak az emberélet olyan jelentős fordulóra vonatkozó szokásait dolgozta föl. Jung, mint amilyenek a születéshez, esküvőhöz és temetéshez fűződők. Kossa János, nyelvünk avatott pallérozója, *A mi nyelvünk* címmel készített válogatást eddigi nyelv művelő cikkeket tartalmazó kötetében s bővítette ki azt újabb írásával, míg Lőrinc Péter az *Emberek az embertelenségben* ciklusát bővítette tovább. *Pirkadás* címmel írta meg visszaemlékezéseit az 1930 és 1941 közötti időszakra. Könyvének egy fejezete újabb adalék a háború előtti *Hid* történetéhez.

Filozófiai gondolkodásunkat tükröző kötet most jelent meg először. Hódi Sándor pszichológus vizsgálja könyvében, a *Létélmény és valóságban* az embereknek a környező valósághoz, a dolgokhoz, jelenségekhez és egymáshoz való viszonyát.

Nyilván nagy figyelemre tarthat igényt majd Rehák Lászlónak az év legvégén megjelent, *Kisebbségtől a nemzetiségig* című könyve is, amely politikai gondolkodásunk dokumentuma.

Újabb jelentős szótárral is gazdagodtunk. Megjelent a *Szlavóniai (kórógyi) szótár* harmadik, záró kötete, amelyet Penavin Olga tanárnő állított össze. E jugoszláviai magyar nyelv sziget különös nyelvhagyománya így tartósan megmarad az utókor számára.

Két riportkönyv jött tavaly, az egyik szűkebb környezetünkbe, Bánátba viszi olvasóját (Kalapis Zoltán: *Bánát könyve*), a másik Londonba. Ez utóbbi Molnár Mária *Szobalány voltam Londonban* című könyve, amelyben a szerző személyes élménye alapján számol be viszontagságos szo-

balánykodásáról. Izgalmas útirajzo tartalmaz Székely Tibor szabadkai világotutató *A pápuák földjén* című könyve is. Bogdánfi Sándor után most egy fiatalabb humorista is kötetbe szedte írásait. Varga Géza a jugoszláviai magyar irodalom úgyszólván minden jelentősebb képviselőjének írásából készített paródiát tartalmazza a könyv, kérdés azonban, hogy e mindeenség mennyire lesz erényére kötetének. S végül: megszületett az első valóban reprezentatív kivitelezésű művészmonográfia. Sáfrány Imre műveit mutatja be számos színes és fekete-fehér reprodukcióval. A monográfia bevezetőjét Tolnai Ottó írta.

SZIRMAI KÁROLY HAGYATÉKANAK KÖZREADÁSA. Szirmai Károly halála után az írói hagyatékok szinte teljes egészében fiához, Szirmai Endréhez, a Stuttgartban élő és irodalommal is foglalkozó orvosprofesszorhoz került, aki azóta is nem kis buzgalommal (sőt néha túlbuzgóan is) ápolja apja hagyatékát. Ennek eredményeképp immár hét kötet őrzi Szirmai Károly életének dokumentumait (elsősorban levelezését), de kötetet kaptak már Szirmai hátrahagyott novellái, a róla írott tanulmányok, kritikák és bírálatok, közreadták Szirmai Károly műveinek bibliográfiáját, és — nem utolsósorban — kötetben van írónk tanulmányainak, bírálatainak és irodalompolitikai cikkeinek gyűjteménye is. Az utóbb felsorolt három könyv nyilván inkább az irodalomtörténészeknek vagy tágabb körben az irodalommal foglalkozóknak a figyelmét keltette föl, míg a szélesebb olvasótáborhoz és a Szirmait kedvelőkhöz *A magányos óriás* első és a már 1979-es jelzéssel megjelent második kötete szól, és esetleg az Életjel-kiadvány, amely Kázmér Ernő Szirmaihoz írt leveleit tartalmazza. E kötetet kivéve, valamennyi újabb mű

külföldön jelent meg, a Szirmai Társaság és Szirmai Archívum „cégjelzését” viseli, Stuttgart, München, St. Gallen, New York, Rio de Janeiro és Sydney helymegjelöléssel. Persze, tekintet nélkül a feltüntetett helynevekre, e könyvek összeállítója és kiadója maga Szirmai Endre és a munkájában őt segítő Benkő Ákos.

E jegyzet csupán azzal a szándékkal íródik, hogy számba vegye, mi minden jelent meg a vajdasági irodalom egyik legkiválóbb írójáról, hogy úgy mondjuk lajstromozzon, mert e könyvek könyvtári forgalomba nem kerülnek, így hát sokan tudomást sem szerezhetnek róluk. Ezen túlmenően pedig csak egy dolgot szeretne hangsúlyozni: azt, hogy e megdöbbentő gyorsasággal gyarapodó Szirmai-irodalmat mindezek után a szakkritika tárgyává kellene tenni, kielemezni belőle egyrészt, minek van fedezete, másrészt, hogy mi való csupán a Szirmai-kultuszteremtés kelléktárába, s mint ilyen, elhanyagolható mindabból, amit a hagyatékművelés munkája összehordott. Mert ha visszagondolunk arra, amit Utasi Csaba *A magányos óriás* kapcsán felvetett, vagy azokra a megkérdőjelezett és bizonyíték nélkül maradt tényekre, amelyeket a bibliográfia megjelenésével kapcsolatban vetettünk föl, mindenkifölött arra, amit a budapesti *Kritikában* lefolyt vita igazolt, akkor a kötetek anyaga egy részének hitelességében is kételkedhetünk. Viszont nem vethetjük el egyértelműen a közzétett anyagot, annál kevésbé, mert a sok ellenőrizetlenül — hogy ne mondjuk tudatosan — közölt félígazság mellett rengeteg érdekes, sőt komoly irodalomtörténeti adatot hoztak fel ezek a kötetek. Elsősorban a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalom vizsgálatánál, azon belül pedig a *Kalangya* története feltárásánál nélkülözhetetlenek lesznek. A hagyatéknak tehát irodalom-

történeti értéke és súlya van, és kár lenne nem kiszűrni belőle mindazt, amire irodalmi önismeretünk végett is szükségünk van. Szirmai Endre jelentős munkái tehát mintegy adalékul szolgálhatnak majd, amelyek tárgyi bizonyítékait nem egy esetben nekünk kell felkutatnunk.

Szirmai Endre elsőnek Kázmér Ernő Szirmai Károlyhoz írt leveleit adta közre, s ezután készült el *A magányos óriás* első kötetével (lásd *Híd*, 1976/5, 650. l.), amely még mintha szilárdabb koncepció nélkül gyűjtötte volna össze a Szirmai Károlyra vonatkozó dokumentumokat. Egyetlen céllal, hogy csaknem minden apjára vonatkozó adatot megőrizzen az utókor számára. A könyvből az író ember és írói arcképe csak nagyon homályosan rajzolódik ki, s így a kötet értékét egyes újabb kutatási területek felfedésében kell keresnünk. Még ugyanabban az évben, 1976-ban — a *Már nem jön senki* című régebbi Szirmai-novellás kötettel rokon című — a *Mindig elválni valakitől* kötetben Benkő Ákos és Szirmai Endre összegyűjtötte a hátrahagyott novellákat is. Tekintettel arra, hogy ide jobbra a régebbi kötetekből kimaradt novellák kerülhettek, a könyv nem jelentett különösebb élményt számunkra. Annál kellemesebb csalódás volt a következő év könyve, a *Szirmai Károly a kritika tükrében* című, amely a Szirmai munkásságát méltató tanulmányokat, könyveinek recenzióit és bírálatait vonultatja föl. Ezt egy újabb nagyszerű vállalkozás követte. *Szavak estéje* (1978) címmel Szirmai Endre édesapja tanulmányait, bírálatait és irodalompolitikai cikkeit gyűjtötte össze, bebizonyítva, hogy nekünk is nagyobb figyelmet kellett volna és kellene szentelnünk Szirmai Károly értekező prózájának, mely egy csöppet sem érdektelenebb, mint novellái.

Tekintettel arra, hogy Szirmai Károly figyelme elsősorban a jugoszláviai magyar irodalom felé irányult (többek között Szentelekyről, Fekete Lajosról, Radó Imréről, Havas Károlyról, a *Kalanyjáról*, a háború utáni könyvekről írt), számunkra valóban roppant izgalmas e könyv, és nagy kár, hogy csak néhány (magan)könyvtárban található csak meg.

Ugyancsak tavaly jelent meg a *Szirmai Károly műveinek bibliográfiája* (lásd *Híd*, 1978, 801. l.), a jugoszláviai magyar irodalom első írói bibliográfiája, amely, komoly fogyatékosága ellenére, mégis érték, s nélküle bizonyára sokkal szerényebb ambíciókkal lehetne folytatni a Szirmai-kutatást. Ilyen szempontból egyébként valamennyi eddig megjelent könyv csak jól jöhet. S ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a Forum kiadó Kismonográfiák sorozatának következő könyve éppen a Szirmai Károlyról szóló lesz. Megírását pedig Szirmai Károly egyik pálya- és szerkesztőtársa, Herceg János vállalta, ezzel is adózva Szirmai Károly előtt, kinek az idén ünnepeljük születése 90. évfordulóját.

Január utolsó napjaiban hozta a posta a már idei évjelzést viselő legújabb könyvet, *A magányos óriás* második kötetét. A könyv törzsanyagát a Szirmai Károlyhoz írt levelek tartalmazzák. Tudjuk, Szirmai Károly szenvedélyes levelező volt, rengeteg levelet írt és kapott. Ennek a levelezésnek eddig csak bizonyos hányadát sikerült feldolgozni és közzétenni. Most, az újabb levelek feltárásával kezd körvonalazódni, kikkel és milyen témákról levelezett. A levelezőtársak pedig Radnóti, Babits, Lukács György, Veres Péter, Schöpflin Aladár, Németh László... voltak és természetesen számos vajdasági író is. Persze kifogásolható, hogy a gazdag mellékletben továbbra sem találjuk

meg például annak a Radnóti-levélnék a fénymásolatát, amelyet állítólag 1944 októberében Cservenkáról írt, s benne megköszöni Szirmainak az ő kimentésén való fáradozását. És nincs nyoma a Juhász Gyula-levélnék sem. E kötet érdekességei közé tartozik viszont, hogy közli Szirmai 1910-ben az *Életben* publikált, Két lélek című első novelláját.

Ha kellő figyelemmel és óvatossággal vesszük kézbe a hagyatékápolók valóban szépen gyarapodó munkáit, kivételes felfedezéseknek is részesei lehetünk.

A JUGOSZLÁVIAI SZLOVÁK IRODALOM 1978-BAN. A jugoszláviai szlovák irodalmat gondozó újvidéki Obzor Kiadó a múlt évben nyolc szlovák nyelvű könyvet jelentetett meg. Ezek közül a legjelentősebb alkotás minden bizonnyal Michal Harpan *Kritikai kommentárok* (Kritické komentáře) című kötete, amelyben a szerző könyvekről, irodalmi jelenségekről ír, egyszóval a jugoszláviai szlovák irodalom jelenére ad rálátást. Számunkra külön jelentőséggel bír, hogy komoly elemzés alá veszi azt a

néhány évvel ezelőtt szlovák nyelven megjelent jugoszláviai magyar novella-antológiát is, amely lehetőséget nyújt összevetésre a két irodalom között. Harpan ezt is teszi, rokonságot mutatva ki például Major Nándor és Ján Lábáth, Gobby Fehér Gyula és Juraj Tušiak, Brasnyó István és Viťazoslav Hronec, valamint Végel László és Miroslav Demák prózája között. A szlovák irodalom kritikai gondolkodásának fellendülését jelzi még Michal Babinka *Az irodalomról* (O literatúre) című tanulmánykötete is. Négy verseskötet és két mesegyűjtemény képezi még az Obzor múlt évi termését. A már befutott és jól ismert költők, Juraj Tušiak és Viera Benková-Popitová mellett szót kapott két fiatal költő is, Zlatko Benka és Miroslav Dudok. A négy költői mű közül minden bizonnyal Benková-Popitová *Izolda gyűrüje* (Izoldin prsten) érdemel több figyelmet, a fiatalok közül Dudok *Fénykorbácsa* (Svetelný korbáč). Gyermekeknek szóló mesegyűjteményt két író készített. *Három művészből* címmel jelentek meg Miroslav Demák és *A Pikolo cirkušz* címmel Juraj Tušiak meséi.

- Vígh Rudolf*: Hajnali igézet (novella) 167
Radovan Ždrale: Történetek az íróról (kisprózák) 174

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Varga Zoltán*: Mondanivaló és konstruáltság (tanulmány) 183
Hódi Sándor: Hétköznap és ünnep (tanulmány) 192

HAGYOMÁNY

- Bodor Anikó*: Egy trubadúrdal és népzenei emlékei (tanulmány)
202
Bela Duranci: A szabadkai zsinagóga 235

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Bányai János*: Családragény kitérőkkel (*Mirko Kovač*: Vrata od utrobe) 240
Thomka Beáta: Az emlékezés szélén (*Lengyel Péter*: Cseréptörés) 244
Varga István: Az érvényesülés ára (*Joseph Heller*: Valami történet) 247

S z í n h á z

- Gerold László*: A vallomás — ezúttal is — elmaradt 251

K é p z ő m ű v é s z e t

- Bela Duranci*: A XVII. szabadkai Képzőművészeti Találkozóról 257

T á j é k o z ó d á s

- Szombathy Bálint*: Konkrét költészet az USA-ban 258

KRÓNKA

- Bordás Győző*: Mirko Kovač az év írója; Miroslav Krleža Aranykoszorúja; Gion Nándor a Vajdasági Íróegyesület új elnöke; A Forum Könyvkiadó évi mérlege; Szirmai Károly hagyatékának közreadása; A jugoszláviai szlovák irodalom 1978-ban 263

A 140. oldalon Maurits Ferenc szövegrajzra

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1979. február — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., tel.: 021/22-144, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár, külföldre egy évre 200, fél évre 100 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 50 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.